

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТҶҲЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашриёти

Тошкент

Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқиш мақсадида фойдаланиш мумкин. Тижорий мақсадларда фойдаланиш (сотиш, кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.

У (ж.к., ў.-п. к., ч.к. — **унга, унда, ундан**) **1** кш. олм. 3-ш. бирл. Сўзловчи ва тингловчидан бошқа шахсни, нутқ жараёнида қатнашмаётган шахс («ўзга»)ни билдиради. *У мендан бир ёш катта. Ундан ёшлар ўрناق олишади.* ■ *У кетгандан кейин, Сидиқжон шу ернинг ўзида чўкка тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Мана, бошқарма бўлимида уни [Искандаровни] роса қизартиришди.* С. Аҳмад, Бош оғриғи. *Унинг овози ўзига жуда узоқдан эшитилаётганга ўхшарди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 кўрс. олм. Сўзловчидан наридаги ёки узоқдаги кимса, нарсани кўрсатиш учун қўлланади. *Бу китобни эмас, у китобни беринг. Уйигитни танийсанми? Дарёнинг у ёғи.* ■ *У ерда нима кўп — паст-баландлик.* Шуҳрат, Олтин зангламас. *Мен бўлсам унинг йўлини алақачон топиб қўйганман.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

Бошини (ёки ўзини) у ёққа урмоқ, бу ёққа урмоқ Бирор нарса ҳаракатида ўзини минг алфозга солмоқ, астойдил уринмоқ. [*Мирзакаримбой:*] *Бошни у ёққа урдим, бу ёққа урдим, ахир бир эвини топдим, жиян.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ё у ёқлик, ё бу ёқлик қилмоқ** Масалани кўндаланг ҳал қилмоқ, ишни бир ёқлик қилмоқ, ажрим қилмоқ. **У дунё қ. дунё 8.** *Тақдирга шукур қил, номусли камбағал бўл. У дунёда фойдасини биласан.* Ойбек, Танланган асарлар. **У дунё-бу дунё, у дунёю бу дунё қ. дунё 8.** **У ёқда турсин қ. турмоқ.** *Очилиш у ёқда турсин, очик хотинларнинг юзини ҳам кўрмайман, деб онт ичганман.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. **У ёқда қолиб** Ёдан кўтарилиб, эсдан чиқиб,

унутилиб. *Канизак.. кўзи жиққа ёшга тўлди-ю, узр у ёқда қолиб, ҳасратга тушиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **У ёғини суриштирсанг** Аниғини билмоқчи бўлсанг, очигини айтганда, аслида. *У ёғини суриштирсанг, қишлоқда ҳаммининг рўзғори танг.* Ойбек, Танланган асарлар. **Уни қўй, буни қўй с.т.** Бошқа гапларни қўятур.. *Уни қўй, буни қўй, қачон бизникига келасан?*

-у (ули товушлардан кейин -ю) **1** боғл. Тенг ҳуқуқли икки сўз ёки гап бўлагини ўзаро боғлаб, «ва» маъносида қўлланади. *Еру кўк. Ёшу қари. Кечаю кундуз. Тўқсон бешу ундан уч фоиз.* ■ *Қир-адирда ўтлар менинг қўю қўзим.* Ислом шоир.

2 боғл.-юкл. Қиёс, зид маъноли гапларни таъкид маъноси билан боғлаш учун қўлланади. *Мен ҳам шунни ўйлаялман-у, иккинчи ёқдан Шералига қараб туриб, ҳам раҳмим келади, ҳам ҳавасим.* С. Кароматов, Олтин кум.

УБОРШИЦА [р. убрать — «йигиштириб, саранжом, ораста қилмоқ» фл. дан ясалган от] қ. **фаррош.** *Малоҳатхон.. эрининг қаршилигига қарамай, район советига уборшица бўлиб ишга кирган экан.* А. Қаҳҳор, Жонфигон.

У-БУ 1 Ноаниқ бўлган нарса, гап, ҳодиса маъносини билдиради. *Тахта ва гишталар устига у-бу ёпдилар.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Излама энди баҳона, Демагин у-буда айб.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Нури билан у-бу тўғрисида гаплашиб, кир ювар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..гап сўрасам, тишим оғриб қолди, у-бу деб мужмал жавоб берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Бирор гап-сўз; алай-балай. ..хурсандчилигини қилсин. У-бу дейдиган одамнинг оғзига уриш керак. А. Қаҳҳор, Асарлар.

УВ тақл. с. Ит, бўри каби ҳайвонлар чиқарадиган чўзиқ овозни ва шу овозга ўхшаш бошқа нарсалар товушини, жумладан, инсон йиғишидаги шу каби овозни билдиради. *Ув.. деб келар бўри овози. С. Жўра. Тусиндан даҳшатли ув билан гирдибод қуюн уларни ўради. Ойбек, О.в. шабадалар. Бирга турмайман десангиз, майли, судга беринг. Бироқ мен шармандани кечиринг! Мен сизнинг тирноғингизга ҳам арзимайман! Ув!.. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

Ув солмоқ (ёки тортмоқ) «Ув» деган чўзиқ овоз чиқармоқ. *Овул тинч, гоҳо узоқда, Аллонбий кўраси томонда бўри ув тортарди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Дарахтларни юмдалар бўрон.. Гоҳ қутуриб ув солар бўрон. З. Обидов, Яхши ният. Шу тилда алласин айтгандир онам, Шу тилда ув тортган фарзанд доғида. Шухрат, Ёшлигимнинг давоми. Хадича буви ҳам ув тортиб йиғлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

УВА Тоғ ёнбағирларидаги чети қиялаб кўтарилган ерлар, пасттекислик. *Гўё табиат қирлар, адирлар ва уваларга ям-яшил гилам қўйгандай. Газетадан. Қаршидаги улугвор тоғлар, уваларни томоша қилиб.. аравада лиқиллаб ланж бораман. Ойбек, Болалик. Сув ёқалаб келиб қолганим бу чечаклар уваси мунчалар гўзал, дўстим! Миртемир, Тингла, ҳаёт.*

УВАДА 1 Кийим, тўшак ва ш.к. нинг тўзган, узилган парчаси. *Мен совуқдан сақлашни учун увадаси оқиб ётган кўрпа-тўшакларга ўрналиб олар эдим. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси. Ниҳоят, тўнидан увада олиб отибди.. Шунақа, Тўлаган ака, душман отган тошдан жигар отган увада қаттиқ тегади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 Эскириб, ситилиб, йиртилиб дабдала бўлган кийим-кечак; латга-путта, эски-туски. *Чувриндиларга ўралган Лаъли увадага ўралган гўдагини қучоқлаб.. нўстак устида ўтирарди. Ҳ. Фулом, Машғал. Зангдан қорайиб кетган темир каравот устида кўрпанамо эски увадаларга бурканиб Дороббек ётарди. Д. Нурий, Осмон устунни. Болор ҳам хода бозори. Пахта, увада бозори.. «Равшан».*

3 сфт. Йиртилган, тўзган, увада ҳолга келган. *Увада камзулда биллур тугмадай Булутлар ортидан боқади юлдуз. А. Орипов.*

4 кўчма Увадага ўхшаш нарса ҳақида. *Оптоқ увада булутларни шамол ҳайдайди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. Бир ёнда судралган қиш увадаси: Иркит қор уюми, тўнган нам тупроқ. Р. Бобожон. ..этда-бетда увада қорлар сочилиб ётарди. Мирмуҳсин, Қуламас қоя.*

Увадаси чиққан 1) эскириб, йиртилиб тўзган, дабдала бўлган. *Увадаси чиққан тўн. ■ Бояги тикроқ бола увадаси чиққан дастурхонни ёзиб, қотган-қутган бурда нонларни расамади билан сочиб юборди. С. Кароматов, Олтин қум. ..аёл увадаси чиққан кўрпача солиб, эшитилар-эшитилмас овозда деди.. Ж. Абдуллахонов, Хонадон; 2) яроқсиз ҳолга келган, «дабдала» бўлган. *Комилжоннинг таклифи — увадаси чиққан эски гап. И. Раҳим, Ихлос. ..композиторлар-ку қайта ишлайвериб, халқ қўшиқларининг увадасини чиқарди, энди қайта ишлашни ошпазга ким қўйибди.. И. Раҳим, Ҳилола.**

УВАДАЛАНМОҚ Эскириб, титилиб, парча-пурча бўлиб кетмоқ; увада ҳолига келмоқ. *Қоратой икки томондан очик бўғотлари увадаланган ишхонада.. темир парчасини болға билан гурс-гурс урар, яссилар, чўзар, қайирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

УВАДАЧИ айн. эскифуруш.

УВАЛАМОҚ 1 Майда, увоқ қисмларга бўлмоқ; майдаламоқ, ушатмоқ. *Кесакни уваламоқ. Нонни уваламоқ. ■ Қум-кесакдан кўп бемадор қирғоқни [нўртан] упиради, уваларди. Ф. Фулом.*

2 Бошоқ, сўта ва ш.к. даги доналарни уқалаб ажратиб олмоқ. *Жўхорини уваламоқ. Анорни уваламоқ.*

УВАЛАНУВЧАН Яхши, тез, осон уваланиш (майдаланиш, парчаланиш) хусусиятига эга. *Уваланувчи ғишт.*

УВАЛИ-ЖУВАЛИ Кўп фарзандли, невара-чеварали. *Икки ёшининг муҳаббатли, ували-жували бўлишларига дуо қилишгач, совчиларга заррин тўнлар кийдирилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Буви.. уй соҳибни Утапнинг серфарзанд, ували-жували бўлишига истак билдирди. Ҳ. Фулом, Машғал. Толибжон ҳам ували-жували, хотин, болачақаси билан чиқиб, бобони кузатгани отланган эди. А. Мухтор, Чинор.*

УВАЛЛО қ. уввалло. *Шошиб қолганидан, увалло уринишига қарамай, пальтосининг енгини тополмасди. С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар.*

УВАЛМОҚ Майда бўлакчаларга бўлинмоқ; ушалиб кетмоқ, уваланмоқ. *Бўр увалиб кетди.*

УВАТ қ.х. Дала ёки экин майдони ичида, четларида қолдирилган бўш ер, тор йўл. *Адиқларда ўрим боради, Уватларда ўтлайди пода. Х. Салоҳ, Чашма. Марза, уват, йўл ёқаларини ҳайдаш ҳисобига майдонимизни ўн икки гектарга кенгайттирдик.* Газетадан.

УВВАЛО Астойдил уриниб, зўр бериб; астойдил, роса. *Маҳкам ака уввало тушунтиришига уринса ҳам, чол эшитмасди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Хотинлар уввало қистаса ҳам, Бувинисо ҳалимга коса кўтариб бормади. П. Турсун, Ўқитувчи. Уни тинчитиш, нима бўлганини аниқлашга уриниб, уввало ялинаман, қани тинчиса, қани очиқ айта қолса. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

УВВОС Ўқирган овоз, шундай овозли йиғи. *Куни билан Осим аканинг ҳовлисидан қий-чув, уввос кўтарилиб турди. И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. Дилишод дарахтга қараб югурди. Аёллар ҳам уввос билан дарахт тагига келишди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Уввос солмоқ (ёки тортмоқ, кўтармоқ) Ўқирган, қаттиқ овоз чиқармоқ; шундай овоз билан йиғламоқ. *Барча баравар уввос солди. Қий-чув олқишлар, қарсак қўшилиб, ўрис созини эшиттирмай кўйди. С. Сиёев, Аваз. Қопқоғи қалайланган темир тобут уй ўртасига қўйилгач, хотин-халаж бирдан уввос солиб, аза очди. Э. Усмонов, Ёлқин. ..одамлар уввос тортиб, чапақлар, қарсақлар билан, оҳвойлар, қичқириқлар билан яна сўрадилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бечора она чидолмади, қабрни қучоқлаб, уввос тортиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мабодо оломон ичидан бири чиқиб: «Биз одам бўлмаймиз», дейдиган бўлса, қолганлар «тўғри», деб уввос кўтариши турган гап. «Муштум».*

УВЕРТЮРА [фр. ouverture < лот. aperture, operture – очилиш, бошланиш] мус. 1 Опера, балет, кинофильм ва ш.к. га ёзилган, ана шу асарнинг асосий мавзуларини ифодаловчи мусиқали муқаддима. *Кўп ўтмай, фрак кийган дирижёр ўз ўрнига чиқди-ю, «Боғчасарай фонтани»нинг увертюраси бошланди. П. Қодиров, Уч илдиз. Симфоник оркестр опера бошланиши олдидан чалинадиган увертюрани.. ижро этади. Ҳ. Носирова, Опера ҳақида айрим тушунчалар.*

2 Оркестр учун ёзилган, бир қисмдан иборат мустақил мусиқий асар. *Концерт увертюраси.*

УВИЗ шв. Оғизнинг икки чети. *Оғзи ним очиқ, увизидан сизган сўлаги соқолига ёпишган. «Шарқ юлдузи».*

УВИШМОҚ 1 Қоннинг яхши (меъёрий) юришмаслиги сабабли карахт ҳолатли бўлмоқ (асосан, оёқ, қўл ҳақида). *– Қўлларини ечиб юборинг! – Арғун белидаги ханжарини суғуриб олиб, чилвир арқонни узиб ташлади. Амирак Аҳмад увишиб қолган қўлларини осилтириб уқалади. Мирмуҳсин, Меъмор. Қимирлатиб кўриб, ҳеч нарса сезмади. Оёқлари увишиб, йўқ бўлиб қолгандай эди. М. Мансуров, Ёмби. Сезганмисиз, оёқ увишиб қолганда, зилдай бўлиб, эгасига бўйсунмайди. М. Ҳазраткулов, Журъат.*

2 Лоҳаслик билан қисман қалтироқ ҳис этмоқ; жунжикмоқ (тана, эт, бадан ҳақида). *Оқшом салқинидан увишган танасини ҳаракатга келтириш учун керишайтган жангчининг елкасига панжаси билан қоқиб.. Н. Сафаров, Оловли излар. Заргаров чиндан ҳам эти увишиб, зўрға ўтирган эди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. Бадани увишиб ўтирган аёл жонланиб, у айтган шим билан кўйлакни қўлига олди. «Ёшлик».*

3 кўчма Умуман, карахт ҳолатда бўлмоқ (нарса ҳақида). *Лаъли ўғилчасининг ўлимига чидаёлмай, кўп йиғлади, илгари юзи ёпишган булоқдай, юрак қағрида увишиб ётган оналик меҳри мана, ниҳоят, кечроқ бўлса ҳам, жўш урди. Д. Нурий, Осмон устун.*

Юраги (ёки қалби) увишмоқ Нохуш нарсасдан ўзини ёмон ҳис қилмоқ. *Мен, ёпирилиб келган совуқ туйғудан юрагим увишиб, арчага суяниб қолдим. О. Ёқубов, Излайман. У қоларкан қалби увишиб, Қўрқиб боқар ҳовлиси томон. О. Ҳожиева, Ҳаётга таъзим.*

УВЛАМОҚ айн. **УВИЛАМОҚ**. *Увлаб йиғламоқ. ■ Увлаб қолди бир тўда оч, малтун бўрилар. Файратий. Туни билан бўлган ғазабли бўкиришлар, хунук алаҳлашлар, йиртқиқдай увлаб йиғлашлар тинди. А. Мухтор, Опасингиллар.*

УВОЛ [a. عوار – ноқулай муҳит; бало, офат; фалокат ёки وبال – камчилик, нуқсон] 1 Айб, гуноҳ. *Ёшгина эмадиган чақалоғи бўлмаганда ҳам майли эди, унга қўл тегишмоқ увол! И. Акрам, Адолат. Меҳмонлар*

тўйга бориб хурсанд бўлишмади. Тўйбошининг орзу-ҳаваси уволга, замон сўзи билан айтсак, гуноҳга айланди. Н. Сафаров, Оловли излар.

Уволи тутмоқ ёки **уволга қолмоқ** Ножўя иш ёки ҳаракатнинг айбдори бўлмоқ; жазосини олмақ. *Ўқишини жувонмарг қилсак, уволга қоламиз.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Фойдасиз ёки бевақт йўқ бўлиш, йўқолиш; нест-нобуд. *Умр увол, увол, баҳор меваларин, Ёшлик бўсаларин тўйиб тотмасанг.* А. Мухтор. *Хоҳишларинг бўлмасин увол!* Х. Олимжон.

3 кўчма Бировга озор бермайдиган, зин ён етказмайдиган; ювош, заиф. [Акрам:] *Ие, ҳали сутдан оқ, мусичадек уволман денг?* О. Ёқубов, Айтсам, тилим куяди, айтмасам — дилим. *Боя чумолидек увол кўринган қиздек йигит энди кийикдек ел қувиб учиб борарди.* С. Аҳмад. Чўл бургути.

4 Оғир, қийин, аянчли. *Жўжабирдек жон, болакарига увол бўлди.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Оёқ-қўли бутун бўла туриб, чумчуқдан баттар увол яшайдиган одамлар ҳам бор.* С. Аҳмад, Қадрон далалар.

УВОҚ 1 Уватилган нарсанинг кичик бир бўлаги, увалган қисми; ушоқ. *Зокир.. бостон пиджагининг енгига ёпишган нон увоғини чертиб ташлади.* П. Қодиров, Уч илди. *Бинонинг ташқи томони мрамар тахталар ҳамда мрамар увоқлари билан пардозланган.* Газетадан.

2 кўчма Жуссаси кичик, майда. [Шербек:] *Қорамол билан увоқ молга бу ерда тўплайдиган ем-хашагимиз бемалол.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бундай мураккаб машинани мендек увоққина бир қиз бошқаришини қаяқдан билар эди улар.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *У, Дилбархон тасаввур қилганидек, йўғон, барваста эмас, балки 55 ёшлардаги увоққина одам эди.* Х. Тўхтабоев, Садоқат.

3 кўчма Умуман, майда, кичик. *Увоқ мақсад учун тарихни чаплаб, Ҳомийларни, закийларни сатганлар озми?* А. Орипов, Йиллар армони.

УВОҚЛАМОҚ айн. **уваламоқ 1.** *Жувон нонни увоқлаб, қанд билан латтага тугиб, сувга чайқагандан сўнг, гўдак оғзига тутлади.* С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи.

УВУЛДИРИҚ Балиқ ва б. баъзи сувда яшовчи жониворларнинг тухумчалари, уруғи; икра. *Босилиб, увулдириғи ситилиб чиқ-*

қан балиқлар. ■ *Қовоқ хумчадаги сутдан оқлаб, увулдириқ суркалган кулчани синдириб, меҳмоннинг олдига қўйди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

УВУЛЛАМОҚ Чўзиқ «ув» деган овоз чиқармоқ; ув тортмоқ. *Бўри увуллади. Ит увуллади.* ■ *Алақандай бир тўда ит тўлқинга қарши увулламоқда.* Ф. Фулом. *Шамол гоҳ оч бўридай увуллар.. эди.* А. Қаҳҳор, Даҳшат.

УВУН-ТЎДА 1 Эски, чирик, йиртиқ нарсалар; эски-тускилар. *Увун-тўдаларнинг орасида, хонақонинг бир бурчагида тонг оттирдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 Бетартиб, пала-партиш; йиғиштирилмаган. *Увун-тўда ҳовли.* ■ *Уйнинг эшиги ланг очиқ эди. Нарсалар увун-тўда бўлиб ётибди.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

УВУШМОҚ қ. **увишмоқ.**

УГЛЕВОДЛАР [р. уголь — кўмир + вода — сув: кўмирсувлар] Одам, жониворлар ва ўсимликлар ҳаёти учун зарур бўлган, углевод, кислоталар ва водороддан таркиб топган органик бирикмалар гуруҳи.

УГЛЕВОДОРОДЛАР [р. уголь — кўмир + водород] Молекулалари фақат углевод ва водород атомларидан таркиб топган органик бирикмалар синфи.

УГЛЕРОД [р. уголь — кўмир + род(ить) — туғдирмоқ] Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб, ҳамма органик моддаларнинг энг муҳим таркибий қисми бўлган кимёвий элемент.

УГРА 1 Юпқа ёйилиб, узун ва майда қилиб кесилган хамир. *Угра кесмоқ.* ■ *Зиёдаҳон шитоб билан угра кесар экан, унга [Сидиқжонга] бир қараб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шундай хамирдан тайёрланган суюқ ош. *Олий нав ун угра, лағмон, манти каби таомлар учун кўл келади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Уста Абдуллажон келтирган бир коса серқатиқ угра ошидан икки-уч қошиқ ичиб, қайтариб берди.* О. Ёқубов, Видо.

УД [а. عود — дарахт, поя, новда; торли, чертма мусиқа асбоби номи] Катта ноксимон косахонали, калта дастали, кўп торли, чертиб чалинадиган мусиқа асбоби. *Уд чалмоқ.* ■ *Уд [барбат] — қадимги Ўрта Осиёда чертма торли мусиқа асбоби.* «Фан ва турмуш».

УДАЙЧИ *айн. худайчи. Анвар бугунги нома ва аризаларни йиғиштириб, удайчига топширди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

УДАРНИК I [р. ударить — «урмоқ, зарба бермоқ; уриб чалмоқ» фл. дан ясалган от] Отиш қуроллари затворининг отиш пайтида ўқ капсюлини уриб чақадиган, ўт олдирадиган учли қисми, учи. *Затвор ударниги. Ударник чақалаган пистон.*

УДАРНИК II *эск. қ. зарбдор.*

УДДА [а. عده — масъулият, жавобгарлик; кафилик, кафолат] Бирор ишни бажара олиши, ўринлатиш; амалга ошириш, эплаш. *Бу нозик вазифанинг уддасини сизга ҳавола этмоқчимиз.* Ойбек, Навоий.

Удда қилмоқ *ёки уддасидан чиқмоқ* Бажара олмоқ, эпламоқ, уддаламоқ. *Майли, ишни ҳам, ўқишни ҳам удда қиламан десанг, боравер.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Битта бузоқни удда қилолмайсан-а.* С. Нуров, Нарвон. *Бригадамиз унча катта ва кучли бўлмаса ҳам, барча ишнинг уддасидан чиқамиз, ишонаверинг!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

УДДАБУРО(Н) [а. عهده + ф. بران — кесувчи, кескир, ўткир] Ҳар ишни удда қила оладиган, эплай оладиган; эпчил, абжир, тадбиркор. *Уддабуро аёл.* ■ *Ҳомидхўжа Мирвалининг уддабуро бола эканини яхши биларди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Нуъмонжон моҳир мастер, яхши бригадиргина эмас, балки уддабуро ташиқлотчи ҳамдир.* Н. Ёқубов, Қалб кўзи билан.

УДДАБУРО(Н)ЛИК Уддабуурога хос хислат. *Фотиманинг бир сўзчилиги, уддабуронлиги ҳаммага ёқиб тушди.* «Саодат».

УДДАЛАМОҚ Уддасидан чиқмоқ, удда қилмоқ, эпламоқ. *Кулиб туриб йиғлаш мушкул ҳол, буни энг моҳир артистларгина уддалаши мумкин.* «Ёшлик». *Раиса ўша йили раисга берган ваъдасини уддалади.* Газетадан.

УДЛИ-ШУДЛИ Ишни тез бажарадиган, эпчил; серҳаракат, серғайрат. *Удли-шудли қиз. Удли-шудли хизматчи. Удли-шудли бўлмоқ.* ■ *Болангиз тузук, удли-шудли чиқяпти.* Ҳадемай, сизга суюнчиқ бўлиб қолади. Ҳ. Назир, Индамас.

УДМУРТ I Россия Федерацияси таркибидаги Удмуртия Республикаси туб аҳолисини ташкил этувчи халқнинг номи (қ. удмуртлар). *Удмурт халқи. Удмурт миллати.*

2 Шу халқ, миллатга оид, мансуб. *Удмурт аёли.*

УДМУРТЛАР Удмуртия Республикасининг туб аҳолисини ташкил қиладиган, фин-угор тил гуруҳига мансуб пермь тилларидан бирида сўзлашадиган халқ.

УДУМ [а. عوم — йўқлик, номавжудлик; йўқолган (йўқотилган) нарса] **1** Умум томонидан қабул қилинган ва амал қилинадиган тартиб; одат, расм. *Тошкентликда бағоят қадим Яшаб келар эзгу бир удум: Учрашганда биринчи сўроқ — «Тинчликми?» деб ҳол суриштирмоқ.* М. Шайхзода. *Қора уйларни эса, эски удумга кўра, фақат аёллар тиқишади.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.

2 с.т. Айрим шахсга хос иш-машғулот, одат. *Паррандага уч: ҳали қарқуноқ тутиб келади, ҳали бедана. Бобосининг удумини қилиб, овчи бўламан, дейди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УЕЗД [қад. р. ездъ — йўл; кўча; юриш] *эск.* Чор Россиясида ва собиқ СССРда: 1929 йилгача губерна таркибидаги маъмурий-ҳудудий бўлинма. *Уезд ҳокими «акангни мингбоши қиламан» деб.. дегрезлик Исомиддин деган жаллобни сайлаган эди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

УЗА *Узра* с. қисқарган шакли. *Боғинг уза рафтор ила ўтганда хиромон..* Т. Тўла.

УЗАЙМОҚ I Бўйига чўзилмоқ, узунлашмоқ. *Йўл узайди. Қуёш оғиб, соялар узайди.* ■ *Катта-кичик дарахтларнинг ерга ташлаган кўланкалари, гердайиб кўкка узайган ҳайбатли қайрағочлар сирли, ваҳимали кўринди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Узоқ вақт давом этмоқ, чўзилмоқ. *Камбағал рўза тутса, кун узаяр. «Қанотли сўзлар». Сентябрьнинг охирлари. Кунлар қисқариб, тунлар эса узая бошлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

УЗАЛА: *узала чўзилмоқ (ёки тушиб ётмоқ)* Бор бўйи билан ясланиб, чўзилиб ётмоқ. *Ёрмат майса устига узала чўзилиб, қаттиқ ух тортди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шерниёз узала тушиб, ухлаб қолган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ҳовлига чиқиб, бирпас айланиб киради-ю, яна узала тушиб ётиб олади.* С. Сиёев, Аваз.

УЗАЛАСИГА Бор бўйича чўзилган ҳолда. *Бир-икки чайқалиб, гул пайкали устига узаласига йиқилиб тушди.* «Муштум».

УЗАЛМОҚ *айн. узанмоқ.* Саидий қизарди-да, узалиб, стол устида турган папиросдан бирини олиб тутатди ва илжайди. А. Қаҳҳор, Сароб. *Нортожи полвон узалиб, довуч-*

чалардан бирини олди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. «Энди ўлдим», деб узашиб ётди. «Баҳром ва Гуландом».

УЗАМОҚ кам қўлл. Анча нари кетмоқ, узоқлашмоқ. *Тонг отди, қизлар узаб кетди.* «Равшан».

УЗАНА шв. айн. *узала, узаласига.* *Гоҳ узана, гоҳ чалқанча ерга ётдим.* Н. Нарзуллаев.

УЗАНГИ Эгарнинг икки томонига қайиш билан боғлаб, осиб қўйиладиган, отга миниш ва эгарда оёқларни тираб ўтириш учун хизмат қиладиган, металлдан ясалган от абзали. *Комил кумуш узангига оёқ учини қўйиб, эгарга миниб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Маълум отлиқ қутидорнинг дарвозасида отини тўхтатди-да, ўнг оёғини узангидан узди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

УЗАНГИСОЗ Узанги ясовчи темирчи уста. *Темиртош ўтрорлик бир узангисоз хунарманднинг биттаю битта ўғли эди.* М. Осим, Ўтрор.

УЗАНМОҚ 1 Бутун бўйи (гавдаси) билан чўзилмоқ, чўзилиб ётмоқ. *Буни пайқаган Отабек, ханжарини қинидан чиқариб, қўлига ушлагач, юзтубан ерга узанди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Гидамга узаниб, бошини қўллари устига қўйди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 Бирор нарсани олиш учун интилмоқ, қўл чўзмоқ; чўзилмоқ. *Кўзлари.. ёришиб кетди, лабларини ялаб, милтиққа узанди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Тилов узаниб, каравотдан парёстиқ олди-ю, Жамшидга ялт қаради.* Ш. Холмирзаев, Тоғларга қор тушди.

3 айн. Узаймоқ, чўзилмоқ. *Тўхтамади замон дарёси, Кунлар ортди, узанди бўйим.* М. Шайхзода.

УЗАТМОҚ 1 Қўлидаги бирор нарсани бошқа бир шахсга бермоқ, қўл чўзиб тутқизмоқ, бировга тутмоқ. *Чой узатмоқ. Гул узатмоқ.* ■ *Равно китобни секингина ёпиб, Анварга узатди.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён. *Тамила унга сўрғич кийгизилган сутли шисани узатди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Юзини рўмол билан тўсган бир аёл деразадан ош узатди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 кўчма с.т. Пора (пора тарзидаги нарса) бермоқ. *Унга бирор нарса узатмасангиз, ишингиз битмайди.*

3 Бирор томонга йўналтирмоқ, чўзмоқ, ёзмоқ; ростламоқ (оёқни, қўлни). *Шерали дум-думалоқ қўлини Каримга узатди.* С. Ка-

роматов, Олтин қум. *У иккала оёғини узатиб, ўзини уйқу ихтиёрига топширди.* Ф. Мусаждонов, Ҳиммат.

4 срт. Ирғитиб, тепиб, иккинчи ўйинчига ўтказмоқ, етказиб бермоқ; оширмоқ (тўп, шайба ва ш.к. ни). *..бир-бирларининг қарши ҳужумларини мустаҳкамлаб, тўпни қисқа ва аниқ узатиб ўйнар эдилар.* Газетадан.

5 Маълум жойгача биргалашиб бормоқ, кузатмоқ. *Уни электр чироқли столба таги-гача узатиб, сўнг хайрлашди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уста Олим Отабекни кўчагача узатиб чиқди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

6 Бирор манзилга йўлламоқ, жўнатмоқ. *Она бугун узатади ўз ўглини фронтга.* Ҳ. Олимжон. *Менгёбий танишларини узатди, яна Гаффор билан буфетга қайтиб кирди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

7 Етказмоқ, етказиб бермоқ. *Хабарларни узатмоқ, Электр тоқини узатмоқ.*

8 Турмушга чиқармоқ, эрга бермоқ. *Қиз бола ота-онага омонат, узатиб тинчий!* С. Зуннунова, Янги директор. *Сиз узатишни хоҳламасангиз ҳам, балки у эрга тегишни хоҳлаб қолгандир.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Келин қилсанг — йўқдан қил, қиз узатсанг — борга қил.* «Қанотли сўзлар».

Кўрнага қараб оёқ узатмоқ қ. кўрна. **Оёқ узатиб** Хотиржам, бемалол. [Фотима:] *Мен ҳам дунёга умид билан келганман, оёгимни узатиб ўтирармиканман, деб ўғил ўстирганман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Пенсияга чиқиб кетиб, энди оёқни узатиб ётаман.* З. Эгамбердиев, К. Холмухамедов, Қари билганни — пари билмас. **Қаёққа узатса, қўли етади ёки қўлини қаёққа узатса, етади** Нимани истаса, шуни уdda қилади; ҳар қандай мушкулотни ҳал қилишга қодир. [Зўҳра:] *Кимга гапирсанг, гапинг утади; қаёққа узатсанг, қўлинг етади.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

УЗВ [а. عضو — аъзо, тана қисмларидан бири] **1** Тана аъзоси; муча. *Саидийнинг икки йил ичида бўшаёзган иликлари тўлди, узвлари эшилиб бўртди.* А. Қаҳҳор, Сароб. [Бу мавжудотларда] *Бош ўрнидаги узв настга қараган, кўринишлари мискин ва қайғули эди.* Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

2 Бирор бутунликнинг ажралмас қисми, бўлаги. *Бу чаман шонли ватаннинг узви бўлгандан кейин..* Ф. Фулом.

УЗВИЙ Чамбарчас ҳолдаги, ўзаро боғланган; ажралмас. *Узвий алоқа.* ■ *Навоий мусамматлари унинг улкан лирик меросининг узвий бир қисмидир.* «ЎТА». Бундай ҳол турмушда такрор бўлиши мумкин, чунки бир иш иккинчиси билан узвий боғлиқдир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

УЗГИЧ Электр токини узиш, улаш учун хизмат қиладиган мослама. *Аккумулятордан келаятган ток тўғридан-тўғри трансформаторга келмасдан, узгич-улагич орқали келади.* Газетадан.

УЗЕЛ I [қад. р. возеле < везати (вязать) – тўқимоқ; боғламоқ, бириктирмоқ] **1** Транспорт йўлларининг туташган, кесишиб ўтган жойи. *Энг ийрик темир йўл узели – А. станцияси учун шиддатли жанг давом этмоқда эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бир жойга ўрнаштирилган, вазифаси жиҳатидан бир-бирига боғланган иншоотлар, механизмлар, қурилмалар ва ш.к. йиғиндиси. *Гидроиншоотлар узели.* ■ *Қотишма тайёрлаш узелида қишга яхши тайёргарлик қурилмаган.* Газетадан.

3 Машина ёки аппаратнинг ўзаро бириккан бир қанча содда деталлардан ташкил топган яхлит бир қисми. *Абдусаттор тракторнинг узелларини кўздан кечирди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Шубҳасиз, пахта териш машинасида ҳамма узел ва агрегатлар муҳим.* Газетадан.

4 анат. Организмдаги маълум хужайраларнинг гуҳ ўрнашган жойи; тутун. *Лимфатик узел.* *Нерв узели.*

УЗЕЛ II денг. Кемаларнинг бир соатда босиб ўтилган денгиз мили сони билан ҳисобланадиган тезлик ўлчови. *Пароход ўн икки узел тезликда юрди.*

УЗЗОЛ [a. عزال – узоқлашиш, ажралиш; пастга сакраш] мус. Ўзбек халқ куйларидан бири; Шашмақом таркибида маълум шўъба номи (куй ҳаракатида кўққисдан 4-5 поғона пастлаш рўй беради).

УЗЗУКУН Куни билан, кун бўйи. *Кўйлар уззукун ўтлаб тўймагандек, ердан бош кўтармайди, қўра томон жилгиси келмасди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Қорнинг ҳам очиққандир уззукун юриб, ҳозир овқатингни иситиб бераман.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

УЗИКМОҚ шв. айн. **узилмоқ 4.** *Дилшод Ғулломжонни аввал узикиб қолди, деб ўйлаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

УЗИЛ-КЕСИЛ I рвш. Бекам-кўст, тўла ҳолда; батамом. [*Низомжон*] *Юрагида тўлиб-тошган гапларни узил-кесил тўқиб солмоқчи бўлиб, қизни излаб, яна далага қараб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ҳали биз қипчоқ элидан узил-кесил қутулганимиз йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Муайян соҳага оид муаммолар, жумбоқлар шу соҳанинг кўпчилик олимлари ҳамкорлигидагина тўла ва узил-кесил ҳал этилиши мумкин.* «Фан ва турмуш».

2 Қарор ҳолига келган, қатъий. *Узил-кесил жавобимизни ўн кундан сўнг хабар қиламиз.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Ниҳоят, Раҳматулла хаёлий режалардан чарчаб, узил-кесил қарорга келди.* «Ёшлик».

УЗИЛМОҚ I **Узмоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. Умиди узилди. Алоқа узилди. Ўқ узилди. Тандирдан янги узилган нон. *Ин ингичка еридан узилади.* Мақол. ■ *Кўзлари жиддий, Маратдан узилмайди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Алоқаси, боғлиқлиги йўқ бўлмоқ; ажралмоқ. *Хотин кишининг уйдан узилиб, кўчага чиқиши осон эканми!* С. Анорбоев, Оқсой. [*Қодир Комилович*] *Халқдан узилиб қолганга ўхшайди.* Уйғун, Навбаҳор.

3 Давом этишдан тўхтамоқ. *Йигит узилган ширин тушини яна бир он кўриш умидида кўзларини юммоқчи бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Магазин эрталабдан кечгача очиқ, бу ердан эрталабдан кечгача хотин-халаж узилмасди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *..кичкина қора қумғон таздан олов узилмас эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

4 Касали қайталамоқ, қайта оғирлашмоқ. *-Сен уринма, узилиб қоласан, – деди Маҳкам ака Фотима опага.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Одатда врачлар бемор олдига одам қўйишавермайди.* *Толиқади, узилади, дейишади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

5 Жон бермоқ, жон таслим қилмоқ; ўлмоқ. *..бир қултумгина сув ҳам ичолмай, гул ҳидлаб ётиб, бечора узилди.* Мирмуҳсин, Умид. *Калта-калта нафас олиб, шипга қараб ётиптилар.* Кун ёйилганда узилдилар. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Ичаги (ёки ичи, қорни) узилмоқ I қорни жуда очмоқ, очиқмоқ. [*Рузвон хола:*] *Кўй, болам, бунақа беҳуда хаёлларни.. Ол, ошингни ич, ичагинг ҳам узилиб кетгандир.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Ола қол.. қорнинг ҳам узилиб кетгандир..* С. Акбарий, Чўлдаги пар-

воз; 2) қаттиқ кулгидан ёки йиғидан ҳолдан тоймоқ, - *Чиройли йигит, ақлли йигит, – деб мақтай-мақтай, Тўйбеканинг ичаги узилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Насибаси** (ёки туз-насибаси) **узилмоқ** Бирон ердан кетиш зарурати туғилмоқ, кетишга тўғри келмоқ. *Наҳот Зорқишлоқдан ҳам насибам узилган бўлса.* С. Аҳмад, Хўк, *Еримиздан туз-насибанг узилмасин, болам!* М. Хайруллаев, Тилла маржон. **Оёғи узилмоқ** Келмай қўймоқ, келиш-кетишни тарк этмоқ, тўхтатмоқ. *Келди-кетди бўлиб, Низомжон уч-тўрт кун Дилдор билан бафуржа учрашолмади.. Ниҳоят, уйдан меҳмонларининг оёғи узилди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Юраги** (ёки юрагининг бир чети) **узилмоқ** Бирор кимса ёки нарсага ачинмоқ, ғоят хафа бўлмоқ. *Жонузоқнинг юмалоқ қўйма гавдаси.. узоқдаги тунд буталар орасида қўздан яширинганида, Бобоқулнинг юраги узилиб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. [Нодир] *Автобусга ўтириб, станцияга яқинлашгани сари, юрагининг бир чети узилиб қолгандек бўлаверди.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

УЗЛАТ [а. عزلت – ёлғизланиш, яккаланиш; ёлғизлик] *кт. дин.* Кишилардан узоқ, якка ҳолдаги ҳаёт; холи жой; ёлғизлик. *Бу имонсизлардан имонимни асрай десанг, етти қат ер тагидаги жаҳаннамда ёнмай десанг, узлатга чекин, узлатга, бошингни олиб кет бу ердан, Бобоқул.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қолган кунларимни бир чеккада, узлатда худойи таолога сиғиниб, тоат-ибодатда яшамоқчиман.* Мирмуҳсин, Меъмор.

УЗЛАТНИШИН [а.+ ф. عزلت نشين – узлатда ўтирувчи] *кт.* Узлатда яшовчи. *Назаримда, бошқа ҳеч нарса билан иши йўқ, димиқиб ётган бу узлатнишин одамга бизнинг келишимиз деразадан отилиб кирган баҳор шабодасидек туйишлиши керак эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

УЗЛУКМОҚ *шв. айн. узилмоқ 4.* [Гавҳар:] *Сал дармонга кирсангиз, яши бўларди. Узлукиб қолмасмикансиз?* С. Зуннунова, Гулхан. *Икки мартаба одам юборганимда, [Абдужамиднинг хотини] унамабди, ҳали дармонга киргани йўқ, узлукади, дебди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

УЗЛУКСИЗ 1 Бирин-кетин, кетма-кет, пайдар-пай. *Машиналар узлуksиз ўтиб турипти.* ■ *Бетон қоришмаси узлуksиз келиб*

туради. «Ўзбекистон қўриқлари». *Гранаталар узлуksиз учди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Тўхтамасдан, тинимсиз, изчил равишда. *Икки сутка узлуksиз ёмғир ёғди.* ■ *Йўл бўйлаб кетган симёғочлар эса узлуksиз гувуллаиди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши узлуksиз юксалиш йўлидан бормоқда.* Газетадан.

Узлуksиз таълим Ўзаро мантикий изчиллик асосида боғланган ҳамда соддадан мураккабга қараб ривожланиб боровчи ва бир-бирини тақозо этувчи босқичлардан иборат яхлит таълим тизими.

УЗМА Юпқа ёйилган хамирни қўлда узиб, қиймали шўрвага солиб пиширилдиган таом.

УЗМОҚ 1 Куч билан тортиб, юлқиб, бутундан ажратмоқ, бутунни қисмга бўлмоқ. *Хўкиз бир силтаб, арқонни узиб юборди.* ■ *Жўра पोшиа бўйнидан марварид маржонини чиқарди-да, ипини шарт-шарт узиб, марваридларни кигизга тўкди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Дуторчи дуторнинг қулогини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Зиёдахон, зувала узар экан, ҳазиломуз жавоб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Палак, новда ёки тупидан ажратиб олмақ, кесмоқ. *Қовун узмоқ. Помидор узмоқ. Узум узмоқ. Олма узмоқ.* ■ *..гулга термилиб ўтиришни эмас, ўша гулни узиб, искаб юришни ёқтиради.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

3 Кесиб, қирқиб, жойидан бўлак қилмоқ. *Қилич билан бошини узмоқ.* ■ *Глуховнинг иккала оёғини нақ сонидан снаряд узиб кетди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

4 Турган, ёпишган жойидан ажратмоқ, холи қилмоқ. *Бу харсангни ердан узиб бўлмаиди. Тандирдан нон узмоқ.* ■ *Жапақ қизчани бағридан зўрга узиб, отилиб ташқарига чиқди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Юнус.. тиззаларини оғриқ кемириб еб ташлаётган бўлса ҳам, бошини ёстиқдан узиб, қимирлатиб қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

5 Давом қилдирмаслик; тўхтатмоқ, кесмоқ. *Ганни узмоқ. Суҳбатни узмоқ.* ■ [Саодат:] *Қўрқмасим ҳам борми, ўзинга эҳтиёт бўл, хатингни узма.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Бўй етган қиз, ҳозир сен билан алоқани узган, узмаса ҳам, бўшаитирган бўлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Қарзни тўламоқ, эвазини бермоқ (қай-тармоқ). [Ғофир:] *Шунча қарзим бор эканми? Мен буни қандай узаман, бой ота? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Олган омонатини батамом уздими? К. Яшин, Ҳамза. ..юртдан еган ошларини узши ниятида туй тараддудига тушди. С. Аҳмад, Хазина.*

7 Қаттиқ тишламоқ ёки чақмоқ; тишлаб ёки чақиб яраламоқ. *Итнинг иши — узмоқ, Ёмоннинг иши — бузмоқ. Мақол. ■ Атрофда ғув-ғув пашша: оёқларга ёпишади, бурун катакларига суқилади, қулоқни узади. Ойбек, Танланган асарлар.*

8 кўчма Қаттиқ таъсир қилиб азоб бермоқ, оғритмоқ, ачиштирмоқ (иссиқ, совуқ, зарб, гап-суз ва ш.к. ҳақида). *Қизилқумда қиш изгирини баданини узиб ола бошлаган кезде, кечаги студент трассага келиб, колонна механиги бўлиб ишга тушган эди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Шудеор, қизизан мисдай, оёқни жизиллайтиб узиб олади. Ғ Фулом, Тирилган мурда. Пишиқ ўрилган чарм қамчин билан Йўлчининг очиқ кўкрагини ва бўйинини узиб олди.. Ойбек, Танланган асарлар. ..ўртоқ Қобилов шу гаплари билан Фармонқул акани бир узиб олди. С. Маҳқамов, Шогирд.*

Ичагини узмоқ Кулги ва ш.к. дан ҳолдан тойдирмоқ. *Утов оғаси Сулаймон оқсоқолни кулдириб ичагини узди. К. Яшин, Ҳамза. Кўз (ёки кўзини) узмоқ* Нигоҳини олмоқ, қарамай қўймоқ. *Ҳасан узоқлашиб кетган машинадан кўзини узмай қотиб турарди. С. Зунунова, Кўк чироқлар. Йўлчи гоҳ-гоҳ кўзларини ердан узиб, қисқа-қисқа жавоб бериб турарди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўнгил узмоқ қ. кўнгил. Аммо билимга чанқоқ болалар мактабдан кўнгилларини узмай, ўқишда давом этдилар. К. Яшин, Ҳамза. Оёқ (ёки оёғини, қадамини) узмоқ қ. оёқ. Хув ўша Моҳирўйжаҳонда ўқилган таърихдан кейин у Табибийнинг уйдан оёқ узиб кетган эди. С. Сиёев, Аваз. Нега бизникдан қадам узиб кетдингиз ё кўнгил қоларлик гап ўтдими биздан? К. Яшин, Ҳамза. Тутган жойини (ёки ерини) узади* Айтганини, кўзлаганини амалга оширмай қўймайди. *Юмшоққина гапиради-ю, тутган ерини узаман дейди-я.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Умид (ёки умидини) узмоқ* Истагининг амалга ошмаслигига ишонмоқ, ундан воз кечмоқ, умидсиз ҳолатда бўлмоқ. *Ҳасан полвон умид узди узидан.. Эргаш Жуманбулбул ўгли. Аваз ўғлон*

кўнгил бузиб боради, Дунёдан умидин узиб боради. «Маликаи айёр». Ўқ узмоқ Ўқ отмоқ. *Мингта ўқни камонидан узади.. «Нурали». Қулоқ узмай* Диққат билан қулоқ бериб. *Тағин бир неча дақиқа қулоқ узмай туриб, ўрнидан қўзғалмоқчи бўлиб турган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЎЗОР [а. عذار — юзадаги майин тук; юз, чехра] *эск. поэт. Юз, рухсор. Мунча латифу мунча соз лола узорини кўринг. Ҳабибий.*

ЎЗОҚ 1 Оралиқ масофаси (нисбатан) катта, нисбатан нарида жойлашган; олис. *Узоқ қишлоқдан келди. Овози узоқ-узоқларга етмоқ. Туяга миниб, узоқни кўзла. Мақол. ■ Сидиқжоннинг кўзи дарёнинг у томонида, узоқ уфқда милтилаб турган сон-саноксиз чироқларга тушди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бир маҳалда узоқда қора нуқта кўринди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 Вақт эътибори билан давомли, катта, кўп. *Узоқ тикилмоқ. Узоқ суҳбатлашмоқ. Узоқ кутмоқ. Узоқ муддатли кредит. Узоқ яшамоқ. ■ Бу жанг узоққа бормайди. Мирмуҳсин, Меъмор. Сидиқжон узоқ сукут қилиб қолгандан кейин бош чайқади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

3 Дўстлик, қариндошлик, танишлик ва ш.к. жиҳатдан боғланиш у қадар яқин бўлмаган, яқин эмас. *У ерда Элмуроднинг ҳам бир эмас, кўпгина узоқ қариндош-уруғлари бордир. П. Турсун, Ўқитувчи. Меҳмон узоқ қариндош — отасининг аммавачаси — Аширмат эди. Ойбек, О.в. шабадалар. Нурунинг никоҳ куну у беғона қиз — узоқ қиз бутунлай таниш ва яқин бўлиб қолди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 кўчма Бевосита алоқаси, муносабати йўқ; алоқасиз. *Бундоқ маслаҳатларда маҳкама соҳиби, аммо илму фандан узоқ Аҳмад Чалабий ҳам бир чеккада эснаб ўтирарди. Мирмуҳсин, Меъмор. Султонмурод шу вақтгача халқ тирикчилигидан узоқ яшар, унинг дардларига беғона эди. Ойбек, Навоий.*

Кўздан узоқ Назар-эътибордан четда. Кўздан узоқ юр, уқдингми? Ойбек, Навоий. **Узоқ гап с.т.** Амалга ошиши ёки юзага чиқиши қийин бўлган нарса ҳақида. *Офтоб ойим қариндошларидан жонкуяр деб танилган киши Кумушбибининг тоғаси — Аҳмадбек бўлиб, у ҳам умрининг кўпини Қўқондами, Хўжанддами ўтказар, шунинг учун ундан ёрий кутуши ҳам узоқ гап эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Узоқ йили Ўтган йилдан олдинги йил, бурноги йил. *Бухорода, узоқ йили бетоб бўлиб ётганида ҳам, кўзига шундай мурдалар, алвастилар.. кўринган эди. Мирмуҳсин, Мъмор. Узоқни кўрмоқ* Келажак ҳақида тўғри фикр юрита билмоқ, оқибатини ўйлаб иш тутмоқ. *Буғунни эмас, узоқни кўриш керак, косовинг узун бўлса, кўлинг куймайди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ҳамма бало шу саводсизликдан чиқяпти. Узоқни кўролмайди. С. Аҳмад, Ҳукм. Узоққа бормайди* Кўп давом этмайди, тез фурсатда барҳам топади, тамом бўлади. *Энди ўзини қаёққа урса ҳам, узоққа бормайди. Ҳисоботини эшитамиз-у, тамом. П. Турсун, Ўқитувчи. Узоғи билан* Кўп деганда, кўпи билан. *Узоғи билан икки-уч кун ичида ишингизни оласиз. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Эҳтимолдан узоқ эмас* Амалга ошиши осон, бўлиши мумкин.

УЗОҚЛАМОҚ кам қўлл. 1 Кўп (анча) вақт ўтказмоқ (ўтмоқ). *Узоқламай Нормуҳаммад қушбеги Кўқондан бош тоблаб, ўз олдига мустақил ҳукумат эълон қилган бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 *айн. узоқлашмоқ. Дилбар, гўё ўз номини унутгандек, орқасига қарамай узоқлаб кетди. «Гулдаста». Икромжон шовуллаб турган кимсасиз тўқай ичида анча узоқлаб кетган эди. С. Аҳмад, Уфқ.*

УЗОҚЛАШМОҚ 1 Бирор кимса ёки нарсдан нари (узоқ) кетмоқ; йироқлашмоқ. *Зайнаб орқасига қарай-қарай, Отабекдан узоқлашди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Чойхўрлар бирин-кетин ўринларидан туриб, Ойқизнинг кўзидан узоқлашишига шошилар эдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

2 *кўчма Қариндошлик, қадрдонлик, яқинлик алоқаларини сусайтирмоқ ёки йўқотмоқ; борди-келди қилмай кўймоқ; бегоналашмоқ. У [Мирзакаримбой] ўз ичида ўйлади: «Онасининг узоқлашиб кетган тоғасини йигит бекорга йўқлаб келадими?»* Ойбек, Танланган асарлар. *Гавҳар бир нарсани тушунмасди: Одамлар ундан узоқлашяптими ё ўзи одамларга беғона бўлиб қоляптими?* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Равшан эса лаҳза сайин беғоналашиб, узоқлашиб борар, ёнига йўлатмасди. «Ёшлик».*

УЗОҚЛИК 1 Узоқ эканлик, узоқ бўлиш. *Йўлнинг узоқлиги анча қийнади.*

2 *Оралиқ масофа, масофа. Қишлоқ шўроси Учқулоқ қишлоғига жойлашган. Тикте-*

падан узоқлиги уч чақиримча бор. А. Қодирий, Обид кетмон.

3 *Узоқда бўлган жойлар, узоқда жойлашган ерлар. Поёнсиз қирнинг.. кўз илғамайдиган узоқликлари туманлангансимон кўриниш берар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Гулнор] Шийпоннинг панжарасига яқин келиб, узоқликларга тикилди. Ойбек, Танланган асарлар.*

УЗОҚМОҚ кам қўлл. Узоқ вақт келмай қолмоқ; ҳаяллаб қолиб кетмоқ. *Ийбоши дейман, шаҳарда жуда узоқиб қолдингиз, қани, ўтиринг, нима гаплар бор?* Ҳ. Шамс, Душман.

УЗР [а. عذر – кечирим; кечириш, оқлаш; баҳона, сабаб] 1 кам қўлл. Кечириш, афв этиш. *Ёшликда ҳаммадан ҳам хатолик ўтади. Кичикдан – хато, каттадан – узр. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 *Бирон иш, хатти-ҳаракатни оқловчи нарса; сабаб, ваз. Ишладан кўрқичим тўғрисидаги узримни айтиб йиғладим. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Ўйланиш сизга ҳам фарз, ҳам қарз. Бунга қолганда, албатта, бир узр кўрсатолмайсиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..Молимизни ортган туюкашлар шу саройга тайинланган эдилар. -Ҳар ҳолда, бу узр эмас! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 *Афв этиш, кечириш ҳақидаги илтимос; кечирим. Ўтиб кетган, ҳозир ҳаммамизни ҳам хижолатга қўйган иш тўғрисида Фармонқул, узр тариқасида бўлса ҳам, гап очармикин, деб хавотирда эдим. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

Узр сўрамоқ (ёки айтмоқ) Гуноҳини кечиришни, афв этишни илтимос қилмоқ. *Юсуфжонов шу хаёлда келаркан, ўзини бир аёлга уриб олиб, ундан зўрга узр сўради. Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди. Бор, жонгинам, амакинга, Саваҳон аяга узр айт. «Муштум».*

4 *унд.с. «Афв этинг», «кечиринг» маъноларида ишлатилади. -Узр, сизни кўрқитиб юбордим, – деди Фуломжон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. -Узр, айбга буюрмайсиз, – деди Нусратбек, олимни ишдан қолдираётганига ийманиб. С. Нуров, Нарвон.*

УЗРА (б.к. билан) кўм. поэт. Макон муносабатини билдиради; сиртида, устида ёки тепасида. *Ўрмонлар шувуллаган Олис юртда ҳали ҳам, Номсиз тепалик узра Ухлаб ётибди отам. Э. Воҳидов. Адирдаги лолалар кўм-кўк майса узра чирой касб этган. Газетадан.*

Кетмонни расмана ушлаб, боши узра баланд кўтарди. С. Кароматов, Олтин қум.

УЗРЛИ Кечирса бўладиган, сабаби бор, сабабли. *Бугун узрли иш чиқиб қолди: Шаҳардан божамиз совға-салом билан келган эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Одижоннинг бошқа ҳар қандай хатти-ҳаракати, Саодатга.. кўрсатган марҳамати олдида кечиримли, узрли эди. Бироқ бу найранги тутадиган тутумга тўғри келмасди. «Ёшлик».*

УЗР-МАЪЗУР [узр + маъзур] Кечирим сўраш ва афв этиш, кечириниш; узр ва маъзур. *Узр-маъзур айтишмоқ. ■ Айб сизда бўлса, бир узр-маъзур кечаси қиламиз. А. Қаҳҳор, Сароб. Куёви билан узр-маъзур қилиб олган Поиша хола кечга томон уйига қайтди-ю, кўча эшиги олдида асло кутмаган кишисига йўлиқди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

УЗРСИЗ Асосли сабаби бўлмаган; асос-сиз, сабабсиз. *Узрсиз сабаб. Машғулотдан узрсиз қолмоқ.*

УЗУАЛ [лот. usus – қўллаш, ишлатиш, фойдаланиш] тлш. Умум қўлланишга оид, умум қўланишга хос. *Узуал маъно.*

УЗУК Безак учун бармоққа тақиладиган, турли металлардан ҳар хил шакл ва катталиқда ясаладиган ҳалқасимон заргарлик буюми. *Тилла узук. Ёқут кўзли узук. Узукка кўз солмоқ. ■ Ҳожя хола узукни этдор синчалоғига ўтказга туриб, ҳиринглади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эримбет муштумига бежирим иягини тираб ўтирар, бармоғидаги узуги лунжига ботиб кетган эди. А. Муҳтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

Узукка кўз солгандай (ёки кўйилгандай) Бир-бирига ниҳоятда мос, муносиб. *Ёрматнинг қизини даданисизга қўшсак, нақ узукка кўйилган асл тошдай ўз жойига тушадими? Ойбек, Танланган асарлар.*

УЗУКЛИ Узуги бор, узук тақилган. [Уста] *Сопол обдастанда кўлига сув солиб, узукли қўллари билан бошимни ишқалай кетди. Ф. Фулом, Шум бола. Валихон бриллиант узукли кўрсаткич бармоғини бизиз қилиб таъкидлади. Ш. Тошматов, Эрк куши.*

УЗУМ 1 Токнинг ғужумлардан иборат меваси. *Бир шингил узум. Узум ғужуми. Узум шарбати. Узумини енг, боғини суриштирманг. Мақол. ■ Салимбойвачча икки ишкомга кириб, бошдан-оёқ кўриб чиқди: Узум ток баргидан ҳам мўл. Ойбек, Танланган асарлар.*

Бир куни кўчада кетаётсам, Умри бир бош узум кўтариб келяпти. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 с.т. Ток. *Узум эсмоқ. Узумни хомток қилмоқ.*

УЗУМЗОР Ток экилган ер, токли майдон, боғ. *Боғ ва узумзорлар, полизлар.. мўл ҳосилни кўз-кўз қиларди. «Саодат». Бу ер узумзор экан. Улар биринчи ишкомга кириб олдилар. Х. Фулом, Машғал.*

УЗУМЧИ 1 Ток экиш ва узум етиштириш билан шуғулланувчи мутахассис, боғбон.

2 Кўплаб узум олувчи, узум билан савдо қилувчи шахс. *-Гард орасидан ориқ байталга минган бир узумчи чол пайдо бўлди, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.*

УЗУМЧИЛИК 1 Боғдорчиликнинг ток ўстириш ва узум етиштириш билан шуғулладиган тармоғи. *Узумчиликни ривожлантирмоқ.*

2 Токнинг биологик хусусиятлари ва уни ўстириш усуллари ўрганадиган фан (ўсимликшуносликнинг бир бўлими).

УЗУН 1 Бўйига, узунасига ўлчами катта, меъеридан ортиқ. *Узун сим. Узун соч. Узун ёғоч. ■ Адолат қалин ва узун киприкларини ялт этиб кўтариб, Норматга қаради. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Илк кўклам ёғдулари ўқув корпусининг узун коридорларини равшанлаштириб йорган. П. Қодиров, Уч илдиз. Куёв узун ва кенг зарбоф тўн кийиб, катта салласига кўркам олтин жиға кўндириб, ҳавони титратган карнайлар, сурнайлар садоси билан ўзиникига кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Баланд, новча. *Узун терак. ■ Ҳасан сўфи узун, нозик гавдасини чўзиб, ерга ётди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Узоқ вақт давом этадиган, чўзиладиган; тезда тугамайдиган; давомли, узоқ. *Узун маъруза. Узун эртақ. ■ Қишининг узун тунлари бу ерда улфатлар гап ейишади. П. Турсун, Ўқитувчи. Унинг кичик, кўкишироқ кўзлари.. узун умрининг тарихини жонли ифода қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Арқонни узун ташламоқ қ. арқон. **Узун косов** Ҳар қандай буйруқни бажарувчи, зарар етказмайдиган. *Сен пистони чақилган одамсан, бизнинг қўлимизда узун косов бўлиб хизмат қилишдан бошқа ишга ярамайсан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

УЗУНАСИГА *рвш.* Бўйи томонга қараб; бўйига томон. *Йигит қулочини катта отиб, сувни шақ-шақ савалаб, қирғоқ бўйлаб – узунасига сузди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳовлининг узунасига икки бети баланд лой томли иморат бўлиб, янги бинога тақалади.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

УЗУНЛАШМОҚ Узун бўлмоқ, узаймоқ. *Қуёш оғса, соялар узунлашади.* ■ *Шамол кучайиб, оловнинг тили яна ҳам узунлашди.* С. Аҳмад, Уфқ.

УЗУНЛИК 1 Узунасига ўлчами, бўйи. *Дарёнинг узунлиги. Сочнинг узунлиги.* ■ *Шербек бўлса, қўлидаги линейкаси билан кўзи-чоқнинг жунини ўлчар ва дафтарига унинг.. узунлигини ёзиб кўярди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қазиладиган ариқнинг узунлиги ўттиз чақирим.. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *геогр.* Бош меридиандан экватор бўйлаб кетган ва градуслар билан ўлчанадиган масофа (ер сатҳи юзасидаги нуқтани аниқлаш учун хизмат қилади). *Шарқий узунлик. Фарбий узунлик.*

УЗУНЧОҚ Энига қараганда бўйи анча чўзиқ, анча узун; чўзинчоқ. *Узунчоқ юзли одам.* ■ *Узунчоқ столнинг икки четида идора хизматчилари ўтирибди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Карп балиқларининг гавдаси кўполроқ, узунчоқ, ўзи читтақандай чаққон.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УЗУНҚАНОТ Қалдирғочнинг қанотлари бўйига нисбатан узунроқ бир тури.

УЗУНҚУЛОҚ: **узунқулоқ гаплар** Оғиздан оғизга ўтиб юрган, бир-биридан эшитилиб етиб келган гаплар. *Шум хабарнинг қулоғи бўлади дегандай, узунқулоқ гаплар Хоразмнинг қишлоқларига тарқалди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

УЗУРПАТОР [*лот.* usurpator < usurpare – фойдаланмоқ, қўлламоқ; даъво қилмоқ] Ҳокимиятни ноқонуний эгаллаб олган ёки бировнинг ҳуқуқларини тортиб олган шахс.

УЗУРПАЦИЯ [*лот.* usurpatio – фойдаланиш; ишлатиш; эгаллаб олиш] Куч ишлатиб, қонунга зид равишда ҳокимиятни эгаллаб олиш ёки кимсанинг ҳуқуқларини ўзлаштириб, ўзиники қилиб олиш.

УЗУҚ 1 Узилиб қолган, узилиб кетган, узилган. *Узуқ арқон. Узуқ сим.*

2 Бир-бирига боғланмаган, бетартиб; узуқ-юлуқ. *Узуқ хаёллар. Узуқ гап-сўзлар.* ■ *Бирдан қий-чув, қизлар галаси Қуршаб олар*

шодлик, ҳаяжон Барин кучган. Гап-сўзлар узуқ. Ойбек.

УЗУҚ-ЮЛУҚ 1 Бир неча еридан узилган; узилган-юлинган. [*Ҳаммолларнинг*] *Белида, елкасида эски-туски нарса, узуқ-юлуқ арқон, кийимлари жулдур, ифлос.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир-бирига боғланмаган; чала-чулпа. *Ширмонхоннинг қулоғига узуқ-юлуқ сўзлар чалинди-ю, ҳеч нарса уқолмади.* С. Зуннунова, Олов. *Бу ҳолатида уларнинг суҳбати ҳам узуқ-юлуқ.. боғланишсиз давом этарди.* А. Мухтор, Туғлиши.

УЙ 1 Яшаш учун ёки турли ташкилот, муассаса ва ш.к. жойлашиши учун мўлжалланган бино. *Уч хонали уй. Беш қаватли уй.* ■ *Баъзан кўринар кўзга Шоҳона уйлар кўркем. Файратий. Фақат канал эмас, балки тўғонлар, шлюзлар, темир-бетон уйлар ҳам бир йўла ва бирданига қурилайётганга ўхшайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Яшаш учун мўлжалланган бино ичидаги ҳар бир хона. *Бу бино уч уй ва бир айвондан иборат. Ёруғ уй. Кенг уй.* ■ *Уйларда, айвонларда хотинлар кўп эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Очиқ эшикдан эсанг шамол уй ичида Сабоғулнинг сочларини тўзғитди.* С. Кароматов, Олтин қум.

3 Бирор ижтимоий талабни қондиришга қаратилган муассаса. *Меҳрибонлик уйи. Дам олиш уйи. Маданият уйи.* ■ *Қуёшнинг аксида кўринар яққол Маърифат уйига ташланган қадам.* Файратий.

4 Бирор оила ёки хонадон ўрнашган бино ва шу бинога тааллуқли ер; ҳовли. *Қизлик уйга қирқ от бойланар.* Мақол. ■ *Уйлар, кўчалар қулф уриб гуллаган дарахтлар орасига шўнғиган.* «Гулдаста». *Боғ кўча тамом бўлганидан кейин бригадирнинг уйдан ўтишга тўғри келади.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

5 Оила; хонадон. *Қирқ уй қуда бўлса, қирқ йил қирғин бўлмас.* Мақол. *Ёмон арава йўл бузар, Ёмон киши уй бузар.* Мақол. ■ *Фарзанд – уй ободлиги, Келажак ниҳолидир!* Ё. Мирзо. *Уйдагилар менинг ҳавойироқ бўлиб қолганимни билишади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

УЙ *ичи* Оила аъзолари. [*Холисхон:*] *Уй ичларимиз қалай, бариси тирикми?* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Уйи бузилмоқ** Эрхотиннинг ажралганлиги, оиласи барбод бўлганлигини билдиради. **Уйи куймоқ**

Хонавайрон бўлмоқ. *..унда менинг уйим куюди-ку, ахир.* К. Яшин, Ҳамза.

УЙДИРМА Ўйлаб, тўқиб чиқарилган; ёлғон. *Айбдор ўз уйдирмаларини исботлашга тиришди.* ■ *Эртасига Ислохўжа ҳақида уйдирма гаплар, фисқ-фасодлар тўқилди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

УЙДИРМАЧИ Ёлғон-яшиқ гапларни ўйлаб, тўқиб чиқарувчи; ёлғончи.

УЙДИРМОҚ I I Уймоқ фл. орт. н.

2 шв. Қовоғини солмоқ. *Кокилингнинг банди-бандин туйдирма, Қошинг кериб, қовоғингни уйдирма.* «Равшан».

УЙДИРМОҚ II Ёлғон, тухмат гаплар тўқимоқ. *Ниҳоят, улар ҳийла билан тухмат уйдирадилар.* Ҳамза, Танланган асарлар.

УЙ-ЖОЙ I Яшаб, истиқомат қилинадиган жой, ҳовли ва ш.к. *Қиз уларнинг болаларини боқади, кирларини ювади, уй-жойларини йиғиштиради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Элмурод.. ўз оиласининг уй-жойидан ажраб, қишлоқдан чиқиб кетганини хаёлидан ўтказар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Оила; рўзгор, хўжалик. [Қори:] *Ийе, онангиз бўлса, уй-жойингиз бўлса.. давлатку! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Гулнор қиз билан гаплашганда, унинг қишлоғи, уй-жой тирикчиликлари.. тўғрисида сўз очар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

УЙ-ЖОЙЛИ I Уй-жойи бор, уй-жойга эга.

2 Оилали, бола-чақали. *Болаларни уйли-жойли қилмоқ. Уй-жойли киши.*

УЙИМОҚ с.т. Ивимоқ. *Кейинроқ хурмачанинг устини очиб қўйгин, ўзинг биласан-ку, болам, яна зардоб йиғиб, уйимай қолмасин.* С. Анорбоев, Шерали.

УЙКЎРАР этн. Бўлажак келин қариндошларининг куёв бўлмиш йигитнинг уй-жойи, хонадони билан танишиши маросими.

УЙЛАМОҚ шв. айн. уйлантирмоқ.

УЙЛАНМОҚ Бирор қиз ёки аёлни ўз никоҳига олмоқ, оила қурмоқ (эр киши ҳақида). *Толибжонбойнинг.. икки ўғли уйланган, бир қизи эрга теккан, набиралари ҳам бор.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қўшилар, шу Ваҳобжон уйлана қолсайди, ўздан тинчиб кетармиди, дейишади.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси. *Йигит бирдан уйланиш тараддудига тушди-ю, бир ҳафтанинг ичиди тўй ҳам бўла қолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

УЙЛАНТИРМОҚ Уйланмоқ фл. орт. н. *..бир ойча аввал отаси уни Тошкентнинг Қашқар маҳалласидаги бадавлат хонадонлардан бирининг қизига уйлантирган.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ҳайдар ота бош бўлиб [Асrorқулни] бир бева хотинга уйлантириб қўйди.* А. Қаҳҳор, Асror бобо.

УЙЛИ I Уйга эга, ўз уйи бор. *Уйли куёв.*

2 Уйлардан ташкил топган, уйлардан иборат. *Беш юз уйли қишлоқ.* ■ *Бу — сой бўйлаб баланд тоғ ёнбағирларига тизилишган қинғир-қийшиқ уйли бир қишлоқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Хотини бор, уйланган ёки эри бор, эрга теккан. *Уйли йигит. Уйли хотин.*

УЙМАЛАНМОҚ I Бирор нарса, юмуш билан шуғулланмоқ, овора, машғул бўлмоқ. *Бир оздан кейин Чуливой ака ҳалиги нарсаларни олиб кетди ва яна эгатларнинг бошида уймаланди.* О. Ҳусанов, Най.

2 Бирор жойда тўпланишмоқ; ўралашмоқ. *Дераза яқинидаги бир каллакланган тутнинг бутоқларида.. қора тумшуқ чумчуқлар уймаланган.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сандиқ ёнида уймаланиб ётган кўрна-тўшак устига ўзини юзтубан ташлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

УЙМАЛАШМОҚ айн. уймаланмоқ *2.* *Қироатхонанинг шашка-шахмат бўлимида бир тўда ўқувчилар уймалашиб, ҳеч кимга қарашмайди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Янги машинада тикиб кўриш учун Замон, Зухра, Ҳанифа унинг тепасида уймалашиб туришганди.* Н. Назаров, Замон.

УЙМОҚ Устма-уст қалаштириб, бир ерга тўпламоқ, уюм ёки гарам ҳосил қилмоқ; йиғмоқ. *Тошларни бир ерга уймоқ. Терилган пахтани уймоқ. Беда уймоқ.* ■ *Қамишларни боғ-боғ қилиб, канал ичига уйиб, ёқишадиган бўлишди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Бўтабойни қурол-яроғ уйиб ташлаган бир хужрага олиб киришди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *..юз-қўлини ювиб, муздаккина бўлиб олгач, ўз экскаватори ҳозиргина уйган тупроқ тепа устига чиқиб, чордана қурди.* Ш. Фуломов, Шонли авлод.

Қовоқ уймоқ айн. қовоқ солмоқ қ. қовоқ *II.* *Райком секретарининг қовоқ уйиб, ер тагидан назар ташлаганини куриб, бирдан унинг нафаси ичига тўшиб кетди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

УЙ-РЎЗГОР Оила хўжалиги (ишлари), тирикчилик. *Сорахон ҳам уй-рўзгор тутушини ўрганади. А. Қаҳҳор, Сароб. Уй-рўзгорга ҳам эпчил: яхши кийинади, яхши ейди. Ун кулиб, бир гапиреди.* Ойдин, Икки кўзи шунда. *Ҳамма айна шу маҳалда уй-рўзгор иши ва кечки овқат билан банд бўлганидан, гузарда ҳеч ким кўринмас эди. П. Турсун, Ўқи-тувчи.*

Уй-рўзгор қилмоқ Оила қурмоқ (қилмоқ). *Уй-рўзгор қилиб, бирон кун яйраганим йўқ. С. Аҳмад, Ҳазина.*

УЙСИЗ 1 Уйи йўқ; ўз уйи йўқ. *Уйсиз куёв.*

2 Хотини йўқ, уйланмаган ёки эри йўқ, эрга тегмаган.

УЙСОЗ Уй қуриш иши билан шуғулланувчи; бинокор. *Кран ковши тўлиши билан Файзи дарҳол уни юқори кўтарар ва том устида турган уйсозларга узатарди. Газетадан.*

УЙСОЗЛИК Уй, бино қуриш иши, бинокорлик. *Тошкент уйсозлик комбинати.*

УЙҚАШ 1 Бир-бирига ниҳоятда яқин, ўхшаш. *Менман бу — ўзбекининг фахрий хўжаси, Уйқашга ўхшайди исмимиз бир оз. А. Орипов.*

2 Мос, монанд, уйғун; ярашган. *Ўсиқ қоши ўтқир қора кўзларига уйқаш тушган йигита лаб жуфтладим. С. Нуров, Дурдона.*

3 кўм. *взф. Каби. Мен сизни япроқлар рангига уйқаш Бокира муҳаббат билан севаман. Х. Даврон.*

УЙҚИ-ТУЙҚИ *шв. айн. айқаш-уйқаш.*

УЙҚУ 1 Одам ва ҳайвонларда даврий юз берадиган физиологик ҳолат (Уйқуда нерв системаси, асосан, бош мия пўстлогининг фаоллиги пасаяди, онг, мускул тонуси ва сезувчанлик сусаяди). *Қаттиқ уйқу. Ширин уйқу. Уйқум келди. Уйқу арслонни ҳам йиқитар. Мақол. ■ Фуломжоннинг ухлаб қолганини ҳам, уйқусида ширин тушлар кўраётганини ҳам билмайди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Доридан ичгандан кейин юрак сиқилиши камайиб, уйқуси ҳам бир оз яхшиланди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Иштаҳа йўқ, уйқу бузилган, бошим ари тўлдирилган қовоқдек гувуллагани-гувуллаган. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Кошона эгалари [рўзада] салқин хоналарда ётиб, уйқу билан жон сақлашни одат қилганлар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 кўчма «Ҳаёт»дан тўхтаган, ҳаракатсиз, шовқин-суронсиз, тинч ҳолат (табиат ҳодисалари ва ш.к. га нисбатан). *Она табиат, эртанги кураш олдидан мириқиб дам олишга чоғланган паҳлавонлардай, оғир уйқуга чўмганди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Довдарактлар қиш уйқусидан уйғониб, баҳорни олқишлайдилар. Газетадан. Асрлар ухлаган саҳро уйқусин Маҳв этдик, бир йўла айладик бедор. Ғайратий.*

Абадий уйқу кт. *Ўлим. Балки абадий уйқудамисан, Салтанат! С. Аҳмад, Ҳукм. Кўзи уйқуга кетмоқ* Кўз юмилиб, уйқу(си) бошланмоқ. *Кўчқор билан Акмални топиб, юшоқ похолга чўзилди, кўзи уйқуга кетаркан, ўзича жимлайди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Кўзига уйқу келмоқ* Уйқу билан кўзлар юмилмоқ, уйқу тортмоқ. *Тун ярим кечадан оған, Нодирнинг кўзига уйқу келмасди. С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина. Кўзларига уйқу келган шогирд бола мумли инни қир-қир чўзиб, қатим тортар.. Ойбек, Танланган асарлар. Кўз(и)да уйқу йўқ* Уйқу келмаган, уйқусиз ҳолатни билдиради. *Хаёлий бир ишқ билан Кўзларимда уйқу йўқ. Миртемир. Маст уйқу* Роҳатли қаттиқ уйқу. *Тўпанисо бир текисда нафас олиб, маст уйқуда ётар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ноз уйқу қ. ноз 3. Бир кунни ана шунақа ноз уйқуда ётган эканман, «Бемор Бакиров, укол!» деган товушдан уйғониб кетдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Уйқу бермаслик* Ухлашга қўймаслик, ухлатмаслик. *Шу-шу бўлиб, бу йигитнинг сурати, унинг майин жимлайиши.. Шаҳзодага уйқу бермай қўйди. К. Яшин, Ҳамза. Уйқу босмоқ* Уйқу ўз таъсирига тортмоқ. *Яна ортиқ туриб қолинса, уйқу босиб, совиб қолишдан қўрққан аравакаш: -Майманага этиб олгач, карвонсаройда ухлаб, яхшилаб дам оламиз, — деди. Мирмуҳсин, Меъмор. Уйқу йўқ* Уйқу(си) келмайди, ухламайди. *Уйқуси йўқ, ҳаловати йўқ, Қайғу эзар, эрк уларга ёт. Ғайратий. Қизда уйқу йўқ. Унинг бадани қизиган.. юраги шиддатли уради. Ойбек, Танланган асарлар. Уйқу олмоқ* Уйқу ўз таъсирига тортмоқ. *Эртадан кечгача яйлов далада тинмай уйнаб чарчаган шўх болаларни бир лаҳзада ва бирдан уйқу олди. Ойбек, Танланган асарлар. Кечаси билан уйқу олмади, кўзимни юмиб, Сўнагулни кўз олдимга келтириб.. гаплашиб чиқдим. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Уйқу танг қилмоқ* Уйқу

талаби кучаймоқ. *Ниҳоят, кута-кута уйқуси танг қилгач, ўрнига чўзилиб.. ухлаб қолганини ўзи ҳам сезмай қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Уйқу элитмоқ айн. уйқу олмоқ.** *Кўп ўтмай Меъморни уйқу элитди.. Мирмуҳсин, Меъмор. Уйқуга бормоқ айн. уйқуга кетмоқ.* *Тухфа бирдан хоҳолаб юборди. Бу кулгидан уйқуга борган қизлардан баъзиси чўчиб кетди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Уйқуга кетмоқ** Уйқу ҳолатига ўтмоқ, ухлаб қолмоқ. *Бутун баданим зирқираб, ўринга кирибман-у, салда уйқуга кетибман.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. **Уйқуни олмоқ** Ухламоқ, ухлаб турмоқ. *Роса уйқуни олдик. Уйқуси келмоқ* Уйқуга хоҳиш, эҳтиёж уйғонмоқ. *Камолитдин уйқуси келмаса ҳам, ўринга кириб ётди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. **Уйқу(си) ўчмоқ** Уйқуга хоҳиш, талаб ҳолат(и) тарқамоқ, йўқ бўлмоқ. *Ўринга ётганда, тезроқ тонг отишини кутиб, ҳорғинлигига қарамай, уйқуси ўчиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кечаси поездда ухламагани учун.. мизғиб олгиси келарди. Ечиниб ўтирмасдан, дарров ётди.. Аммо энди уйқуси ўчиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. **Уйқуси қочмоқ** Уйқу тарк этмоқ, уйқуси ўчмоқ. *У кечаси билан тўлғаниб чиқди, уйқуси қочди..* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Темиржон алламаҳалгача уйқуси қочиб, Усмонали отанинг Ҳилол ака ҳақидаги гапларини эслаб ётди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. **Ярим уйқу** Чала уйқу, уйқули-уйқусиз ҳолат. *Ана шундай кунларнинг бирида Ширмонхон ярим уйқу, ярим хаёл орасида дарвоза тақиллаганини эшитди.* С. Зуннунова, Олов. **Қуш уйқуси** Тез-тез уйғониш билан бўладиган, энгил-елпи, қисқа уйқу. - *Қуш уйқуси, — деди она.* Ойбек, О.в. шабадалар.

УЙҚУЛИ Уйқу таъсиридаги, уйқу асорати бор, уйқу аралаш. *Улар [қизлар] секин-аста туришиб, уйқули кўзларини ишқай бошладилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Уйқули товуш билан сўкиниб, қалин дарахтлар орасида зим-зиё тунда жангга тайёрландилар.* Ойбек, Куёш қораймас. *Тун тонготарга яқинлашган, унинг [Ҳасаналининг] уйқули мяси бу муаммони еча билмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЙҚУСИЗ Ухламаган, бедор. *Уйқусиз тунлар Сергейни ҳаддан ташқари толдирган бўлса ҳам, у оромини уйламади.* Ҳ. Ғулом, Машғал. *Бирор одам унга узоқроқ қараб қол-*

са борми, ҳадиксираб, кечаларни уйқусиз ўтказарди. С. Анорбоев, Оқсой.

УЙҚУСИЗЛИК Уйқунинг бузилиши; тунда кам ёки энгил-елпи ухлаш, уйқу келмаслик, бевақт уйғонавериш, жуда эрта уйқу ўчиб кетиш ва б. *Беморда тажанглик, уйқусизлик, иштаҳа йўқолиши.. жижзакилик ва тез жаҳл чиқиши каби нохуш аломатлар кузатилади.* Газетадан. *Қобил хотинидан икки қадам нарида тўхтади-да, уйқусизликдан қизарган кўзларини Баҳрига қадаб: -Нега келдинг? — деб сўради.* Ҳ. Ғулом, Маъшал. *Оғир ўйлар изтиробиданми, уйқусизликданми, ланж бўлиб турдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

УЙҚУСИРАМОҚ 1 Ухлашни жуда истаб қолмоқ, уйқуси ёки ухлагиси келмоқ; мудрамоқ. *Уйқусираб ўтирмоқ. Соқчи уйқусираган кўзларини ишқалади.* ■ *Бу ўйларни тугатгандан кейин, унинг [Ҳасаналининг] кўзлари уйқусираб, юмила бошлаб, қаршисига Отабек келиб тўхтади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Уйқуда ёки уйқу аралаш бирор гап-сўз, ҳатти-ҳаракат қилмоқ. *Порахўр уйқусира, хотинидан пул сўрар экан.* Газетадан. *Зеби уйқусираб келиб, яна фонарни ёқди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Тун яримдан оғди.. эшик қия очиқ қолган шекилли, қўшни хонадан Умиджоннинг уйқусираб айтган гаплари қулоққа чалинди.* Р. Файзий, Гўзал.

УЙҚУТОБ рвш. Уйқуга мойил, уйқу элтаётган. *У [Элчибек] қулочини ёзди, сал кайф ва ширали хаёл билан уйқутоб бўлиб келаётган юз-кўзига аёз совуғи ёқди.* А. Мухтор, Туғилиш.

УЙҚУЧИ Кўп ухлайдиган, серуйқу. *Пулат билан Норттой бўлса унга [Шухратга] «уйқучи» лақабини тиркашибди.* К. Раҳим, Олтин балиқ.

УЙҚУЧИЛ 1 шв. Уйқучи.

УЙҒОНИШ УЙҒОНМОҚ фл. ҳар. н. Куртакларнинг уйғониш даври. *Мехр уйғониши.* ■ *[Ҳасанали] Эрталаб Ойбодоқнинг чойига бормай, Отабекнинг уйғонишини кутиб юрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Элмурод.. асрлар буйи ғафлатда ётган кишиларнинг уйғониши бу одамда қувонч туғдираётганини кўрди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Уйғониш даври тар. Шарқда (9-12 ва 15-асрлар) ва Фарбий Европада (14-16 асрлар) юз берган алоҳида маданий ва тафаккурий тараққиёт даври; фан, адабиёт ва санъат

тараққиёти ҳамда улуг кашфиёт ва ихтироларда ўз аксини топган ва антик маданиятга қизиқиш кучайган давр.

УЙҒОНМОҚ 1 Уйқусини тарк этмоқ, уйқудан турмоқ. *Фуломжон чўчиб уйғонди-ю, теварагиа аланглаб қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўз илинди дегунча каллага даҳшатли тушлар ўраллашиб келиб, босинқираб-босинқираб уйғониб кетишар эди.* М. Мансуров, Ёмби. *Бобоси унинг шарпасига уйғониб, тикилиб қолди.* С. Анорбоев, Ҳамқишлоқлар.

2 *кўчма* Ҳаёт, фаолиятга қўзғалмоқ, ҳаракатга келмоқ; амалга кирмоқ. *Тупроқ исиниши билан, дов-дарахтлар уйғонмасдан бошлаш керак бу ишни..* С. Нуров, Нарвон. *Эгилиб турган қатор олчалар ҳам уйғонди; гулдан ҳали дарак йўғ-у, кўм-кўк, ушоқ-ушоқ япроқчалар чиқарди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

3 *кўчма* Пайдо бўлмоқ, ҳосил бўлмоқ, қўзғалмоқ (ҳис, туйғу ва ш.к. ҳақида). *Унда адабиётга қизиқиш уйғонди.* ■ *Буни кўриб Сидиқжоннинг қалбида жувонга нисбатан ҳар қандай ғараздан холи бир меҳр уйғонди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ўсмирликда уйғонган ҳавас, Бориб-бориб бўлди муддао.* Ё. Мирзо.

УЙҒОҚ 1 Ухламаган ҳолатли. *Вақт ярим кечага яқинлашганди. Саодат ҳамон уйғоқ, хаёл суради.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Кемадагиларнинг ҳеч қайсиси ухламас, бари уйғоқ.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кўчма* Ҳаракат-фаолиятда бўлган; ҳушёр. *Кечалари киприкларимдай Мангу уйғоқ ўйларимдасан.* Х. Даврон, Болаликнинг овози. *Ариқларда доим уйғоқ сув, Полизларга кетади шошиб.* Р. Парфи, Кўзлар.

УЙҒУН 1 Монанд ҳолатли; мос, мутаносиб, муносиб; ҳамоҳанг. *Тиниқ юзларингга севгинг ҳам уйғун..* Г. Жўраева. *Баҳор уйғонар, Шовуллайди боғ. Уйғун туйғулар Уйғонар бу чоғ.* Т. Қаҳҳор, Оқ ўрик. *Атласнинг ёрқин безаклари чаманларга бурканган Ўзбекистон табиати фонида айниқса уйғун туюлади.* «Фан ва турмуш».

2 Уйғун (эркаklar исми).

УЙҒУНЛАШМОҚ Бир-бирига монанд бўлмоқ, мос, мутаносиб бўлмоқ, ҳамоҳанг бўлмоқ. *Ҳеч бўлмаса, саройлар, клублар, мавмурий бинолар қурилишида замонавий усул билан қадимий шарқ услуби уйғунлашиб кет-*

са яхши бўларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Баъзи қўшиқларда қўшиқ шеърига мусиқа, баъзиларида эса мусиқага шеър уйғунлашмайди.* Газетадан.

УЙҒУНЛИК Мутаносиб, мос ҳолат; мутаносиблик, ҳамоҳанглик. *У овозини баланд кўтармай, хиргойи даражасига ҳам туширмай, ажойиб бир уйғунликда айтаётир.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Назаримда, Жўраҳон билан сайроқи жўрлар ва яшноқ табиат ўртасида уйғунлик бордек туйишди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

УЙҒУР Хитой Халқ Республикасининг Синьцзян-Уйғур мухтор районида, шунингдек, Ўрта Осиёнинг баъзи ҳудудларида яшовчи, туркий тилда сўзлашувчи халқнинг номи. *Уйғур халқи. Уйғур миллати (қ. уйғурлар).*

2 Шу халқ, миллатга мансуб, оид, тегишли. *Уйғур тили. Уйғур ёзувчиси.*

УЙҒУРЛАР Хитой Халқ Республикаси Синьцзян-Уйғур мухтор районининг туб аҳолисини ташкил этган, туркий тилда сўзлашадиغان халқ.

УЙҒУРЧА 1 Уйғурларга, унинг тили, адабиёти ва маданиятига оид, уйғурларга хос. *Уйғурча рақс. Уйғурча қўшиқ.*

2 Уйғур тили; уйғур тилидаги. *Сен уйғурча(ни) биласанми? Уйғурча гапирмоқ.* ■ *Агар малол келмаса, асарларингиздан уйғурча ёки ўзбекча нашр қилинганларидан юборсангиз.* Газетадан.

УКА 1 Бир ота-она ўғилларидан кичиги (катта ёшдаги фарзандларга нисбатан). *Укаси ҳар гал уйдан чиқиб кетаётганида, кўнгли алланечук бўлиб кетар, кимдир бир оғиз илиқ гап айтса, қайтиб келгудек бўлар эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ушанда Шерали ўн бирдан ўн иккига қадам қўйган, укаси Муҳаммаджон уч ёшли дардчил бола эди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Умуман, фарзандларнинг кичиги, кичиклари (каттасига нисбатан). *Қизалоқлар онасининг қўлидан қозон-товоқ, сидир-супур, тикиш-илишни олишади, укаларини ўйнатишади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *У отасидан ийгирма ёшда қолиб, укаларини қийинчилик билан боққан.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Ўзидан ёш эр кишига мурожаатни билдиради. *Қаердан келгансиз, ука?* П. Турсун, Ўқитувчи. [Сафар бўзчи:] *Ахир бировни*

ука, бировни ака деб, сиз ҳам тузукроқ ишга қайишинг-да, тақсир. А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

УКАЛИК Ука эканлик. Укалингни унутма.

Укалик қилмоқ Укага хос ишни, ёрдамни адо этмоқ. Ёрдамингиз керак, бир укалик қиласиз энди.

УККИЛАР Япалоққушлар уругидан бўлган йирик йиртқич тун қуши. *Бойўғлиларнинг энг катта вакили укки ҳисобланади.* «Фан ва турмуш».

УКЛАД [р. уклад – расмийлашган, барқарор тартиб] **1** *укт.* Муайян ижтимоий-иқтисодий формациянинг асосий хўжалик шакли. *Масалани бу тахлитда қўйиш.. Германия битта ижтимоий-иқтисодий укладга эга яхлит давлат бўлиб турган вақтда ўринли бўлур эди.* Газетадан.

2 Ижтимоий ҳаётнинг, турмушнинг бирор соҳасида барқарорлашган ёки жорий қилин(ади)ган тартиб. *Кишиларимиз турмушининг бутун уклади, уларнинг маишати ва дунёқарашининг ўзгаранлиги..* Газетадан.

УКОЛ [р. колоть, укалывать – «бирор учли, ўткир нарса билан тегиб оғритмоқ» фл. дан] Баданга, тери остига, томирга шприц воситасида суюқ дори юбориш. *Укол қилмоқ. ■ Уколдан кейин Хосият, гарчи кўзини очмаса ҳам, лекин равон нафас ола бошлади.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Иситмам баланд эди. Устма-уст уколдан анча пасайди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. *Стол устида шприц қутиси очиқ турар ва дори ҳиди анқирди – врач укол қилиб, уни бир оз ўзига келтирганди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

УКПА махс. Майин юпқа чарм. *Кўнжи укпа, юзи тошдан қаттиқ қўпол чарм билан қопланган.. этикни кийди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Белларини фўталар билан боғлаган, бошларида оддий теллак ва оёқларида укпа этик бўлган ишгитлар югурардилар.* С. Айний, Эсдаликлар.

УКПАР 1 Укки пати (одатда болалар кийимлари, асосан, бош кийимини безатиш учун унга чашиб қўйилади). *Аксар хотинларнинг олди-орқаси тўла катта-кичик, ясангантусанган, укпар таққан болалар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Укпардек майин ва энгил нарсага нисбатан қўланади. *Борар эдик сой аро, - Тулки, – деди болалар, Сувратиб укпар думин*

Тулки кўздан йўқолар. Қ. Муҳаммадий. *Мени укпар қанотида олиб юрар йўларим.* Э. Воҳидов.

УКРАИН 1 Украина Республикаси туб аҳолисини ташкил этувчи, шарқий славянлар гуруҳига мансуб халқнинг номи. *Украин халқи (қ. украинлар).*

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли. *Украин тили. Украин қизи.*

УКРАИНЛАР Украина Республикасининг туб аҳолисини ташкил этувчи, шарқий славянлар гуруҳига мансуб халқ.

УКРАИНЧА 1 Украин халқига, унинг тили, адабиёти ва маданиятига оид; украинларга хос. *Украинча куй. ■ Украинча куйлагининг энгини ҳилтиратганича ўрта бўй.. киши хонага кирди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

2 Украин тили. *Сен украинча(ни) биласанми? ■ «Запорожелик Дунайнинг нарёғида» деган ашулани украинча айтиб қувонтирар, кулдира эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

УКРОП [р. укроп < копёр – хушбўй ўсимлик] Соябонгуллилар оиласига мунсуб бир йиллик, баъзан икки йиллик хушбўй ўтсимон ўсимлик; шивит; ошқўқлардан бири. *Малик ака.. бозордан кашнич, укроп, кўк ниёз.. сотиб олмайди.* «Муштум». *Бу суюқ ош юзига майда кертилган укроп, райҳон солиб, косаларда дастурхонга тортилади.* «Саодат».

УКСУС [р. укус < юн. охус – аччиқ, нордон] **қ.** *сирка 1. ...жорий йилда 1000 тонна укус кислотаси ишлаб чиқарилди.* Газетадан.

УЛ (у – чўзиқ) *шв.* Ўғил. *Бежой билдим, тўрам, Ёдгор улингни, Аймоқнинг юртига талаб қилибди; Қандай жўнатасан жону дилингни?! «Ёдгор».* Армон билан мен улдан айрилдим дер, Кетганингни, болам, билмай қолдим дер. «Равшан».

УЛ *эск. айн.* у П. Ой билан ошно бўлиб, йилларча уйнанг ул билан. М. Муҳамедов, Гавҳар. *Югуриб чиққан ул мушфиқ онамларга салом айтинг.* Ҳамза.

УЛАГИЧ 1 Нарсаларни бир-бирига бириктириш, улаш учун ишлатиладиган восита. *Шиша бўлақлари, одатда, бир-бирига қўрғошиндан қилинган улагичлар ёрдамида уланади.* М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиш тарихидан.

2 Электр токини узиш, улаш учун хизмат қиладиган мослама. *Аккумулятордан*

келаятган ток тўғридан-тўғри трансформаторга келмасдан, узгич-улагич орқали келаяди. Газетадан.

УЛАЙ-БУЛАЙ с.т. У-бу. Агар улай-булайнинг бўлса, айт ҳозир! Ҳам сенинг, ҳам Ёдгорнинг, ҳам у кишининг ишини баравар қиламан. Ҳамза, Паранжи сирлари. Бойлар қишлоқнинг бир хил каттаконлари билан чиқишиб, ҳукуматдан қўрқмай, улай-булай қилиб, камбағал батракни ишлатиб турди. Эргаш Жуманбулбул ўғли.

УЛАМА Бириктириб, улаб қўйиладиган, уланган. Улама соч. Улама киприк. Улама оёқ. ■ Унинг пиджаги билан галстуги стул суянчигига осиб қўйилган; қўйлагининг улама ёқаси яғринига қийшайиб тушган, олдида ёзиб-чизиб ташланган қоғоз тахланиб ётибди. П. Қодиров, Уч илдиш.

УЛАМО [ا. علماء — «олим» с. кўпл.] Ислон илоҳиётчилари ва ҳуқуқшунос (фақиҳ)лари, шунингдек, диний муассасаларга, суд (қозилик) мақамаларига, ўқув юртиларига мутасадди бўлган барча ислон дини олимлари. -Дуруст, миянг тўлибди, — деди кулиб Тантубойвачча, — яқин ўртада унчамунча уламони бир чўқишда қочирасан. Ойбек, Танланган асарлар. Маъдалихон [Муҳаммад Алихон]га фатво ёзиб берган Қўқон уламоларидан бир нечалари.. қочиб қутулдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён. -Ёшларга ҳомийлик қилиш, йўл-йўриқ кўрсатиш ислоннинг, уламоларнинг ишидир, — деди қалтираб, бўзариб мунофиқлардан бири. Ойбек, Нур қидириб.

УЛАМОҚ I Ип, арқон, тасма ва ш.к. нарсаларнинг учларини бир-бирига боғлаб бириктирмоқ. Отнинг тизгинига арқон улаб беринглар, ўзим ҳайдаб кетавераман. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. -Шошманглар, шошманглар, — деди дуторнинг ипини улаётган Мели полвон. П. Турсун, Ўқитувчи. Тоҳир иккала белбоғини бир-бирига улаб, бир четини белига боғлаб, кўприкнинг тагига осилиб тушди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Бутунлаш мақсадида ямаш, пайвандлаш ва ш.к. йўл билан бириктирмоқ. ..даҳлизда Ҳасанали узилган от асбобларини улаб тикар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Йўлда чанғароғи синган экан, шуну улаймиз деб урини қолдиқ. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. Қулоч етмас баҳайбат қувурларни бир-бирига улаш ишлари кетяпти. Газетадан.

3 кўчма Туташирмоқ, боғламоқ. Фишт-кўприк иккита катта кўчани бир-бирига улайди. «Шарқ юлдузи».

4 қ.х. Пайванд қилмоқ. Гилосни олчага уламоқ. Наъматакка атиргулни уламоқ.

5 кўчма Биридан кейин бошқасини қўшиб, узлуксиз давом эттирмоқ. Ишни ишга уламоқ. Куйни куйга уламоқ. Кунни тунга уламоқ. ■ У ҳар тўғрида тинимсиз гапириб, гапни гапга улаб юборди. О. Ёқубов, Тилла узук. Абдураҳимов сигаретнинг тутунини тутунига улаб чекаркан, ўзидан ўзи гапира кетди. «Муштум». [Изомжон] Кечалари юлдуз тўла осмонга тикилиб, тунни тонгга улаб, қушлар наъмасидан, сувлар шилдирашидан кўнглига алақандай юпанч изларди. С. Аҳмад, Уфқ.

6 Алоқа, боғланишни тикламоқ, туташирмоқ. Алло, менга Бухорони улаб беринг. Т. Алимов, Хушбичим йигит. Кейин телевизорни токка улади. Т. Ашууров, Оқ от.

УЛАШМОҚ I Уламоқ фл. бирг. ва ўзл. н. Болалар ишларни улайди. Монёрлар электр симларини улашди. Хотинлар гапни гапга улашди. ■ Қирлар бағрида бир-бирига улашиб кетган олмазорлар.. Н. Сафаров, Оловли излар.

УЛАШМОҚ II Бўлиб тарқатмоқ, тарқатиб бермоқ. Хайри опа болаларга яримтадан, катталарга биттадан кулча улашиб, иккитадан ёнғоқ берди. Ойдин, Ямоқчи кўчди. Кунига йигирма-ўттиз коса овқатни нима қиламиз, увол-ку, деб қўни-қўшниларга улашадиган бўлдиқ. С. Сиёев, Ёруғлик. Олиб чиққан нарсаларини болаларга улашаётиб, ён-верига назар солди. Н. Фозилов, Дийдор.

УЛАШ-УЛАШ: улаш-улаш қилмоқ қ. улашмоқ II. Клубнинг мебель ва бошқа жиҳозларини А.Ҳасанов бошқарма авзоларига улаш-улаш қилиб юборган. «Муштум».

УЛ-БУЛ айн. у-бу. [Қамчи:] Кўнглинг бирор нарса тусайдими? Ул-бул ола келайми? Ҳ. Фулом, Машғал. Эртасига тоғам билан ул-булларни кўтариб, йўлга тушидик. Файратий, Узоқдаги ёр.

УЛГИ, улгу шв. кам қўлл. Ўрганишга, тақлид қилишга лойиқ нарса, иш-фаолият, ҳаракат; ибрат, ўрнак, намуна. Улги бўлмоқ. Улги олмоқ. ■ Улги бўлди учқур от қарчиғаю лочина. «Кўшиқлар». Шамолинга оқар дарё музлаган, Қарчиғайдан улги олган бе-

довсан. «Нигор ва Замон». Бу ҳужжатларнинг ҳаммасини матбуотда эълон қилиш керак: ҳам ёшларимизга улги бўлади, ҳам иғволарга яхши бир зарба бўлади. О. Ёқубов, Ота изидан. Илон овламоқни Қоровой чангалзорда ўрганган, бу соҳада у типратикандан улгу олганди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

УЛГУРЖИ I Бутун борича; кўп миқдорда; кўтара. *Улгуржи савдо. Улгуржи олмоқ. Улгуржи сотмоқ.* ■ *Доналаб сотдим. Бу ерда улгуржи оладиган киши йўқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сотиболди тўқилган саватчаларини улгуржи оладиган баққолдан йигирма танга қарз кўтарди.* А. Қаҳҳор, Бемор.

Улгуржи бозор Товар истеъмолчиларига ёки уларни чакана сотадиган харидорларга товарлар йирик тўп (партия) лари билан кўтарасига соғиладиган бозор.

2 Катта миқдорда, катта суммага эга; салмоқдор. *Улгуржи ҳосил. Магазинга улгуржи мол келди.* ■ *Пулини фойдага қўювчи судхўр ҳиндлар.. улгуржи савдони кўтардилар.* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Улгуржи нарх ҳақидаги хушxabарни маълум миждозларга етказиш кейинги йилларда Пошша холанинг вазифаси бўлиб қолганди.* Д. Нурий, Осмон устун.

3 Бошдан-оёқ, бутунлай. *Улгуржи ремонтдан чиқармоқ.*

УЛГУРИШ I Улгурмоқ фл. ҳар. н.

2 Вақтида дарсларни ўзлаштириш, орқада қолмаслик. *Бу синфда улгуриш юз фоиз.*

УЛГУРМОҚ I Бирор ишни бажаришга имконият, вақт топмоқ, муваффақ бўлмоқ, бажара олмоқ, эришмоқ. *Ёлғиз баъзи бир чаққонларгина йўл устида, этикларини нарибери ечиб, сувини силқитмоққа улгурдилар.* Ойбек, Куёш қораймас. *Санобар девордаги соатга қаради-да, Дилшод боғчадан келгунча улгураман, деган фикрда бамайлихотир кишинга бошлади.* М. Хайруллаев, Кўнгил.

2 Берилган билимларни тушуниб, эғаллаб олмоқ, ўзлаштирмақ. *Синфимизда улгурмайдиган ўқувчилар йўқ.*

УЛИ: ули тортмоқ айн. ув тортмоқ қ. ув. *Унда-бунда яқин қишлоқларда итларнинг ялқовлик билан ули торгани.. қулоққа чалинади.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил. *-Аллаким ули тортиб йиғлаёттир, — деди саройбон.* М. Осим, Элчилар.

УЛИМОҚ I айн. увламоқ. *Яқиндаги, чиरोқ милтираб турган кўрғонда ит улиди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қум барханлари орасида қашқирлар улиди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

УЛИМОҚ II шв. Яллиғланмоқ (оғиз шиллик пардаси ҳақида). *Боланинг оғзи улибди.*

УЛКАН I Эғаллаган ўрни, ҳажми ғоят йирик, жуда катта, буюк. *Улкан бино. Улкан дарахт. Улкан дарё. Улкан қурилишлар.*

■ *-Минг йил чақмоқ чақсин, улкан тоғ гердаийб тураверади, — деди Бектемир қатъий.* Ойбек, Куёш қораймас. *Ана шу зайлда ойлар, йиллар, қандайдир бир улкан денгизга қўшилишини истаган ирмоқлардай, шилдираб оқиб ўта бошлайди.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

2 Кўлами, қамрови, қудрати жиҳатдан жуда катта; буюк. *Жуда улкан иш. Фақат сизлардақанги марди майдонлар элай оладиган иш!* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Бунёдкор халқимиз водий ва воҳаларда сунъий денгизлар, улкан саноат корхоналари барпо этмоқда.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Навоий мусамматлари унинг улкан лирик меросининг узвий бир қисмидир.* «ЎТА».

3 кўча Мазмун-мундарижаси, аҳамияти жиҳатидан катта, йирик. *Улкан асар.* ■ *Зийнатуллаевнинг қўлида зўр ҳақиқат бўлиб кўринаётган нарса — аслида улкан ҳақиқатдан узиб олинган бир ҳақиқатча эканини у энди аниқ кўриб турарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Бугунги Наврўз байрами барча-барчага янги бахт, улкан зафарлар келтиради.* Газетадан.

4 Ном, эътибор қозонган; буюк, улуғ. *Улкан ёзувчи. Улкан оқин.* ■ *Қариндошим, туғишқоним, улкан қозоқсан ўзинг.* Ф. Фулом. *У адабиёт ва санъат оламининг зукко билимдони.. оташин нотиқ ва улкан санъаткор эди.* Газетадан. *Паҳлавон Маҳмуд жавонмардлик оқимининг улкан намояндаларидан бири бўлган.* «ЎТА».

УЛКАНЛАШМОҚ Ғоят катталашмоқ, йириклашмоқ, улканлик касб этмоқ. *Корхонанинг даргоҳи кенгайиб, фабрикалари, цехлари улканлашибди.* М. Жўра, Куёшдан нур эмганлар. *Ҳаёт-мамонт туйғуси эса шу тоғдай улканлашиб кетган.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

УЛЛИ шв. Катта. *Маҳмуджон катта майдонга етиб қараса, қизлар айтган улли ҳовли кўринди.* «Авазхон». *Бу улли сир. Ота-*

онанг, хотининг.. хуллас, жумлаи оламдан сир тутасан, билдингми? С. Сиёев, Ёруглик.

УЛОВ 1 Миниб юриладиган ҳайвон. Регистон олдидан ўтадиган йўловчилар уловларидан тушиб, арк дарвозасига қараб тавзим қилар.. эдилар. С. Айний, Қуллар.

2 Умуман, ишчи ҳайвон. Сувнинг бошида бўладиган бақақуруллоқликлар ҳам ўзи ёки уловининг жонини койитгиси келмас эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бугун уловимиз қўш-ҳўкиз эмас, Қудратли техника қўлимизда, бас! Б. Бойқобилов.

3 кўчма Умуман, йўловчи, юк ташиш воситалари. Самолёт – бебаҳо улов. Мана у парвозга кўтарилди. Н. Сафаров, Оловли излар.

Уловиға яраша тушови қ. тушов.

УЛОВЛИ 1 Улови бор. Уловли хўжаликлар. ■ ..дурустроқ ҳосил олсам, келаси йил уловли бўлар эдим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Улов минган, улов ҳайдаган. Шунинг учун ҳам йўл устидаги бу чойхонада бирон уловли йўловчи учратармиз, деган мақсад билан эрталаб барвақт келиб ўтирган эдик. Н. Сафаров, Оловли излар.

УЛОР Қирғовулар оиласига мансуб йирик тоғ қуши. Баланд тоғларда, эрмайдиган музликлар чегарасида улор қуши яшайди. Газетадан.

УЛОҚ I 1 от Уланадиган нарсa. Улоқ солмоқ. Арқоннинг улогини олиб ташламоқ. ■ ..йиртигингизга ямоқ, узугингизга улоқ тегмай юрардингиз, – деди Нафиса эрига. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

2 сфт. Турли йўл билан (боғлаш, тикиш, елимлаш, кавшарлаш, михлаш ва ш.к. билан) ўзаро туташтириб, маҳкамлаб бириктириб қўйилган, уланган бир неча бўлакдан иборат, яхлит эмас. Улоқ арқон. Улоқ дастурхон. Улоқ сим. Улоқ тунука. ■ Бой бобомнинг қизлари, Сочи улоққа ўхшайди. «Оқ олма, қизил олма».

3 от Нарсанинг бўлаклари ўзаро уланганда ҳосил бўлган тугуни ёки чоки, уланган жойи. Арқоннинг улоғи. Парданинг улоғи. Электр симининг улоғи. Тунуканинг улоғи.

УЛОҚ II 1 Эчки боласи. Ҳозир юзлаб майин жузли қўзи ва улоққа эгамиз. С. Анорбоев, Оқсой. Кўз олдимга кўм-кўк ўтлоқлар.. ўтлаб юрган жажжжи улоқлар, барра қўзичоқлар келади. Н. Фозилов, Қуш қаноти билан.

2 Ҳар бир отлиқ ўртага сўйиб ташланган улоқни (одатда эчки ёки кичикроқ бузоқни) бир-биридан куч билан тортиб олиб, тезроқ маррага элтиб ташлаш учун курашишдан иборат миллий спорт ўйини; кўпкари. От боққанинг – улоққа, Қўй боққанинг – қўноққа. Мақол. ■ Улоқда отдан йиқилиб боши ёрилган, қўл-оёғи синган чавандозлар инқиллашиб ётмоқда. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Ҳимматнинг звеносидаги йигитларнинг иккитаси фронт кўрган.. қолганлари улоқларда соврин олган йигитлар эдилар. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

3 Шундай спорт мусобақасида ўртага тикилган – сўйиб ташланган эчки ёки бузоқ. [Қамбар:] Улоқ олиш учун чавандоз бўлиш керак, укам Обиджон! Ойбек, Танланган асарлар. Ана, бир отлиқ бошсиз улоқни тақимиса босиб, тўйхонадан чиқди. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

Улоқ бермоқ 1) улоқда чопиладиган, ўртадан олиб, маррага етказиб ташланадиган эчки, бузоқ кабини бермоқ. Ҳар кун икки юз қозон ош дамланар.. икки юзлаб улоқ берилар, мамлакатдан тўйга келувчи аёнга ҳар кун минглаб тўн кийдирилар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) улоқ ўйинини ташкил қилмоқ, ўтказмоқ. Улоқ берган киши соврин ҳам беради-да. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Рухсатсиз улоқ берган кишига жарима солинув. «Муштум». **Улоқ чопмоқ** Улоқ ўйинида қатнашмоқ. Дадам Маҳкамнинг бобосининг улоқ чопишини гапираверса, киши ҳайрон қолади. А. Қодирий, Улоқда. **Улоқ қилмоқ** Биридан бири олиб, олиб қочиб ўйин қилмоқ, улоқ каби ўйин қилмоқ. Тағин эҳтиёт бўл, кўрбошилар ўғирлаб кетиб, улоқ қилмасин. Ойдин, Ҳикоялар. **Улоқни олмоқ** Улоқда, умуман, мусобақада ғолиб чиқмоқ, ғалаба қилмоқ. Бу сафар улоқни меҳмонлар олишди. ■ Андижон, Сурхондарё улоқни олиб, Хоразм, Қашқадарё қувлашиб бориб.. А. Пўлат, Тасаддуқ.

УЛОҚМОҚ Узоқлашиб кетмоқ, узоқ (олис)ларда юрмоқ; дайдимок. Невараси узоқ улоқиб, Қайтди бир кун унинг ёнига. У. Қўчқоров, Ҳаяжонга қўмилган дунё. Ёвуз кимсалардан қочиб, улоқиб, Кимлар ахтармаган бағрингдан макон. А. Орипов, Йиллар армони. Иш бўлмаган кезлари, марҳамат, ётиб дамнинг ол, аммо зинҳор-базинҳор ўз ҳолинг-

га улоқиб кетма. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

УЛОҚТИРМОҚ 1 Улоқмоқ фл. орт. н. *Бир хилига кўп подани боқтирган, Ёки тоққа, ё чўлга улоқтирган.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

2 Бирор томонга отмоқ, итқитмоқ. *Отлиқнинг қўлидаги қамчисини юлиб олиб, улоқтириб юборди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Орадан дақиқа ўтмай, Танзиланинг қичқирғи, сўнг сувнинг шалолашини зшитган Шерали рюкзагини улоқтириб, югурди.* С. Кароматов, Олтин қум.

3 кўчма Суриб ташламоқ, йўқ қилмоқ. *Ичкилик, таъмагирлик Низомовни маданият бўлимидан улоқтириб ташлади.* «Муштум». *Шундоқ илму амалиёт билан кунлари ўтиб турган Меъмор бошига улкан ташвиш тушиб, ўғлининг ҳибс этилиши ҳаммасини бир томонга улоқтириб ташлади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *..ложки борича хушмуомала бўлиш, ўртадаги ноқулайликни осойишталик билан улоқтиришни ўйларди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

УЛОҚЧИ 1 Улоқ чопадиган, улоқда чопиладиган. *Унинг ҳаракати улоқчи йигитларга ўхшаб кетди.* Х. Назир, Ёнар дарё. *Бир улоқчи отим бор, Қорабайир зотидан.* З. Диёр.

2 Улоқ мусобақасида қатнашувчи, улоқ чопувчи киши. *Бу чол Гулистондагина эмас, бутун водийда «чавандоз» номини олган улоқчи эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *-Маҳкамбойваччанинг ота-бобоси улоқчи бўлиб келган-да!* — деди Собир тегирмончининг ўғли. А. Қодирий, Улоқда.

УЛОҚ-ҚУРОҚ Турли лахтақлардан улабқуралган; улоқ-улоқ. *Улоқ-қуроқ кийим.*

УЛТОН шв. Қорамол терисидан тайёрланган, пишиқ, қалин чарм; тагчарм. *Нафсини тийган киши султон бўлур, Хом терини ийласанг, ултон бўлур.* Мақол. ■ *Асов от бизни судраб кетарди. Ерга тиралаверганимиздан этигимизнинг ултони тарс-тарс айрилиб кетарди.* С. Муродбеков, Ёвшан иси.

УЛУМ [а. علوم — «илм» с. кўпл.] эск. кт. Илмлар, билимлар. *Улум, фунуннинг қадрқийматини билган ота.. фарзанди аржумандида гўдақликдан гўзал тарбия, хусн-ахлоқ берган.* Ойбек, Навоий.

УЛУС [мўғ. — давлат; эл, халқ] **1 тар.** 11-12-асрларда мўғуллар давлатида маълум бир нўёнга (мўғул асилзодасига) қарашли ерларда унга тобе ҳолда кўчманчилик билан

ҳаёт кечирувчи катта-кичик оилалар, уруғлар гуруҳи.

2 тар. Мўғуллар истилоси даврида босиб олинган худудлардан Чингизхон фарзандларига бўлиб берилган мулклар, кейинчалик мустақил давлатларнинг номи. *Чиғатой улуси.* Жўжи улуси.

3 эск. Эл, халқ, халойиқ; одамлар. *Навоий она ватани, ўз улуси, ўз тилини жондан севар эди.* А. Қаюмов, Шеърят султони. *Эй муллам, улуснинг дарди кўп, қай бирини айтийин.* Ойбек, Навоий.

УЛУШ Нарсанинг кимсага тегишли қисми, бўлаги; ҳисса. *Чекишга ўрганганига баъзан афсуслангани учун, ичишдан тортинар, аксар вақт ўз улусини Полвонга берарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ана шундай катта ишга муносиб улус қўшиш ниятида ҳамюртларимиз астойдил ва мардонвор меҳнат қилмоқдалар.* И. Раҳим, Қадриабд одамлар.

УЛУҒ 1 Эгаллаган ўрни, ҳажми ғоят йирик; жуда катта, улкан, буюк. *Келтирганлар иккисин боғлаб, Ташлаганлар улуг дарёга.* Файратий. *Хотин.. асл ўрданинг улуг, муҳташам дарвозасига яқинлашгандан кейин ўнгдаги айри йўлга бурилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шу кеча йўл тортди.. чошқанда [чошгоҳда] улуг бир тоққа етди.* «Ҳасанхон».

2 Куч-қудрат, имконият ва ш.к. жиҳатдан жуда катта имкониятларга эга; қудратли. *Шайбонийхон марказлашган улуг бир давлат тузишга интилар экан.. қўл остидаги одамларнинг ихлос ва эътиқодини ҳам қозонишга.. алоҳида эътибор берар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Қадр-қиймати, аҳамияти ва ш.к. жиҳатдан юқори даражали; буюк. *Бизнинг жамиятда инсон қадр-қиммати ҳар нарсадан улуг.* Газетадан. *Шоир учун бу оламда мухлиснинг эҳтиромидан кўра улугроқ бахт йўқ.* Газетадан. *Инсондаги энг улуг фазилатлардан бири камтарлик ва оддийликдир.* Газетадан.

4 Салмоғи, кўлами, аҳамияти юқори бўлган; муҳим. *Саидқосим улуг ишларни амалга оширувчилардан бўлгани учун қувонарди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Биз катта ишлар, улуг ўзгаришлар арафасида турибмиз.* Газетадан.

5 Ўз қобилияти, хизматлари билан буюк ишларни амалга оширган ва хурмат-эътибор қозонган; буюк. *Қадимги юнон мулкида*

ўтган донишманд, ҳандаса илмига асос солган, ер ўлчашни ўргатган улуғ олим [Евклид]. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Улуғ шоир ҳайкали пойига меҳр-муҳаббат ва чуқур эҳтиром рамзи сифатида гуллар қўйилмоқда. Газетадан.

6 Шундай улуғликни қайд этувчи сўз сифатида шахс билдирувчи сўзларга қўшиб ишлатилади. Улуғ амир. Улуғ Алишер. ■ Ишқилиб, худойи таоло улуғ султонни паноҳида асрасин.. Мирмуҳсин, Меъмор. Бобур суратга [Навоий суратиға] қараб туриб, ўзича сўради: «Улуғ амир, насиб қилса, ҳузурингизга борсам.. шеърят тилсимини очғучи калит берурмисиз?» П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Демак, Низомиддин бу «ниҳоятда хавфли тўда»га мансуб, улуғ ҳазрат жонига қасд қилганлар орасида бор.. Мирмуҳсин, Меъмор.

7 Раҳбар, бошлиқ. Илгарилари Бўтабойни, улуғимиз, деб юрадиган кишилар уни кўрганда, «бетинг қурсин», деб.. ўтиб кетадиган бўлиб қолишди. С. Аҳмад, Ҳукм. Сўз сўзласа, дурри гавҳар сочилар. Ўрозали юртимизнинг улуғи.. «Ёдгор». Ия, ия, улуғ, Сиз ҳам шу ганни айтдингизми. С. Аҳмад, Ҳукм.

8 Улуғ (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

УЛУҒВОР 1 Савлатдор кўринишли; салобатли; муҳташам. Нурота тизма тоғлари ўз гузаллиги билан бағоят улуғвор, бағоят бетакрордир. Газетадан. Хива ва Кўҳна Урганчининг улуғвор архитектура ёдгорликлари жаҳон маданияти хазинасининг энг ноёб дурдоналаридан ҳисобланади. «Саодат».

2 айн. улуғ **4**. Чўл бағрида чақнаб турган чироқларнинг.. ҳаммаси бир бўлиб, улуғвор ишининг кенг миқёсда олиб борилаётганидан.. далолат беради. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

УЛУҒВОРЛИК Улуғвор ҳолат, кўриниш. Бинонинг улуғворлиги. Режаларнинг улуғворлиги. ■ Қора атлас ҳамма қизларга ярашади. Маликага эса, бу либос алоҳида ҳусн, малоҳат ва улуғворлик бағишларди. Т. Жалолов, Олтин қафас. Нигора кечаси тоғ кўринишига афсонавий улуғворлик бахш этиб, бир текис гувуллаётган бу шаршарага бориб, уни ўз кўзи билан кўришига аҳд қилган эди. С. Анорбоев, Оқсой.

УЛУҒЗОДА Юқори мартабали улуғ кишининг фарзанди. Сен девонанинг боласи

дебмидинг, у ҳам подшонинг боласи, бир улуғзода. «Равшан».

УЛУҒЛАМОҚ 1 Улуғлигини қайд этмоқ, мадҳ этмоқ. Биз.. фидокорликни улуғлаб, бевафоликни ранж билан қаламга олдик. Газетадан. У халқнинг яхшиликни улуғлаб айтган ҳикматли сўзлари ва.. мақолларини жуда усталик билан қайта ишлаб, ўз ижодида фойдаланган. «ЎТА». Ишқни улуғлаш Навоий ва бир қатор мутасаввиф шоирларда ҳам мавжуд. «ЎТА».

2 Шаън-эътиборини юқори даражага кўтармоқ. Меҳнат инсонга фақат моддий фаровонлик келтирибгина қолмай, унинг маънавий дунёсини бойитади, ўзини эса улуғлайди. Газетадан. Эътиқод Али Қушчини инсон ва олим сифатида улуғласа, эътиқодсизлик мавлоно Муҳиддинни тубанлик жарига ирғитади. «ЎТА».

УЛУҒЛАШМОҚ 1 Улуғламоқ фл. бирг. н. Замондошлари ва касбдошлари ҳайрат ва ҳаяжон билан уни «жонли қомус» дея улуғлашар эди. Газетадан.

2 Улуғлик даражасига етмоқ, улуғ бўлмоқ. Вазифамиз улуғлашди. ■ Ғоят катта бўлиб кетди бизнинг ишимиз, Улуғлашдик, улуғ бўлди ҳам хоҳишимиз! Т. Тўла.

УЛУҒЛИК 1 Улуғ эканлик. Бунинг қанчалик улуғлигини хўрликни бошидан кечирган етимчагина билади. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Улуғ ҳолат, кўриниш, даража. Камтарлик, ақл-заковат кишиларга улуғлик бағишлайди. Газетадан. Бир қарашда у ўрта ёшли кўринса-да, заҳил рангига улуғлик бағишлаб турган пешона ажинларига.. қараб, элликлардан ошиб кетганини билиш қийин эмасди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

УЛУҒСИФАТ 1 Кўриниши улуғвор, салобатли, серсавлат. Йўлакка кирганидан сўнг ўзини дадил тутди, ҳатто икки томондаги қатор кетган эшикларнинг биридан чиққан улуғсифат бир одамдан Кенжанинг қайси уйда эканини тортинмай сўради. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ўзини оғир, яхши тутадиган; ўзига хурмат уйғотадиган. Усокин, камтарин, муомалада нозик, лекин улуғсифат. Ойбек, Навоий.

УЛУҒСИФАТЛИК Улуғсифат ҳолат, қиёфа. [Салимжон] Ўзининг обрўйи, улуғсифатлигига қарамай, такаббур эмас, дилкаш, кўнглида кири йўқ, инсониятпарвар. А. Қаҳҳор, Сароб.

УЛФАТ [a. الفت – розилик; иттифоқлик, иноқлик; яхши кўриш, меҳр, муҳаббат] 1 Суҳбат, зиёфат ва ш.к. да доимий бирга бўладиган кишилар бирлиги, шундай кишилардан иборат бўладиган йиғин; улфатчилик. *Мирза сариқ қўшилган улфатдан тезда қутулиб чиқиш осон бўлмайди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 Шундай йиғин, улфатчиликнинг ҳар бир қатнашчиси, аъзоси (бошқаларига нисбатан); жўра. *Қишининг узун тунлари бу ерда улфатлар гап ейишади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Салимбойваччанинг улфатлари бу ҳафта машҳур бир бойваччанинг даласида тўпланишлари керак эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Умуман, суҳбат, зиёфат ва ш.к. учун тўпланган (икки ва ундан ортиқ) шахслар, улардан ҳар бири (бир-бирига нисбатан). *Болтавойнинг яласига қулоқ соладиган улфатлар чойхонани тарк этиб, урушга кетган.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Қараса, кабобпаз йиғит: Ҳисоб-китоб қилинг-у, улфатингиз билан даф бўлинг, – деб турибди.* «Гулдаста».

4 айн. **улфати.** *Хўжайин жуда улфат, дилкаш одам чиқиб қолди. Мен ишлайман, у бўлса чой қўйиб бериб ўтиради.* Н. Сафаров, Оловли излар.

5 кўчма Доим бирга бўлувчи нарса; «ше-рик». *Бир қалам, оппоқ қоғоз бирлан сиёҳдон улфатим.* С. Абдулла. *У мудир бўлган кундан буён ароқ билан улфат тутиниб, босар-тусарини билмай.. юра берди.* «Муштум».

6 Улфат (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

УЛФАТИ Улфатчиликни ўрнига қўядиган, улфатчиликка мойил. *У сўзамол, серҳаракат, ошналаридан ҳеч нарсани аямайдиган, қўли очиқ, улфати эди.* Мирмуҳсин, Меймор.

УЛФАТЛАШМОҚ 1 Ўртоқ ёки ошна бўлиб қолмоқ; иноқлашмоқ; дўстлашмоқ. *Бора-бора жинни мени танийдиган бўлди, улфатлашди.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Улфатчилик қилмоқ, суҳбатлашмоқ. *Авазхон Замон билан бир улфатлашайлик деб келса, Замон кулбасида йўқ.* «Нигор ва Замон».

УЛФАТЧИЛИК 1 Улфатлар йиғини, зиёфати; улфатлар давраси. *У мингбошининг қайнағаси, улфатчиликда жўраси бўлса ҳам, «додхоҳ»ни.. ҳамини шундай таъзим билан*

хурматлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ёш, косиб кўндўз вақтларида ўз тенги косиблар қишда, улфатчиликда ундан ҳалиги дostonларни ўқитиб эшитар эдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Умуман, бир ёки ундан ортиқ киши билан биргаликдаги маишатли суҳбат, шундай йиғин. *..худонинг берган куни шу ерда, улфатчиликка муккасидан кетган, ўлгудек «ширин бола».* А. Муҳтор, Она-сингиллар. *Алимардон қанча май ичганининг, қанча аёллар билан улфатчилик қилганининг ҳисобига етмади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

УЛЬТИМАТУМ [фр. ultimatum – қатъий, узил-кесил талаб < лот. ultimus – энг охириги] 1 ҳуқ. Бирон масала юзасидан бир давлат ҳукуматининг бошқа давлат ҳукуматига ёзма ёки оғзаки баён қилинган, ҳеч қандай баҳс ёки эътирозга ўрин қолдирмайдиган қатъий талаби. *Ҳозирги шароитда дўқлар қилиш ва ультиматумлар қўйиш методи.. бутунлай яроқсиз воситадир.* Газетадан.

2 кўчма с.т. Қатъий огоҳлантириш, талаб. *Унинг ҳикоясини рақибининг «Гарде!» [«кишит»] деган ультиматуми кесиб қўйди.* У фарзинини ўрндан кўчирмаса, ютқазиб қўйди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қаюмжон ажралиш ҳақида [Қорияхонга] ультиматум юборган эди.* «Муштум».

УЛЬТРА- [лот. ultra – устида, юқори; чегарадан ташқари] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми: миқдор ва сифат белгиларига кўра меъёрдан, ҳаддан ташқари; энг четки, охириги, ўта каби маъноларни билдиради, мас., *ультрамикроскоп, ультратовуш* каби.

УЛЬТРАБИНАФША [ультра + бинафша]: **ультрабинафша нурлар физ.** Спектрда бинафша ва рентген нурлари оралиғидаги кўзга кўринмайдиган нур (қишлоқ хўжалиги, саноат ва тиббиётда қўлланади).

УЛЬТРАМИКРОСКОП [ультра.. + микроскоп] Оддий микроскоп ёрдамида кўриб бўлмайдиган майда зарраларни ёритиб туриб кўришга хизмат қиладиган оптик асбоб.

УЛЬТРАТОВУШ [ультра.. + товуш] Махсус аппарат ёрдамидагина эшитиш мумкин бўлган ва тўлқинларининг тебраниш частотаси 20 килогерцдан юқори бўлган товуш; эластик тебранишлар (техника ва тиббиётда қўлланади).

УЛЬТРАҚИСКА [ультра.. + қиска]: ульт-трақиска тўлқин Тўлқин узунлиги 1 миллиметрдан 10 метргача бўлган радиотўлқинлар (телевидение, радиоолоқа ва ш.к. да қўлланади).

УЛҒАЙМОҚ 1 Балоғатга, вояга етмоқ, катта бўлмоқ. *Кампир кўз олдига улғайган, кучга тўлган неварасини келтирди-ю, ийиб кетди.* Газетадан. *Мен унга «Бешикдаги бола улғайганда ким бўлиб чиқшини айта оласанми» десам, «Қайдам, тарбияга боғлиқ», деди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ривожланмоқ, авжланмоқ. *Ўза униб улғайган сари, пахтакорнинг руҳидаги шодлик, кўнглидаги қувончни кўрсангиз!* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

3 Кучаймоқ, зўраймоқ, ортмоқ. *Отабекнинг юзидаги ўйчанликка разм қўйган сайин, Офтоб оймнинг ҳалиги шубҳаси улғая борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хотин, гап улғаймасин дедими, қўлига илган товоқ-қошиқларни олди-ю, ташқарига чиқиб кетди.* Газетадан.

УМАРО [а. امرء — «амир» с. кўпл.] тар. Шоҳ (хон, амир) ҳузуридаги юқори мансабли шахслар. *Дастлаб Ислохўжа, сўнгера уламо ва умаролар, барча аёнлар [Исфандиёрни] муборакбод қилдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу хусусда умаромизнинг раёйлари ни билдик [деди подшоҳ Навоийга].* Ойбек, Навоий.

УМБАЛАҚАШМОҚ айн. умбалоқ ошмоқ қ. умбалоқ. *Омонга қоқилиб, умбалақашиб тушдим.* Ф. Фулом, Шум бола. [Тухфа:] *Тағин дарахтдан умбалақашиб тушгани-чи! Капкатта бола.* Ҳ. Назир, Чиранма ғоз — ҳунаринг оз.

УМБАЛОҚ: умбалоқ ошмоқ Бошини ерга тираб, орқасига ағдарилиб ўйнамоқ, думалоқ ошмоқ. *Ўйинчилар.. симларда умбалоқ ошиб, турли-туман ўйинларни қилиб.. ёш болаларни ҳайрон қолдирар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Кўзибой.. ёнбағирдаги буталарга илина-илина, умбалоқ ошиб бориб, кўлга шалоп этиб тушди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УМБУРВОҚИ с.т. Умрбоқ. [Ўктам] *Ползига кириб, бирпас тевааракка қараб, тўни хунук битта умбурвоқини шартта узиб чиқди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

УМИВАЛЬНИК [р. умывальник < умытъ, умытъся — «ювмоқ; ювинмоқ» фл.

дан ясалган от] Юз-қўл ювиш учун мўлжалланган жўмракли қурилма. *Башорат умивальник ёнида юзига совун суркаб турган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

УМИД [ф. امید — ишонч; орзу, тилак, истак] **1** Бирор истакнинг амалга ошишига бўлган ишонч; ишонч билан кутиш; эътиқод. *Сиздан умидимиз катта. Сендан умидим шуми? ■ Таассуфки, отамнинг Азизбекдан бўлган умиди бўшга кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар *..бу камбағалчилик ёруғ дунёдан бўлган умидимизни эмас, ёруғ дунёдан бўлган умидимиз бу камбағалчиликни еб, кемириб ташлаётинти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Бирор нарса қилишга, бирор нарсага эришишга бўлган ички интилиш, ички ҳиссиёт; истак, орзу, ният. *Ҳаётни билиш ва ундан ўзининг лойиқ ўрнини топишга интилиш — ҳар бир кишининг умиди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Ўзганики бўлса ҳам, ўғил қилиб олайлик, деган умидда бола қидириб юрибмиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қизга отанаси катта умид билан Субҳ деб ном қўйган эканлар.* Мирмуҳсин, Ал Маҳдий.

Умид боғламоқ Орзу қилган нарсанинг амалга ошишига, бунда бировнинг кўмагига умид билан қарамок. - *Ким агар ғалабага умид боғласа, албатта, ғолиб келади, — деди Жўраҳон.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Бобур мирзо ҳали ёшлар. Мен ҳам шу зотга умид боғлаган эдим..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Умид қилмоқ** **1)** айн. умид боғламоқ. *Юртда адолатли давлат.. кўрмоқ орзусида бўлган Навоий Ҳусайн Бойқародан кўп нарса умид қилар эди.* Ойбек, Навоий; **2)** орзусида (ниятида) бўлмоқ. *Қудратли қанотингиз остида бирим икки бўлишини умид қилиб келдим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Умид (эркаклар исми).

УМИДБАХШ [ф. امیدبخش — ишонч, умид бағишловчи] Кишида ишонч ва умид ҳосил қиладиган; келажакка умид, ишонч билан қарашга ундайдиган; умид бағишловчи. *Йўлчи бу гал ҳам касалнинг кўнглини кўтариш учун, унга таскин берувчи умидбахш сўзлар айтди.* Ойбек, Танланган асарлар.

УМИДВОР [ф. امیدوار — ишонган, ишонувчи, ишончга тўла] Умид, орзу ифодаловчи; умидли. *Икки лашкарбоши бир-бирига соғлиқ-саломатлик тилаб, ғалабамиз учун, дегандай умидвор сўзлар билан рюмқаларини*

бирпасда бўшатдилар. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Ҳар қалай, бу ишда унга устод Андугоний кўмак бермоғидан умидвор эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Умидвор бўлмоқ айн. умид боғламоқ, умид қилмоқ қ. умид. Қўриқнинг шўрвасини ичганингиз етар, энди эски ернинг паловига умидвор бўлинг. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Умидвор қилмоқ** Орзу, ишонч кўзгамоқ, пайдо қилмоқ; умид боғлатмоқ. *Ирода билан эҳтиёт бўлиб сўзлашиши, уни умидвор қилиб қўймастик кераклигини тушунарди Аҳмад.* Ф. Мусажаонов, Ҳиммат.

УМИДВОРЛИК Умидвор ҳолат, умидли ҳолатда бўлиш, умид билан қараш. *Ҳамзанинг ажойиб фазилатларидан бири — оптимизм. Умидворлик унга ҳамшиша ҳамроҳлик қилган.* Газетадан. *Мана шу умидворлик боисидан, танамизда жонимиз бор экан, курашамиз.* А. Ҳақимов, Илон изидан.

УМИДЛАНТИРМОҚ айн. умидвор қилмоқ қ. умидвор. *Учрашувдан умидлантирди.* ■ *У юпатгучи сўзлар билан дўстини умидлантиришни истамади.* Ойбек, Танланган асарлар.

УМИДЛИ 1 Бирор нарсдан умид қилдиган; умидвор.

2 Келажагидан умид бор, келажагига ишонса бўладиган. *..келажаги энг умидли кўринган йиғитга тегмоқчи бўлиб.. қаллиқ танлаётган қиз экан.* П. Қодиров, Уч илди. *Асранди қиз Роҳила ролини ўйнаган умидли санъаткор Р.Тўраевани ҳамма ҳурматлади.* Газетадан.

Умидли дунё Ҳаётда ишонч, умид билан яшаш лозимлигини, умидсизланмасликни қайд этувчи ибора.

УМИДСИЗ 1 Умид узиб, умидсизлик билан, ноумид. *У ўғлининг қутулиши йўлида ҳар бир мулоҳаза кўчасига кириб чиқмоқда, аммо ҳар бирисидан ҳам бўш ва умидсиз қайтмоқда эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Унинг [Тоҳиржоннинг] катталашган қора кўзлари чироқда аллақандай умидсиз, лекин маънодор ёнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Келажакка бўлган ишонч ва умидини йўқотган, келажакдан умидини узган. *Умидсиз киши.*

УМИДСИЗЛАНМОҚ Умидсиз ҳолга тушмоқ, умидини йўқотмоқ. *Сен биринчи марта қийноққа дуч келдинг, умидсизланма! Ноумид шайтон..* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

УМИДСИЗЛАРЧА Умидсиз ҳолатда, умидсизлик билан. *Али тажанг умидсизларча кўлини силкиб, туриб кетди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

УМИДСИЗЛИК Умидсиз ҳолат. *Қизнинг юзида умидсизлик белгилари йўқ; у кулар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бу саволдан хотиннинг юзига умидсизлик туси кирди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Сенга берадиган маслаҳатим ва насихатим шуки, умидсизликка тушма.* С. Айний, Қуллар.

УММАТ [a. امت — халқ, миллат; маълум динга эътиқод қилувчи жамоа] 1 дин. Мадинада Муҳаммад пайгамбар изидан борган ва ислом динини қабул қилган кишилар жамоаси; мусулмонлар. *Яхши ўйлаб, чораларини топиш лозимдирки, ислом уммати саҳобалардек чуқур, имон ва завқ-шавқ билан ўз бурчларини бажарсинлар.* Ойбек, Нур қидириб. *Каломи шарифни неча бор хатм қилганман. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломга умматман.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Уммат (эркаклар исми).

УММОН [a. عمان — Уммон мамлакати ва уни ўраб турган қирғоқ (кўлтик) номидан: денгиз, океан] 1 эск. Денгиз, океан. *Машиқ мамлакатларидан бирида ҳудудсиз уммонлар орасидаги мўъжазгина бир оролда.. мўъжиза бир дарахт ўсармиш.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

2 *кўчма* Бирон-бир ҳолат, жараён, иш-фаолият доираси, соҳаси. *Ҳаёл уммони.* ■ *Ёшлигидан савдо уммонида сузиб, шу соҳанинг баланд-пастини хўп эгаллаган.* А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

УМОЧ Уваланган хамир солиб пиширилган суяқ ош. *Арслонқул.. заранг товоқдаги умочни катта қошиқ билан хўр-хўр ичди.* Ойбек, Навоий. *Атала, умоч.. каби суяқ ошларнинг масалиғи камчил бўлганлиги сабабли.. «камбағал овқати» деб юритиларди.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

УМР [a. عمر — яшаш, ҳаёт; ёш, яшаш муддати] Туғилгандан то ўлгунгача бўлган давр, яшаш муддати, шу муддат давомидаги ҳаёт, яшаш. *Узоқ умр кўрмоқ. Умрининг охири. Семиз қўйнинг умри калта.* Мақол. ■ *Ҳазратим, мен мунгли қизингиз сизга худодан Шайх Савдийнинг умрини тилабман! Илоҳим, юзга киринг!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *«..саховатли Меъмор ҳазратларининг умрлари узоқ бўлиб, доимо сиҳат-саломат*

бўлсинлар», деб дуо қиларди. Мирмуҳсин, Меъмор. Шундай кўркам, доно, тадбирли хотиннинг умри эрсиз ўтиб кетаётганига баъзилар ачинса, баъзилар таажжубда эди. Ҳ. Шамс, Душман.

2 Умуман, ҳаёт, яшаш. Инсонга умр бир марта берилади. Ичкилик — умрнинг эгови. Соғлик — умрнинг гарови. Бировга ўлим тилагунча, ўзинга умр тила. Мақол.

Бир умр Умр давомида, умр бўйи. *Бойлик ботқоққа ўхшаган нарса. Домига бир тортса, бир умрга фарқ бўлиб кетишинг турган гап.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Заргаров ҳам бир умр кутан..* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. **Умр берса** Яшатса. *Худо умр берса, йўлинг ҳали олис.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Умр бўйи** айн. **бир умр.** Сунатулло маҳсум умр бўйи савдо соҳасида ишласа ҳам.. *ибратли ҳикоя ва шеърларни биладиган киши эди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. **Умр йўлдоши** қ. **йўлдош.** *Ушбуни кўрсатувчи Марасул Ҳузуржоновни тегишли умр йўлдоши ўртоқ Насиббахон Асқарова билан тегишли дафтариниздан ўтказиб..* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Умр кечирмоқ** 1) умр ўтказмоқ, яшамоқ. *«..агар (одам) одам бола-сига ўхшаб умр кечираман деса, унга шунча кўп нарса керак бўлар экан!»*, — деб кулар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) айн. **умр қилмоқ.** *Бир хотин билан муҳаббатли умр кечирмоқ, менимча, энг маъқул иш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Умр кўрмоқ** Ҳаёт кечирмоқ, яшамоқ. *Узоқ умр кўриб, бахтсаодатли яшаётган кексаларимиз фаровон ҳаётимизга файз-тароват бағишлаб туришибди.* Газетадан. **Умр сурмоқ** Умр ўтказмоқ, яшамоқ (одатда, яхши, бахтли умрга нисбатан қўлланади). *Дунёда яхши умр сурдинг, ор-номусли, адолатли яшадинг..* Т. Обидов, Юсуфжон қизик. **Умр қилмоқ** Эрхотин бўлиб яшамоқ. *-Тенгинг эмас, қизим! Сенинг илминг катта, уники кичик. Умр қилиб кетолмайсизлар, — деди онаси Ҳуснияга.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. **Умри бино бўлиб** қ. **бино.** *Ёдгор умри бино бўлиб баҳорнинг кириб келишини шу қадар диққат билан кузатмаган экан.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Умри боқий** Доимий ҳаёт, йўқ бўлмайдиган. *Инсоният қалбини мунаввар этадиган эзгуликнинг — шеърийнинг умри боқий экан, демек, шоир умри ҳам боқий.* Газетадан. *У баъзан.. Шохрухни дуо қилар,*

юртда тинчлик бўлса, умри боқий бинолар қуриб юришини ўйларди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Умри қисқа** Кўп яшамайди, узоққа бормайди, тез барҳам топади. *Тўхматнинг умри қисқа.*

УМРА [a. عمره — кичик ҳаж] Ислом анъанасида кичик ҳаж; Куръон ояти ва Пайгамбар алайҳиссалом суннати билан собит бўлган амал (Умрани йил-ўн икки ой бажариш мумкин).

УМРБОД [a.+ф. عمر باد < عمر اباد — абдий умр, умр бўйи] рвш. 1 Ҳаётининг охиригача, ўлгунга қадар; ўлгунича. *Борди-ю, Элмурод қасос олса, бу сир унга, Муҳаррамга умрбод сир қолиб кетар, мотам тутар.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Нигорага бораман: оёғига тиз чўкиб, умрбод юрагимни сизга бағишладим, дейман.* С. Анорбоев, Оксой.

2 Ҳамма вақт; мангу, абадий. *Сайр этайлик, кел бирга, эркам, Рози кетсин биздан умрбод — Шодлик учун яралган олам, Севмоқ учун берилган ҳаёт.* Э. Воҳидов.

УМРБОҚИ [a. + ф. عمر باقى — абадий, узоқ умр] Қовуннинг пўчоғи қалин, сарғишкўкиш бўлиб, қишга сақланадиган кечпишар хили. *Вали ака ўғлига бир коса умрбоқидан узатиб: -Мана бун еб олинг, ўғлим.. — деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

УМРГУЗАРОНЛИК [a. + ф. عمر گوزارندن — «умр ўтказмоқ» фл. дан] эск. Ҳаёт кечириб, яшаш. *Умргузаронлик борасида Қурбон чаққоннинг ўз фалсафаси, ўз йўли бор.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Йўл азоби орқада қолиб кетди, энди жаннатмонанд пойтахтимиз Фазнада роҳат-фароғат билан умргузаронлик қилинлар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

УМРДОШ кам қўлл. айн. **умр йўлдоши** қ. **йўлдош.** *Ҳозир Масъуда она соғ-саломат ўз уйида, болалари, садоқатли умрдоши, оиласи бағрида ширин ҳаёт кечиряпти.* Газетадан.

УМРДОШЛИК Бирга ҳаёт кечириб, эрхотинлик. *Умрдошлик савдоси — қийин савдо, уни обдан ўйлаб, сўнг оила қасрини қурмоқ керак.* Газетадан. *Ўзининг.. алданганини, уларнинг умрдошлик биноси қум устига қурилганини, энди унинг бутунлай нураб бўлганини тушунди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

УМРЛИ Маълум муддат яшайдиган, умр кўрадиган. *Узун умрли. Қисқа умрли. ■ У [Ҳудойқул] Мадамисиз ҳам ўз тирикчилиги ўтиши мумкинлигини англамади. Унга хўжа*

остонаси умрли макон бўлиб кўринди. П. Тур- сун, Ўқитувчи.

УМРЛИК Умрининг охиригача, умр бўйи; абадий. *Миришабга пора бериб, ўлим жазо- сидан қутулиб, умрлик қамалганлар бор.* С. Айний, Жаллодлар. *У ердан отини миниб, умрликка Марғилон билан видолашмоқчи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УМСУНМОҚ Эмчаги сутга тўлиб, эми- зишга эҳтиёж сезмоқ (эмизикли хотин ҳа- қида).

УМТИЛМОҚ *шв.* Интилмоқ, ҳаракат қилмоқ. *Гўё махфий бораётган синфий ку- рашининг кашагини очишга умтилгандай туй- илди бу муштираш.* Ҳ. Шамс, Душман.

УМУМ [а. *عموم* – умумийлик, оммавий- лик; ҳартомонламалик; барча, ҳамма] Одам- лар, жамоат; халойик; кўпчилик. *Умум фой- даси учун ишламоқ.* ■ *Етмаса, сени қўлга тушириб, умум олдида шармандангни чиқа- риб, очиқ суд қилсин.* 3. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Энди инграган ёки, ма- ддорсиз бўлса ҳам, умумдан ажралмаслик учун, чала-чулла ўралган яраларидан қон оқизиб, судралиб бораётган ярадорлар кўпгина эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

УМУМ- [а. *عموم*] Қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, жамоатга, ҳаммага, кўпчиликка тегишли эканликни, муштарак- ликни билдиради, мас., *умумхалқ, умумит- тифоқ, умуммиллий.*

УМУМАН [а. *عموماً*] *рвш.* 1 Асос эъти- бори билан, асосан. *Мақола умуман яхши таассурот қолдирди.* ■ *Унинг [Унсиннинг] умуман юз бичими келишган эди.* Ойбек, Тан- ланган асарлар. *Умуман картошкачиликда калий ўғитларига алоҳида эътибор берилади.* «Фан ва турмуш».

2 Мутлақо, бутунлай. *Бу ишдан умуман хабарим йўқ.* ■ *Отам менга умуман га- пирмас, онам ҳам кўпинча унутиб қўяр эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. *Қирқин- чи йиллардан кейин эса умуман геологлар бормаган.* С. Кароматов, Олтин қум.

УМУМБАШАРИЙ [умум.. + башарий] Бутун инсониятга, одамзодга оид. *Тарихда шундай шахслар бўладики, уларнинг аҳа- мияти.. бир ва бир неча мамлакат доираси- дан ташқарига чиқади, дунёвий аҳамият касб этади, умумбашарий бўлиб қолади.* В. Зоҳи- дов, Ўзбек адабиёти тарихидан.

УМУМДАВЛАТ [умум.. + давлат] Дав- лат миқёсидаги, давлат учун умумий. *Умум- давлат манфаатларини кўзламоқ.* ■ *Театр умумдавлат ишининг бир қисми бўлиб қолди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизман.

УМУМДЕМОКРАТИК [умум.. + демо- кратик] Барча демократик кучларни ўз ичига олган, барча демократик ташкилотлар учун умумий.

УМУМИЙ [а. *عمومي* – ҳаммага оид, та- аллуқли, универсал] 1 Ҳаммага оид, ҳаммага тегишли; ҳамма учун хизмат қиладиган; ягона. *Умумий мажлис. Умумий мажбурий таълим. Умумий тил. Умумий ҳарбий хизмат.* ■ *Онгли интизом, умумий иш учун масъул- лик туйғуси меҳнат унумдорлигини ошириш- га ёрдам берапти.* Газетадан.

2 Бирор нарса, ҳодиса ва ш.к. нинг бар- ча қисмлари, соҳалари, тармоқлари учун бир хилда тегишли бўлган, барчасини қам- раб олувчи. *Умумий сарлавҳа. Умумий руй- хат. Умумий хулоса. Тил тараққиётининг умумий қонуниятлари.*

3 Муайян бўлмаган, аниқ бир нарса ҳа- қида тушунча бермайдиган. *Умумий тасав- вур. Нотиқ умумий гаплардан нарига ўтмади.*

4 Умуман ҳисобга олгандаги ҳаммаси; бутунича, ялпи. *Умумий маҳсулот. Умумий фойда.*

УМУМИЙЛИК Ўзаро умумий белги- хусусият; ўзаро бир хиллик. *Вазифанинг умумийлиги. Манфаатларнинг умумийлиги.* ■ *..тил билан нутқ умумийлик билан хусу- сийликнинг диалектик муносабатида бўлиб, улар бири иккинчисига ўтиб турадиган ҳо- дисалардир.* «ЎТА».

УМУМЛАШМА 1 Умумий белги-хусу- сиятларни акс эттирувчи, шундай белги- хусусиятларни ўзида жамлаган. *Султонмурод ўша замонда кўплаб учрайдиган илғор илм кишиларининг умумлашма образидир.* Газе- тадан.

2 Умумий белги-хусусиятларни қайд этувчи фикр, нуқтаи назар. *Матбуот хо- димлари.. ҳаёт жараёнларини ҳозир ҳар қа- чонгидан ҳам чуқурроқ ўрганишлари лозим. Бусиз жиддий умумлашмалар чиқаришга умид боғлаб бўлмайди.* Газетадан. *Ҳар қандай на- зарий фаолият қонуниятлар жорий қилишга ва назарий умумлашмалар яратишга зарурат сезади..* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

УМУМЛАШМОҚ 1 Умумий хулосага келмоқ, хулосаланмоқ, яқунланмоқ. *Фикр умумлашди. Умумлашган тажриба.*

2 Умумга, кўпчиликка, халққа тегишли бўлмоқ, халққа хизмат қиладиган бўлмоқ, халқ мулкига айланмоқ. *Хусусий хўжаликлар умумлашди.* ■ [Мавлонов:] *Аввал колхоз тузиб, ерларни белгилаб олинлар-чи, тракторга умумлашган катта ер керак.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Шахси умумлашган гап тил. Мазмунан ҳар учала шахсга тааллуқли гап.

УМУММИЛЛИЙ [умум.. + миллий] Бутунча миллатга, шу миллатдаги кишиларнинг барчасига тааллуқли, миллат учун умумий. *Умуммиллий тил. Умуммиллий бойлик.*

УМУМПАРТИЯВИЙ [умум.. + партиявий] Бутунча партияга тааллуқли, партия учун умумий. *Умумпартиявий иш.*

УМУМРЕСПУБЛИКА [умум.. + республика] Республикага тааллуқли, республика учун умумий; бутун республикага ёйиладиган, тарқаладиган. *Умумреспублика бадиий ҳаваскорлик кўриги.*

УМУМХАЛҚ [умум.. + халқ] Бутун халққа тааллуқли, бутун халқ учун умумий. *Умумхалқ мулки. Умумхалқ намоиши. Умумхалқ байрами.* ■ *Чўлни ўзлаштириш умумхалқ ҳашари деб эълон қилинган, турли шаҳар ва қишлоқлардан одамлар бетўхтов кела бошлади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

УМУРТҚА қ. **умуртқалар.**

Умуртқа поғонаси Одам ва умуртқали ҳайвонлар скелетининг умуртқаларнинг ўзаро устма-уст қўшилишидан вужудга келадиган асосий қисми (унинг бўйин, кўкрак, бел, думғаза ва дум бўлимлари бор). **Умуртқа канали** Ҳамма умуртқалар тешикларининг бирлашишидан ҳосил бўлувчи канал (орқа мия шу каналда жойлашган бўлади). **Умуртқа тешиги** Умуртқа танаси билан унинг равоғи ўртасидаги тешик.

УМУРТҚАЛАР *анат.* Одам ва умуртқали ҳайвонларнинг умуртқа поғонасини ташкил этадиган калта ғовак суяклар (одам умуртқаси тана, равоқ ва ўсиқлардан иборат).

УМУРТҚАЛИЛАР *зоол.* Гавдани тутиб турувчи умуртқа поғонаси бўлган ҳайвонлар гуруҳи.

УМУРТҚАСИЗЛАР *зоол.* Жониворлар оламининг умуртқа поғонаси бўлмаган гуруҳи.

УН 1 1 Турли экинлар донини, асосан бугдойни тегирмонда тортиш йўли билан олинадиган кукунсимон озуқа. *Бугдой уни. Жўхори уни. Оқ уни. Кепакли уни.* ■ *Бос-тирмада Зиёдахон супра ёзиб, уни элаб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *У қайроқи бугдой унидан ёғлиқ патира, сомса ёнди, қатлама пиширди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Жаннат хола шошиб уни чалиб, қўймоқ солди-да, болтани қўлига олиб, тўқайга қараб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Кукун ҳолига келтирилган маҳсулот. *Картошка уни. Суяк уни. Фосфор уни.*

Қулоғига уни босмоқ Эшитмайдиган, қар бўлиб қолмоқ. [Ҳонзода:] *Қулоғинга уни босдингми, етимча, етти кулча! Чилим! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Бу ўзи қандай одам, қулоғига уни босқанму?* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

УН II *эск. шв.* Товуш, овоз. *Анчадан сўнг итларнинг уни ўчди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Овозини эшитиш учун томоғига зўр бериб кўради. Фақат қандайдир хирилдоқ уни чиқарди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

УНАМОҚ Бирор иш, илтимос, талаб ва ш.к. га розилик билдирмоқ; рози бўлмоқ, кўнмоқ. *Мулла Икром қийиқ одам бўлганиданми ёки касби шуни лозим кўрганиданми, мурасага унамади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Менинг маслаҳатимга Омон, Омоннинг маслаҳатига мен унадим.* Ф. Фулом, Шум бола. [Қушбеги:] *Буйруғимни қўрбошига айтсанг, унар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УНАР-УНМАС Унча аҳамияти бўлмаган, арзимаган нарса, бўлар-бўлмас. [Ҳасанали:] *Унар-унмасдан баҳс қилиб, ниҳоят, бу унар-унмаснинг охирига шу саволни ҳам улаб юборди: -Бу гал Марғилонга кечикдингизми? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бора-бора ўша, «мусичадай беозор» эр тирриқлик қилиб, унар-унмасга Шаҳодатни уриверадиган бўлди.* «Муштум».

УНАШМОҚ 1 Унамоқ фл. бирг. н. *Улар ярашишга унашди. Болалар уйда қолишга унашмади.*

2 Хотин қилиб олиб бериш, хотинликка бериш учун ўзаро келишмоқ. *Отамга.. Ҳамрохоннинг қизи Зеваройни унашганлар.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Энди қизни Олаҳўжанинг ўғлига унашибди, деб эшитдим.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси. *Отабек гангиб, шо-*

шиб сўради: -Қайси қизига унашиб келдингиз? А. Қодирий. Ўтган кунлар.

УНАШТИРИШ *этно.* Никоҳ тўйидан олдин йигит ва қиз томоннинг розилигини расмийлаштириш, халққа маълум қилиш учун ўтказиладиган маросим.

УНАШТИРМОҚ *айн.* унашмоқ **2.** Онасини қўлга олиб, қизнинг ўзини алдаб-сулдаб, юқори қишлоқдаги бир бадавлат одамнинг ўғлига унаштирди. П. Турсун, Ўқитувчи.

УНАҚА *с.т.* Ундай. [Йўлчи:] Ёрмат ака, эртага борамизми, унақа одамлар жуда кекчи бўлади-ку? Ойбек, Танланган асарлар. Унақа олифта бўлса, келмасин эди! Ярашгани келганми, уй кўргани келганми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

УНАҚАНГИ *айн.* унақа.

УНВОН [а. عنوان — адрес; сарлавҳа, ном; белги, рамз] **1** эск. Мактуб устига ёзилган ном, қаерга, кимга жўнатилганлик ҳақиданги ёзув. Кумуш хатни хотиннинг қўлидан олиб, раҳмат айтди ва хатнинг унвонига кўз ташлади: «Марғилон шахрида сокин Мирзакарим қутидор ҳовлисига». А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор иш-фаолият соҳасидаги алоҳида хизматни ёки мутахассислик даражасини расман эътироф этадиган, ваколатли органлар томонидан белгиланадиган ва бериладиган ном. Профессорлик унвони. Халқ артисти унвони. ■ Эртасига.. келиб, уни лейтенант унвони ва взвод командири вазифаси билан табриклади. Шухрат, Шинелли йиллар.

3 эск. Мерос бўлиб келадиган ёки иш-вазифа даражасини кўрсатувчи, шунингдек, инъом қилинган хурматли, фахрий ном. Князлик унвони. ■ Қорилик унвонини олиш учун мен ҳам бел боғлаган эдим. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. Бухорога келиб, Зулфиқор билан Завракка «уста» деган унвон берилди. Энди улар мустақил иш қилишлари мумкин эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Подшоҳ оиласи Қосимбекка алоҳида эҳтиром билдирганда, унинг номига «амирлар амири» деган унвон қўшиб айтар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

УНГУР Тоғлиқлардаги тик ўйиқ жой; унча чуқур бўлмаган ғор. Қайси бир унгурдан йиртқиш қушнинг қийқириғи эшитилиб, акс садо беради. Ж. Абдуллахонов, Орият. Унгулар қурилиш ишлари (йўл қуриш, газ ва нефть

қувурлари ўтказиш)га салбий таъсир кўрсатади. «ЎЗМЭ».

УНДА 1 У оломошининг ў.-п. к. шакли. Унда ҳеч қандай айб йўқ. ■ Портретни суқланиб томоша қилувчилар унда бир камчилик кўришар, бу ҳам бўлса, жонон қизнинг кўзойнаги эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

2 У ҳолда, ундай бўлган тақдирда. Дунёни кезиш билан шоир бўлиш мумкин бўлса, унда Али проводник шоир бўлиши керак: бутун мамлакатни кезиб чиққан. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. ...Унда тўғри бизникига кетдик. С. Сиёев, Ёруғлик.

УНДА-БУНДА 1 Бир-биридан анча узоқ масофада жойлашган, оралиғи бир-биридан узоқ бўлган; у ер-бу ерда. -Бу атрофда сув йўқми? -Сув қаёқда? Унда-бунда қудуқ бор дейишади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Унда-бунда тўп-тўп сада, уларнинг орасида оппоқ гуллаган ўриклардан бошқа ҳеч нарса кўринмайди. Юдин, Гулсанам. Унда-бунда ёввойи эчкиларнинг изларигина кўзга ташланади. С. Кароматов, Олтин қум.

2 Баъзи вақтлардагина; баъзан, гоҳо-гоҳо. [Ёрмат:] Ўз декчамизни ўзимиз қайнатамиз. Хўжайиннинг қозонидан унда-бунда бир тотмасак.. мойсиз бўлса ҳам, ўз декчам яхши. Ойбек, Танланган асарлар. Иш давомида унда-бунда бегона сўзларни эшитиб, кейин эса китоб таталаб, инглизчани бир оз билиб олдим. «Гулдаста».

УНДАЙ кўрс. олим. У каби, ўшанга ўхшаш; унақа. [Элмурод:] Иштаҳасини бўғиб қўйиш керак ундай одамларнинг. П. Турсун, Ўқитувчи. [Тавҳидий:] Яъни сен ҳам ит, деганингизми бу!? Мирза Баҳром ундай маъно чиқишини сира кўзда тутмаган экан, ўсал бўлди. А. Қаҳҳор, Миллатчилар. Бироқ Шарофат ундай қилмади. У ўзини ерга отиб урди-ю, худди илон чаққандай тўлғаниб, йиғи бошлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

УНДАЛМА, ундалма сўз тлш. Сўзловчининг нутқи қаратилган бошқа бир шахс ёки предметни билдирадиган сўз ёки сўз бирикмаси. Хўш, Темир Мардонов, бу гапга сиз нима дейсиз? К. Яшин, Пьесалар.

УНДАМОҚ Бирор иш, ҳаракатни бажаришга чақирмоқ; даъват этмоқ, таклиф қилмоқ. Виждоним, бутун фикрим мени масалани худди ана шундай узил-кесил ҳал қилишга ундар эди. М. Жабборов, Севинч ёшлари. Уни қандайдир бир куч борган сари

Инобатни ҳурматлашга ундарди. Ж. Шарипов, Саодат. *Кимдир курси олиб келиб, ўтиришга ундар, Меъмор бўлса, бош ирғаб ташаккур айтар-у, ўтирмас..* Мирмуҳсин, Меъмор.

УНДА-МУНДА с.т. Унда-бунда. Қирғоқда мажнунтол, унда-мунда терилмаган жийдалар маржондай қизариб турибди. Файрабий, Узоқдаги ёр. *..ўзининг унда-мунда бўлса ҳам ичишини пайпаслаб гапириши отамга хуш келмасди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

УНДАН-БУНДАН I Турли нарсалардан сайлаб. *Ўзи ҳеч нимани истамаса ҳам, қиз тортинмасин, деб ундан-бундан емакка уринди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Турли мавзуларда, ҳар тўғрида. *Ундан-бундан сўзлаб ўтирди.* ■ *Гоҳо маҳалланинг бекорчилари киради. Ундан-бундан гаплашиб, баъзилари эрмак учун маҳсиларни бўяб, пардозлаб ўтирадилар.* Ойбек, Болалик.

УНДОВ Ҳаракат қилишга таклиф, чақириқ; буйруқ, амр. *Қалб амри, виждон ундови.. билан урушга жўнаган саноқсиз шерзод баҳодирларимиз орасида.. журналист ҳамкасбларимиз ҳам оз эмасди.* Ҳ. Тожибоев, Жанговар қаламкашлар.

Ундов белгиси тлш. Ундов гап охирига қўйиладиган белги(!). **Ундов гап тлш.** Ҳисҳаяжон ифодаловчи гап. **Ундов сўз тлш.** Ҳисҳаяжон, ҳайдаш, чақириқ каби маъноларни ифодаловчи сўз, мас., *тисс, чу, оҳ, вой.*

УНДОВЧИ I **Ундамоқ** фл. сфдш. *Ёхуд қари отасининг сабр-бардошга ундовчи насиҳатлари.. йўлига ғов эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 *этно.* Тўй куни келиннинг ота-онаси томонидан куёв ва унинг меҳмонларини келиннинг уйига таклиф қилиш учун юбориладиган вакил.

УНДОШ: **ундош товуш тлш.** Оғиз ва бўғиз бўшлиғида турли тўсиқларга учраб ҳосил бўладиган, таркиби фақат шовқиндан ёки овоз ва шовқиндан иборат бўладиган товуш. Мас., **б, в,** д товушлари.

УНДОҚ с.т. Ундай. *-Ҳа-ҳа, ундоқ дегин, — деди Ефим Данилович чўзиб, гўё мушкул бир масалани зўрға тушуниб олгандай.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

УНИВЕРМАГ [р. «универ(сальный) маг(азин)» бирикмасининг қисқартмаси] Хилма-хил кенг истеъмол товарлари (кийимлар, уй жиҳозлари, хўжалик товарлари),

жумладан, озиқ-овқат маҳсулотлари билан савдо қилувчи чакана савдо корхонаси. *Марказий универмаг.* ■ *Домла бозор қилишини, магазинга киришни жинидан баттар ёмон кўрар эди, кимдир уни универмагда.. кўрибди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

УНИВЕРСАЛ I [лот. universalis – умумий, кенг қамровли, кўп томонлама] I Кўп ёки ҳамма нарсани ўз ичига қамраб олган; ҳар тарафлама. *Универсал билим. Универсал билимга эга одам. Универсал магазин.* ■ *Саудий маълумот жиҳатидан универсал бўлишни яхши кўради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Бир неча хил ишни бажаришга мосланган. *Универсал станок.*

УНИВЕРСАЛ II с.т. Бир неча хил ишни бажара оладиган трактор. *Культивация қилиб, жўяк оладиган универсал иши устидан алоҳида назорат ўрнатилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Универсалнинг тишли катта ғилдираклари ҳовлини теша билан чопгандай қилиб юборибди.* М. Мансуров, Ёмби.

УНИВЕРСАЛЧИ Универсални бошқарувчи шахс (қ. универсал II).

УНИВЕРСАМ [р. «универса(льный) м(агазин)» бирикмасининг қисқартмаси] Озиқ-овқат маҳсулотлари, шунингдек, баъзи бир хўжалик товарлари билан савдо қилувчи, истеъмолчилар талабларини тўла таъминлаш учун хизмат қиладиган йирик магазин.

УНИВЕРСИАДА [универс(итет) + (олимп)иада] I Талабаларнинг бутунжаҳон спорт мусобақалари.

2 Ўзбекистонда: «Талаба» спорт уюшмаси ташкил қиладиган оммавий мусобақа. *«Универсиада-2002» мусобақаларининг сўнгида шаҳарнинг марказий стадионида спорт шон-шарафи музейи очилди.* Газетадан.

УНИВЕРСИТЕТ [нем. Universität < лот. universitas, universitatus – жами, барчаси; йиғинди, мажмуа] I Таркибида бир қанча табиий-математик ва ижтимоий-гуманитар йўналишдаги факультетлари бўлган, айни йўналишларда юксак малакали мутахассислар тайёрлайдиган кўп тармоқли олий ўқув-илмий муассаса. *Ўзбекистон миллий университети. Университетга кирмоқ.* ■ *Мен сизни университетда ўқитаман, аспирантурада ўқитаман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

2 Умумий маълумотни ва сиёсий билимни ошириш соҳасидаги бир қатор ўқув муассасаларининг номи. *Халқ университети.*

3 *кўчма* Билим, малака, тажриба ва ш.к. ни эгаллаш, ошириш учун манба бўлган даргоҳ, жой. *Қизилқум кўпгина йигит-қизлар учун университет ҳам бўлди.* С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини. *Чўл ўнлаб, юзлаб ёшлар учун жасорат, қахрамонлик, фидокорликнинг ажойиб университетига айланди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

УНИКАЛ [лот. unicus — яккаю ягона, бирдан-бир] қ. **нодир, ноёб.** *Уникал кўлёмза. Уникал асар. Уникал тажриба.*

УНИТАР [фр. unitaire — ягона, яхлит < лот. unitas — бирлик; бирлашиш]: **унитар давлат** Давлат тузилиши шакли; бунда бутун давлат худуди, федерациядан фарқли равишда, ўз таркибида федератив бирликлар (республикалар, штатлар ва ш.к.)га эга бўлмайди, балки давлат суверенитети аломатлари бўлмаган маъмурий-худудий бирликлар (департаментлар, вилоятлар, туманлар ва б.)га бўлинади.

УНИФИКАЦИЯ [лот. uni, unus — бир + facere — қилмоқ]: **унификация қилмоқ** Ягона тизимга, шаклга, бир хилликка келтирмоқ; уйғунлаштирмоқ. *Машина деталарини унификация қилмоқ. Алифбони унификация қилмоқ.*

УНИФИКАЦИЯЛАШТИРМОҚ айн. **унификация қилмоқ** қ. **унификация.** *Илмий терминологияни унификациялаштирмоқ.*

УНЛИ I Уни бор, ичига ун солинган. *Унли қоп.*

УНЛИ II: **унли товуш тли.** Оғиз ва бўғиз бўшлиғида ҳеч қандай тўсиққа учрамай ҳосил бўладиган, таркиби овоздан иборат (шовқин деярли иштирок этмайдиган) товуш. Мас., **а, и, о** товушлари.

УНМОҚ I Ривожланиб, бошланғич поя ва баргчалар ҳосил қилмоқ; ниш ҳолати юз бермоқ (экилган уруғ ҳақида). *Орадан кўп вақт ўтмади, янги нав уруғ униб чиқди.* Н. Сафаров, Дон.

2 Ўсиб қилмоқ, ўсмоқ. *Яккам-дуккам унган маккажўхори ниҳоллари, парвариш нималигини билмай, қисилиб ётибди.* «Муштум». *Саҳролар кўйида чаманлар униб..* Уйғун.

3 Юзага келмоқ, ҳосил бўлмоқ, етишмоқ. *Кунт билан ўрган ҳунар, Ҳунардан ризқинг унар.* Мақол. *Тер тўкиб меҳнат қилсанг, Ердан ҳатто зар унар.* Мақол. ■ *Ер ўтди ми, улар ҳам ҳозирдан бизга ўтади.* *Ҳаммаси ердан унган нарсалар..* «Шарқ юлдузи».

4 Жисмоний етук ҳолга келмоқ, улгаймоқ, етилмоқ. *Отни тойчалигида кўрган киши, у от бўлгач, кўрса танимаганидек, эшон ҳам ўн йил ичидā ўсиб, униб, тамом бошқа қиёфага кирган йигитни таний олмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Қисташ, талаб қилиш, таъсир кўрсатиш натижасида қўлга кирмоқ (қарз, насия, зиёфат ва ш.к. ҳақида). *Қарз унди.* ■ *Ҳаммасини ундирамыз. Қани, унмай кўрсин-чи!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мирослав ютқизган зиёфат унадиан бўлибди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

6 Яхши натижа бермоқ, унумли бўлмоқ. *Шошганинг иши унмас.* Мақол. ■ *Энди, хўжайин, иш унсин десангиз, ошни пешинга дамлатасиз.* Т. Алимов, Жоним ҳиқилдоғимга келди.

УННАМОҚ I Бирор нарсанинг ҳаракатини қилмоқ, унга киришмоқ (асосан, овқат, таом билан боғлиқ иш-ҳаракатлар ҳақида). *Санобархон эрта туриб, тандир сомсага уннаб кетди.* Файратий, Йўқлов. *Ҳосиятхон, ҳеч нарсага уннаманг, мен узоқ ўтирмайман..* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Шарифа оиҳонада қозонга уннаётган эди.* Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси. *Ёши қайтган, хушфезл аёл икки қизни очиқ чехра билан кутиб олди.* *Дарҳол дастурхон ёзиб, овқатга уннай кетди.* Мирмуҳсин, Ажрим.

2 Ҳаракат қилмоқ, уринмоқ. *Минг уннасаларинг ҳам, азалий дўстларни бир-биридан ажрата олмайсизлар.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *Булардан ташқари ҳам «Ҳамса» ёзмоққа уннаб кўрган шоирлар ҳам бўлмади..* Ф. Фулом, Тарихий муносабатлар.

3 Тегинмоқ. *Бай-бай-бай, бирам ширин уннадики оғзимга.* Ойбек, Улуғ йўл. *Титкилаб юрган эди, унинг қўлига этик уннади.* «Муштум».

УННИҚМОҚ Бўғиқ қора тусга кирмоқ. *-Уни [Сўнагулни] ўйлайвериб, ориқлаб, унниқиб кетдим.. — деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Асқар полвон қорайиб унниққан эди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Солининг фиғони осмонга чиқди.* *Бир-икки соат ичида унинг қора юзи баттар унниқиб кетди.* Ё. Шукуров, Уч савол.

УНОБИ, унноби [a. عَنَاب / عَنَاب] айн. **чилон, чилонжйида.**

УНС [a. انسى — яқинлик, улфатлик, хушмуомалалик, меҳрибонлик; шодлик; самимий суҳбат] *эск. кт.* Яқинлик, қадрдонлик

муносабати; дўстлик. *Хуллас, устод билан шогирд ўртасида самимий унс пайдо бўлиб, бир-бирларини тез-тез йўқлайдиган.. бўлдилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

УНСИЗ 1 эск. айн. ундош.

2 Товушсиз, товуш чиқармай. *Суна лабида унсиз йиғлаб, омонатгина ўтирган Лаъли бирдан онаси томон ўгирилди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

УНСУР [а. عنصر – элемент, модда; таркибий қисм; келиб чиқиш, ирк] 1 Бир бутунни ташкил этган мураккаб нарсанинг таркибий қисми. *Неон чироқлари ёритиб турган чизмакашлик столи ёнида биринчи турғоннинг вертикал унсурларини оққа кўчираётган экан.* «Саодат». *Демак, поэтик образ ва тасвирий воситалар муайян бир услубнинг унсурларигина, холос.* «ЎТА».

2 эск. айн. элемент 1. *Кимёвий унсур.*

3 эск. Маълум бир ижтимоий гуруҳ вакили. *Бузғунчи унсур. Реакцион унсур. Ёт унсур.* ■ *Орамизда бу қўрқинч ҳолатга баҳаққи тушунадиган яхши одамлар йўқ, билъакс, бузғунчи ва низочи унсурлар томир ёйиб, ҳар замон содда халқни ҳалокат чуқурига қараб тортадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўқ, Зиёдаҳон опа, мен унсур эмасман! Агар мени биров унсур деса, ҳақимга жуда-жуда жабр қилади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

УНТЕР-ОФИЦЕР [нем. Unteroffizier < unter – қуйи, энг кичик + офицер] Бир қанча мамлакатлар, жумладан, чор Россия армиясида кичик командирлар таркибидаги ҳарбий хизматчи унвони.

УНУМ 1 Етиштириладиган, бўладиган, ҳосил. *Ишга қўним – хирмонга унум.* Мақол. ■ *Ер куч билан, тер билан унум беради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кечикиб экилган ғалла ҳам, чигит ҳам, Матқовулнинг кейин берган ишловларига қарамай, яхши унум қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Йиғиб бутун унумни Қайси бозорга ортдинг?* Файрабий.

2 Иш, меҳнат натижаси, кўрсаткичи; маҳсулдорлик. *Устозлар тажрибасидан баҳраманд бўлган ёш зўлқуварлар юксак унум билан меҳнат қилдилар.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Титраш таъсирида одам хаёли парижон бўлади.. ишининг унуми бўлмайди.* «Фан ва турмуш».

УНУМДОР Унум бериш, унумлилик даражаси юқори. *Тошкент қадимдан серқуёш, мусаффо ҳаволи, серсув, унумдор тупроқли шаҳар сифатида шухрат қозонган эди.* «Саодат».

УНУМДОРЛИК 1 Унум бериш, унумлилик даражаси. *Ернинг унумдорлиги, экинларнинг ҳосили ошади. Очлик-ночорликдан асар ҳам қолмайди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Минерал ўғитлар органик ўғитлар билан тўйинтирилган ерлардагина унумдорлик юқори бўлишини унутмаслик керак.* «Фан ва турмуш».

2 *икт.* Ишлаб чиқариш самарадорлигини акс эттирувчи, ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ҳажми, сифати ва меҳнат харажатлари ўртасида миқдорий (сон бўйича) ўзаро боғлиқлик.

УНУМЛИ 1 Яхши унум (ҳосил) берадиган. *Унумли ер.*

2 Яхши натижали, иш-натижа кўрсаткичи яхши. *Унумли меҳнат. Унумли техника воситалари.* ■ *Пахтакор тадбиркор бўлиб, янги тажрибалардан унумли фойдаланса, меҳнати унумли, ҳосили баракали, турмуши завқли бўлади.* Газетадан.

УНУМСИЗ 1 Яхши унум бермайдиган, унуми йўқ. *Унумсиз тупроқ.*

2 Яхши натижаси, самараси йўқ. *Унумсиз машина. Унумсиз меҳнат.*

УНУТ: унут бўлмоқ с.т. Хотирадан ўчмоқ, эсдан чиқиб кетмоқ, унутилмоқ. [Эттибор опа:] *Худо шифо берса, ҳеч гап эмас, бу кунлар ҳам унут бўлиб кетади!* Ҳ. Фулом, Машъал. *Кўпни унутсанг, ўзинг унут бўлишинг жуда осон.* Р. Файзий, Балли, она қизим.

УНУТМОҚ 1 Хотирадан, эсдан чиқармоқ; эслаёлмай, билмай қолмоқ. *Бировнинг исмини унутмоқ.* ■ *Азимов ҳамма нарсани унутиб, бутун борлиғи билан шахмат тахтаси устига энгашиб олди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ахир орадан 30 йилдан ортиқ вақт ўтди. Унутган бўлиши мумкин.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 Эсига келмаслик, ёдидан чиқармоқ; эсламаслик. *Ошга туз солишини унутмоқ.* ■ *Зарифбой қимматбаҳо телпагини ҳам унутиб, отнинг бошини чўрт бурди.* С. Сиёев, Аваз. [Йўлчи] *Меҳнат учун ҳақ олишини ҳам унутиб, Ёрматнинг орқасидан кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ўзини унутмоқ Шошиш, ҳаяжон, ғазаб ва ш.к. сабабдан эс-хушини, ақлини йўқотмоқ. *..бирда мурувватпеша, бирда жоҳилликдан ўзини унутадиган Муҳаммад Раҳимхон [Авазинг] ҳам шафқатини уйғотар, ҳам нафратига туртки берарди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 Маълум муддат ҳаёлидан чиқармоқ, ўйламай қўймоқ. *Элмурод далада ўзини эркин сезар, ғам-ҳасратни унутар, юраги сиқилмас эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Менга қолса, у хумпар Марғилонда хотини борлигини унутиб юборган, деб ўйлайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

УНЧА I Олмош вазифасида, миқдор билдирувчи сўз ёки сўз бирикмаси ўрнида (одатда, *бунча, мунча* сўзи билан бирга) қўлланади. *Мирзакаримбой ўйлаб қолди: Бегона қурсин, сўзга қулоқ осмайди, унча бер, мунча бер, деб жанжаллашади. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Белги, миқдор, ҳаракат билдирувчи сўзлар билан қўлланиб, белги, миқдор, ҳаракат даражасининг меъёрдан пастлигини, кучсиз, кам эканини билдиради; у қадар, айтилади. *Кўчада одам унча кўп эмас. Шамол унча кучли эмас. Бобом унча қари эмас.*

■ *Сой, унча катта бўлмаса ҳам, ниҳоят тез оқар.. эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Мунисхон.. ҳаётга анчайин енгил қарайдиган, эртага нима бўлиши билан унча қизиқмайдиган одам эди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Айт, севганингни(нг) сенга парвоси йўқми унча? Э. Воҳидов.*

УНЧАЛИК айн. унча. Келган-кетган одамлар билан унчалик иши йўқ. Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмаджон ҳали бу овнинг гаптини татиб кўрмагани учун унчалик тажаниг бўлмас эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Барно унчалик ёмон, унчалик беҳаё қиз эмас. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

УНЧА-МУНЧА I Озроқ миқдорда; бир оз, сал-пал. *Қизи тушмагурнинг тили унча-мунча аллага ҳам келиб қолди. Ҳ. Фулом, Машғал. Қараса бўлмайдиган, участка қуриш вақтида унча-мунча чиқимдор бўлиб қолибди. «Муштум». Холиқова унча-мунча юридик маълумотга эга. М. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат. Ўзи ҳам унча-мунча нарса йиғиб қўйган. С. Нуров, Нарвон.*

2 Ўрта даражадаги; оддий, жўн. *Сиз унча-мунча одамнинг ишини ойдинда оёғингиз*

билан қилиб қўясиз. П. Қодиров, Уч илди. [Ўтбосар:] Унча-мунча машиначиларни назаримга илмай, бир кун шахарнинг энг машҳур тикувчиларидан бирига.. бордим. Файрабий, Эпчил қуёв.

УПА I Гигиена ва косметика мақсадларида ишлатиладиган хушбўй ва ниҳоятда майин кукун. *Ёғ упа. Упа қутчаси. Упа қўймоқ. ■ Бозоров яшиқларни очиб қўйди: оққанд, конфет, совун, атир, упа.. Буларнинг муаттар ҳиди гуркураб, димоққа уриб, қизларни қувонтириб юборди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 *кўчма* Упага ўхшаш майин кукун ҳақида. *Юзингизда чангни кўрдим Гўё бўз ер упаси. П. Мўмин. Упаси кўпроқ гуруччи 4-5 маротаба эринмай ювиш зарур. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

УПА-ЭЛИК Пардоз учун ишлатиладиган упа, ёғупа, сурма ва ш.к. *Хотиннинг ёши ўттиздан ошган бўлса-да, упа-элиги, парدوزи билан ёшроқ кўринар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Уичқаридан сочини орқасига танғиб, лабига қизил суркаб, упа-элик қўйиб чиқди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Кўп ўтмай.. Чилонзордаги магазиннинг упа-элик бўлимида ишлайётганмиш, деган гап тарқалди. Д. Нурий, Осмон устун.*

УПОР қ. уфор. *..ғув-ғув арилар ёпишган ва кишини элитарли даражада упор пуркаган қийғос гул-чечаклар буркамиш ёнбағирларда кўклам нашаси ҳукмрон. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.*

УПҚУН кам қўлл. Ҳаво ёки ел билан тараладиган ҳарорат (совуқ ёки иссиқ) таъсири. *Дўлнинг упқуни! Яқин бир жойда дўл ёғяпти. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

УРА [*т. урҳо-ур < урмоқ*] I *унд.с. Ҳужум қилаётган жангчиларнинг жанговар нидоси; кўтаринки руҳ билан маъқуллаш ёки хурсандликни ифодаловчи нидо, хитоб. Қаердадир пулемёт тариллади; якка милтиқ товушлари, ура садолари келди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. У эшикдан чиқиши билан бир гала бола ё «ура!», ё «ола» деганини англаб бўлмас даражада шовқин солиб, уни ўртага олди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

УРА II *Урмоқ* фл. рвдш. *Лекин бу орада Алижон болта билан ура-ура, дарвоза ҳалқасини узиб юборган эди. К. Яшин, Ҳамза.*

УРА III: *ура солиб* Эпчиллик билан, тезда. *Ойликни тўплаб олади-ю, «хайт!» деб*

ура солиб жўнайди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Ура қочмоқ** Тезлик билан, лип этиб қочмоқ. «Тухтанг, ада», — дейиши билан «Зухра чақиряпти», деб ўйлаган Нейматжон куёв ура қочди. А. Муҳиддин, Чап чўнтак. Бола билан мен коппон томон ура қочдик. Н. Сафаров, Оловли излар.

УРАН I [юн. Uranos — Осмон; осмон маъбуди] Кўёш системасига кирувчи ва Кўёшдан узоқлиги бўйича 7-сайёра. Ураннынг ўндан ортиқ йўлдоши мавжуд. «ЎЗМЭ».

УРАН II [лот. Uranium < юн. Uranos] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; радиоактив хоссага эга бўлган кумушсимон оқ металл. Уран рудалари.

УРБАНИЗАЦИЯ [фр. urbanisation < лот. urbanus — шаҳарга оид < urbs — шаҳар] 1 Жамият ҳаётида демократия ва маданиятнинг умумий ривожини билан боғлиқ ҳолда sanoat, ишлаб чиқариш ва аҳолининг шаҳарларда тўпланиши ҳамда шаҳарлар мавқеи (роли)нинг ошириб боришидан иборат ижобий ижтимоий-демографик жараён.

2 Шаҳарга, sanoat марказига хос белги ва хусусиятларнинг тарқалиши, жорий бўлиши (мас., қишлоқ жойларда).

УРВОҚ I Муштлаш, ёйиш ва б. жиҳатдан ишлов берилётганда, тахтага ёки супрага ёпишмаслиги учун хамир, зувала ва ш.к. га сепилладиган ун. Урвоғига чидаган юпқа қилади. Шухрат, Шинелли йиллар. Мол ёки кўй жигари қалинлиги 2 см ҳажмида шапалоқдек қилиб кесилгач, урвоққа беланади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Кўчма Энг кичик бўлак, зарра. Ҳар биримиз халқнинг бир урвоғимиз. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. [Тилланинг] Урвоғи ҳам кўринмайди. Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

Урвоқ ҳам бўлмайди Талаб учун мутлақо етмайди, маъносидаги ибора. Бойнинг арзимас садақаси Миркомилларнинг оиласига урвоқ ҳам бўлмасди. «Фан ва турмуш». Кўй-эчкилар оч. Самолётда ташланган ем-хашаклар урвоқ ҳам бўлмайди. Газетадан.

УРЁН [а. عريان — яланғоч, очик, очилиб қолган] кт. поэт. Яланғоч. Барин, барин шилиб олгувси, Бечора халқ урён қолгувси. М. Али. Ғайрату ғафлат сенинг Жавлон ўзинг, урён ўзинг. Э. Воҳидов.

УРИЛМОҚ I Урмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Боши деворга урилди. Ташқаридаги эшик бир нарса билан қаттиқ-қаттиқ урилди. ■ Жиззали нон, исирик, қаламтир, мева ҳиди димоғига урилди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Кўчма Ишидан, лавозимидан қаттиқ танқид (айблов) билан бўшатилмоқ, олинмоқ.

УРИНМА мат. Эгри чизиқ устига бир нуқтада тегиб ўтган тўғри чизиқ.

УРИНМОҚ I Ўзини ҳар томонга урмоқ, ҳар ёққа талпинмоқ; ҳаракат қилмоқ, интилмоқ. Қафасда қуш уринаётир. ■ Бозорда юрган халқ — фуқаро ҳам кир-юпун, исқирт, ғазабли, шошади, туртинади, уринади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирор ишни бажаришга киришмоқ; уннамоқ, тутинмоқ; бирор иш билан банд, овора бўлмоқ. [Назокат] Ошга уринди. Ҳ. Фулом, Машғал. Чол ойнагини олиб, кўз ёшини артди ва яна ишга уринди. Ойбек, Танланган асарлар. Сайфини илгарироқ ишга жўнатдим-да, ўзим нимаадир уриниб, кечроқ қолиб бордим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бирор ишни бажариш, бирор нарсага эришиш ва ш.к. учун ҳаракат қилмоқ, ҳаракатида бўлмоқ. Қиз уни [товуқни] ушлаб олгани кўп уринди, жуда қийналиб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинон чироқлари. Аъзам кун бўйи Муҳиддинни холироқ учратишга уриниб кўрди, бўлмади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Иложини борича унинг шеърларини ерга уришга, Ферузнинг кўзи олдида обрўсизлантиришга уриндилар. С. Сиёев, Аваз.

4 Ҳолдан тоймоқ; чарчамоқ; қийналмоқ. [Ўғил:] Жон она, ўзим йўлда жуда уриниб келдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бир оз кутмабсиз-да, қори ака, иссиқда анча уриниб қолибсиз. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Кумушибиби.. оғриқлардан шикоят қилиб юрар, шунинг учун онаси «тинч ухласин, ортиқ уринмасин!» деб бугун намозга ҳам уйғоттирмаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Кўчма Асли ҳолатини, сифатини йўқотмоқ; эскирмоқ. Уринган рўмол. ■ Уйга уриниб, эзилиб қайтиб келган нонни ейдиган одам йўқ. С. Аҳмад, Нон-насибамиз ҳақида. Мактуб анчагина уринган, қоғоз шалақланган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Чопон] Жуда янги бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда уринмаган.. Т. Малик, Ажаб дунё.

Сўз уринмоқ Сўз айланмоқ, сўз тегинмоқ. Сўз уринди, сўздан сўз чиқди, ниҳоят, ҳожининг кутганидек, ўғил ҳасрати ҳам бошланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УРИНЧОҚ 1 Ҳар ишга уринаверадиган, серҳаракат; тиришқоқ. Масъудахон уринчоқ қиз эмасми, бу касбнинг наст-баландига тезда тушуниб олди. Газетадан.

2 Тинч турмайдиган, уринаверадиган, тек турмас. Уринчоқ бола.

УРИШ 1 Урмоқ фл. ҳар. н. Юрак уриши.

2 Ўзаро жанжал, можаро. Уриш, қўйди-чиқди ҳам ҳар хил бўлади. Баъзи уришлар шундай арзимаган нарсадан чиқадики, ордан совуқ гаплар ўтиб, «ҳордиқ чиққандан кейин», уриш нимадан чиққанини на эр эслай олади, на хотини. А. Қаҳҳор, Асарлар. Уриш, жанжал кўпаймасин, деб бутун дардимни ичимга ютаман. Ойбек, Танланган асарлар.

УРИШИҒЛИ Ўзаро чиқишолмаслик, жанжаллашиш туфайли муносабати бузилган; кўришмайдиган, гаплашмайдиган. - Мен қув эмасман! - деди кулиб Кумуш. - Мен ҳали уришиғли ҳолдаман, ярашиганим йўқ! А Қодирий, Ўтган кунлар.

УРИШМОҚ 1 Урмоқ фл. бирг. н. Ёмон уришдими? Улдиришдан ҳам тоймайди бу безорилар. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Кўплашиб уларни отларига миндиришди-ю.. отларнинг сағрисига хипчин уришди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уст-боши юпун йигитлар, чоллар қулоқларини рўмол билан боглаб олиб, кетмон уришади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Ёқалашмоқ, олишмоқ. Бизнинг ўғил кўп яхши-да: биров билан уришмайди, папирос чекмайди.. А. Қаҳҳор, Асарлар. -Шариат номидан фатво берманг! - деди мулла Абдужалил, худди уришишга тайёрланаётган хўроздай бўйинни чўзиб. «Муштум».

3 Ёмон, ҳақоратли сўзлар билан бир-бирини койймоқ, бир-бири билан айтишмоқ. ..Маъсума бека ўртага тушиб: -Уришманглар, бир-бирингизга қаттиқ гапирманглар.. - деди. Мирмуҳсин, Меъмор. Фалокат босиб эр-хотин уришиб қолишди. Охир бўлмади, ажралиб кетишди. Газетадан.

4 Насиҳатомуз, қаттиқ гап-сўз айтмоқ; койймоқ. Қайтиб бормайман, деган экан, Зиёдахон уришибди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Менинг ойим бир ёқдан, уй ишларига ёрдамлашмадинг, деб уришади, бир

ёқдан, қўлингни совуқ сувга урма, дейди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

5 Жанг қилмоқ, жангда қатнашмоқ. У [Мирзаев] оддий қисмда оддий аскар бўлиб уришиб юганида, бўлинма командири.. [унга] бир совға берди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Дадам Берлин қулагандан кейин Узоқ Шарққа бориб, японлар билан ҳам уришибди. С. Сиёев, Ёруғлик.

УРИШТИРМОҚ 1 Уришмоқ фл. орт. н.

Маҳалла болалари, ўспирин йигитлар юнги ҳурнайган икки катта кучукни уриштирадилар. Ойбек, Танланган асарлар. Сидиқжоннинг хотинини чақиртириб, икковини уриштирганнинг.. нимаси? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Сайил кунларида.. савдо-харид, баъзидо курашу дор, қўчқор уриштириш ҳам авж оларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Бир-бирига урмоқ, тегизмоқ (асосан қадаҳ ҳақида). Темиржон эса қадаҳ уриштириш у ёқда турсин, ақлини йўқотиб, хомуш ўтирарди. Ж. Абдуллахонов, Орият. -Институтни муваффақиятли тугатганингиз учун! - деди Рашид ва [пиёласини] Муҳаррамнинг пиёласига уриштирди. Шухрат, Шинелли йиллар.

Кўз уриштирмоқ Бир-бирига маънадор қараб қўймоқ; тикилмоқ. Бектемиров кулди. Бўйинни чўзиб, одамлар орасидан чолни топиб, кўз уриштириб олди, кейин имлаб, ёнидан жой кўрсатди. С. Аҳмад, Ҳукм. Пул уриштирмоқ Пулни ишга солмоқ, пулни айлантирмоқ (савдода). Бу катта бозорда пул уриштириб бойийдиганлар, корчалонлар, уддабуронлар тўлиб-тошиб ётибди. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамонт. **Сўз уриштирмоқ** Сўз талашмоқ, баҳслашмоқ. -Раҳбар билан сўз уриштириб чакки қилдингиз, отам, - деб тўсатдан гина қилди Ойимхон. П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳарф уриштирмоқ** Ҳарфларни бир-бирига қўшмоқ, боғламоқ. Китоб саҳифасидаги катта қора ҳарфларни овоз билан бир-бирига уриштириб, бир маъно чиқариш қишлоқ меҳнаткашлари учун ҳар қандай завқдан ортиқ эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

УРИШҚОҚ 1 Арзимас баҳона туфайли кишилар билан уришаверадиган; жанжал чиқараверадиган; жанжалкаш. Уришқоқ бола. ■ Гулнор қайнаналарнинг кўпининг бадфеъл, уришқоқ бўлишини яхши билса-да, Йўлчининг онасини меҳрибон, кўнгилчан, ғоят

самимий бир қайнана каби тасаввур қилди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Уришадиган, зўр, зўравон. *Шу пайт обдан боқилиб совитилаётган уришқоқ хўрозлар меҳмонлар ўтирган уй деразасига келиб, ўз акслари тушган ойнани чўқий бошладилар.* «Муштум».

УР-ЙИҚИТ Жисмоний куч қўлланадиган тўполон, ола-говур; муштлашиш; бири-бирини ўлдириш; қирғин. *Қоронғи уйда уриқит, муштлаш, отишма, дод-вой бошланди.* Х. Фулом, Машғал. *Кайфи хийла даражага етган бек ур-йиқит орасидан эсон-омон чиқиб, отига базўр миниб олди.* Х. Фулом, Машғал. *Муштлашиш, ур-йиқитни миршаблар ҳам босолмади.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннама.

УР-КАЛТАК 1 айн. ур-йиқит.

2 Жиноятчини, айбдор шахсни, давлат рухсатисиз, ўзбошимчалик билан жазолаш, уриш. *...газабга келган оломон, эликбошилар, рўйхатчи мирзаларни ур калтак-сур калтак қилиб, тарқатиб юборди.* К. Яшин, Ҳамза.

УРМОҚ 1 Қўл ёки бирор восита билан зарб бермоқ. *Бола итни урди.* ■ *Ота писмиқ югуриб келиб, бошимга шақ этиб уриб қўйди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Бектемир милтиқ қўндоғи билан унинг пешонасига бир урди. Душман ишлқ этиб тушиди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Аҳмад ҳалқани урди, эшик шу заҳоти очилди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Калтакламоқ, дўппосламоқ. *Мени Писмиқ майна қилгани-ю, мен уни чала ўлик қилиб урганим-у.* Ҳаммаси ўша кунийёқ бувимнинг қулоғига этиб келди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Уни уриб, озор берманглар, унда гуноҳ йўқ, бу бир англашилмовчилик!* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Тигли қуроллар (қилич, найза, ништар) билан солмоқ (санчмоқ, тикмоқ, чопмоқ). *Ништар урмоқ. Пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса, бировга ур!* Мақол. ■ *Бектемир бургутдай санчиб, душман қорнига найза урди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Убеҳос ёндан келиб, фарғоналикнинг елкасига қилич уриб, отдан қулатди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Робиянинг оёғидан кучоқлаб олган қисиқ кўзли йигитнинг биқинига ханжар урди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 Мўлжалга олиб тегизмоқ; отмоқ. *Нишонга аниқ урмоқ. Икки юз метрдан мўлжалга урмоқ. Бир кесак билан икки қаргани*

урмоқ. Мақол. ■ *...бу қадар мерганлик билан ураётган батареянинг кўзи — кузатувчисини немис пайқайди-ю, бир снаряд билан ғарамнинг кулини кўкка совуради.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

5 Тегмоқ, урилмоқ. *...олмазор боғлардан тутун кўтарилиб, димоққа болаликдан таниш бўлган ачиқ тезак ҳиди урди.* О. Ёкубов, Излайман. *Гулнорнинг ғойиб бўлиши Йўлчиға яшин урган каби таъсир кўрсатди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қудуқ тубидан ураётган салқин хуш ёқиб, Отамурод бирпас ўтирган бўлди.* М. Мансуров, Ёмби.

6 Шиддат билан ёғмоқ. *Дўл урди.* ■ *Шу кунни бутун кун ёмғир майдалаб уриб турди ва кечга яқин қорга айланди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Чапараста ураётган қор кўз очиргани қўймайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

7 Бир нарса орасига, ичига солмоқ, жойламоқ; беркитмоқ. *Газетани қўлтиғига урмоқ. Қўлини чўнтағига урмоқ. Нарсаларини сумкасига урмоқ.* ■ *Биз тоғ камарига киришимиз билан чол садақани чўнтакка уриш учун ўзини чордевор ичига олган эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

8 Ювиб ўпирмоқ, емирмоқ, бузмоқ. *Тошқин урди.* ■ *Бу йилги сел бугун сойнинг у томонини олса, эртасига бу томонини уриб кетаверди.* Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари. *Қоровул шура ва ялтизларни ўриб, сув урган жойга тика бошлади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

9 Зарб билан ҳаракат қилмоқ, тепмоқ. *Беморнинг томири билинар-билинимас уриб турар эди.* ■ [Болтабой] *Отдан тушиб, уни дарахтга боғлар экан, уй ичидан чиққан «инга-инга» деган товушни эшитиб қолиб, юраги дукиллаб урди.* Ж. Шарипов, Саодат.

10 Айрим сўзлар билан қўлланиб, шахс ёки нарсага шу сўзлар билдирган нарсанинг таъсири ўтиши маъносини билдиради. *Чалақудуқ деган жойда Давроновни офтоб уради.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳалова! *Кўндаланг культивация ҳозир сув билан ҳаводай зарур.* Шу бўлмаса, қалин кўчатларни гармсел уради. И. Раҳим, Ихлос.

11 Лой, кесак, гишт ва ш.к. ни тартиб билан термоқ; териб, қалаб, бирор нарса курмоқ, бунёд қилмоқ. *Пахса урмоқ. Токчани урмоқ. Тешикни урмоқ. Эшик ўрнини урмоқ.* ■ *Кечгача қалтираб девор урдик.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

12 Солмоқ, қўймоқ, босмоқ. *Эшакка нўхта урмоқ. Отга эгар урмоқ.* ■ *Бир неча солдат келиб, маҳбусларни ушлади, ясовул ҳаммасининг қўлига кишан урди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қўтос тақиб бўйни узун жийронга, Қирқ қуббали юган урди бошига.* «Равшан».

13 Ўзини бирор жойга олмоқ. *..артистлар ўйин кўрсатади, аммо, оғайнилар, сичқоннинг уни минг танга деб, ертўлага уриб кетманлар тағин.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Одамлар жон ҳовучлаб, ўзларини ўрмонга урадилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

14 с.т. Тўла истеъмол қилмоқ; емоқ, ичмоқ. *Шароб* — узум сувидан тайёрланадиган ажойиб ичимлик, ўзи хуштаъм, бир коса уриб олсангиз, вақтингиз чоғ бўлиб кулаверасиз. М. Осим, Тўмарис. *Қани, нонни синдириб, қаймоққа булаб-булаб уриб олинларчи.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

15 Ўз фойдасига олмоқ, ўзиники қилмоқ; ўғирламоқ. *..деҳқонлар билан суҳбат қилиб, пахтафуруш бойларнинг ҳам тоштарозидан, ҳам нархдан уриб, уларни куйдиришларини билиб олар.* эди. К. Яшин, Ҳамза. *-Бугун подшонинг хазинасини урамиз. Шайланинг, йигитлар! — деди.* «Чалпак ёққан кун».

16 с.т. Танқид қилмоқ, қораламоқ. *Отабувамни ковлаб, газетага уриб чиқишди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

17 Ж.к. билан келган баъзи отларга боғланиб, ниманидир шу отдан англашилган жойгача етганлигини билдиради. *Қулф уриб яшнаган беда белга уради. Лой тиззага уради. Сочи тақимига урадиган қиз.* ■ *Майдонда бизникилар кўринмас эди. Қор белга урар эди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

18 Баъзи сўзлар, жумладан, мустақил қўлланмайдиган сўзлар билан бирикиб, шу сўзлар англагандан нарсанинг юз бериши, бўлиши маъносини билдиради. *Жуш урмоқ. Барқ урмоқ. Қулф урмоқ. Жавлон урмоқ.* ■ *Умрида қўлига қилич ушламаган қўпол ўғлининг юрагида жанг ва ғалаба сурури туғён урарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Яхши парвариш қилинган ғўзалар мавж уриб ривожлантипти.* Газетадан.

19 Миқдор (санок) сонлар билан қўланиб, шу сон билдирган ёшга кирганлик маъносини билдиради. *Ҳаш-наш дегунча қирқни уриб қўйибмиз.* ■ *Похол устида..*

афтидан, етмишларни уриб қўйган кампир ўтирарди. Н. Фозилов, Дийдор. *Худо ёрлақаса, ҳадемай саксонни уради.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Бало урмоқ Бирон-бир шикаст емоқ, ёмонликка учрамоқ. *Жони ҳам, боши ҳам метин экан, шунча санчаман, Гулнорга бало урганини эшитганим йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бош уриб келмоқ** Нажот излаб, паноҳ истаб келмоқ. *Бош уриб келдим ҳузурингга..* У. Исмоилов, Сайланма. **Ерга урмоқ қ. ер.** **Жигардан урмоқ** Шайдо қилмоқ, ишқ-муҳаббат уйғотмоқ. *Тақсирни ҳам урибди-ку жигардан, Мажнун бўлиб кетманг яна саҳрога.* Ҳ. Олимжон. **Йўлдан урмоқ қ. йўл.** **Меъдага урмоқ (ёки тегмоқ) қ. меъда.** *Сертаманно кеккайган таннозлар ёхуд нима десанг кўнаверадиган чўрисифат лақмалар дарров меъдага уради.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Юракдан урмоқ айн. жигардан урмоқ.** *Юракдан биринчи марта урган ишқ-муҳаббат кимнинг эсидан чиқади..* С. Зуннунова, Янги директор. *Биронтаси юрагиндан урандир, бўлмаса, қандай шамол учирарди сени бемаҳалда бу ёққа.* «Гулдаста». **Ўзини ўтга ҳам, сувга ҳам урмоқ қ. ўт. Қўл урмоқ** 1) *айн. қўл тегизмоқ* 1. қ. **қўл.** *Авазнинг қисташига қарамай, қайтиб ҳандалакка қўл уради.* С. Сиёев, Ёруғлик; 2) *бирор иш, нарсага дахл қилмоқ, тутинмоқ, киришмоқ. Ахир у қўл урган иш битмай қолмайди-ку.* «Гулдаста». *Ҳар қандай қинғир иш қиладиган одам, аввало, ўзига суянчиқ топиб олади, кейин хиёнатга қўл уради.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

УРНА [лот. urna — кўза, ваза] 1 Махсус куйдирилган мурда хоки сақланадиган идиш.

2 Яширин сайловда бюллетенлар ташлаш учун мослаштирилган махсус кути, яшик.

3 Турли чиқинди, папирос қолдиқлари ташланадиган махсус идиш.

УРНАМОҚ қ. уннамоқ, уринмоқ. *Яна ишга урнаб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ҳасанали паловга урнаш учун ташқарига чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қани, нонга қаранглар. Жамолiddин, ё ошга урнаб юборайми, а?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

УРОЛОГ Урология мутахассиси, врач, шифокор.

УРОЛОГИК Урологияга оид. *Урологик кабинет. Урологик клиника.*

УРОЛОГИЯ [юн. urolog – сийдик + logos – таълимот] Клиник тиббиётнинг сийдик аъзолари системасини, жинсий аъзолар касалликларини, уларнинг келиб чиқиш сабабларини ўрганувчи, шунингдек, бу касалликлар диагностикаси, давоси ҳамда олдини олиш усулларини ишлаб чикувчи соҳаси.

УРПОҚ с.т. Урвоқ. Урпоғингда бўлса, уруғингда татийди. Мақол. ■ ..мактаб қўлидан кетса, сўфиликдан келадиган даромади тирикчиликка урпоқ ҳам бўлмас экан. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар.

УР-СУР Тортишувли жанжал, тўполон; муштлашиш, уриш. Умуман айтганда, маҳалла аҳил, аммо гоҳо хонадонлар орасида олди-қочди ғийбат, ур-сурлар бўлиб туради. Ойбек, Болалик. Неча-неча қонли жанг, ур-сур бўлса ҳам, Лекин тетик қоядай турди мустаҳкам. Шуҳрат. Шу аснода кўчада бирдан ур-сур бошланиб кетди. Ойбек, Нур қидириб.

УРТМОҚ эск. Ўраб олмоқ, қопламоқ, беркитмоқ. Хотин бошини катта рўмол билан уртиб олди. Китобларни қоғоз билан уртиб қўймоқ.

УРТУК эск. Сиртдан қоплаб турувчи парда. Лойқа сув кўксиди пуфакдек оқиб, Қаерга борасиз, ениел кўпиклар. Бир чўп ё бир хасга илашмак билан Йиртиларди юздан сирли уртуклар. Ғайратий.

УРУШ 1 Қабилалар, давлатлар ёки ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги уюшган қуроли кураш. Фуқаролар уруши. Иккинчи жаҳон уруши. ■ Урушнинг иккинчи йили отаси армияга кетди-ю, қўлида ҳунари йўқ она икки бола билан қолди. П. Қодиров, Уч илдиз. Ҳар эшикда бир қайғу санқир, Қора уруш узоқ чўзилди. У. Кўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

2 Томонлар ўртасида қуроли жанг, тўқнашув. Аҳмадjon шериклари билан урушдан хийла узоқда дам олиб ётган бир қисмга келиб тушди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Кечки соат тўртлар, асрдан бир оз эртароқ ҳукумат аскарлари билан халқ орасида уруш бошланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УРУҒ 1 Ўсимликнинг муртақ, озиқ моддалари ва қобикдан иборат ҳосили; дон, тухум. Сочилган уруғ униб чиқди. Бемаза қовуннинг уруғи кўп. Мақол. Тер тукиб, сочсанг уруғ, ер сени қўймас қуруқ. Мақол. ■ Кўклам-

да она-бола тоғ этагидаги қўриққа чиқиб, белкурак билан ер ағдариб, лалми бугдой экишди, лекин қургоқчилик бўлиб, уруққа ҳам чув тушишди. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Жониворлар, ҳашаротларнинг жинсий хужайраси; тухум. Бир чуғурчуқ бир кунда ўн мингтагача ҳашаротни ейди. Ҳашарот эса, йўқ бўлиб кетмаслиги учун, миллионлаб тухум қўяди. С. Нуров, Нарвон.

3 Ипак қурти капалагининг тухуми, қурт уруғи. Самарқанд қурт уруғи заводи фақат оқ пилла ўрайдиган ипак қурти уруғлари тайёрлай бошлади. Газетадан.

4 биол. Эркаклар жинсий беши ишлаб чиқарадиган, жинсий хужайралардан иборат суюқлик; сперма, маний.

5 кўчма Кўпайтирадиган, кўпаядиган, урчидиган нарса. Болалагида унинг миясига илм уруғи қадалса, кейин сермева дарахт бўлиб униб чиққай. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Низомулмулк фитна уруғини узоқни мўлжаллаб, жуда махфий сепмоқда. Ойбек, Навоий.

6 (3-ш. бирл. шаклида: уруғи) Айрим сўзлар билан қўлланиб, шу сўз англатган нарса ёки шахс тоифаси, кўплиги маъносини билдиради; зоти. Бўлса бўлар, бўлмас – хотиннинг уруғи Ҳиротдан келган эмас! А. Қаҳҳор, Асарлар. Дунёда китоб уруғи борки, ҳаммасини ўқиб бўлдим. «Муштум».

7 Бир ота-бободан, бир аждоддан келиб чиққан кишилар гуруҳи; авлод. Бир уруғданмиз.. алоқаларимиз бузилмасин. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. Султон Аҳмадбек орага одам қўйган. Бутун уруғлари билан сизнинг марҳаматингизга мунтазир. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

8 Ибтидоий жамоа тузумида: ўзаро қонқардош бўлган кишилардан иборат дастлабки асосий ташкилот, уюшма, жамоа. Илгари оқсоқоллар бошчилигидаги ҳар бир уруғ ўзини бир-бирдан юқори қўяр, бир-бирининг одатидан, тилидан қулар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Широқ бизнинг уруғдан. Ўзи эртачки, дostonчи доно чол. М. Осим, Широқ.

Анқонинг уруғи қ. анқо. Уруғини ўйнатмоқ Ниҳоятда азоб бермоқ. Бир томчи қонинг қолгунча уруғингни ўйнатади. С. Исмоилзода, Темура. Уруғини қуритмоқ 1) авлоди билан қириб юбормоқ. [Умарали:] Нусратилла ака, мен-чи.. мен ҳар қандай душманнингизнинг уруғини қуритаман. А. Муҳтор,

Опа-сингиллар; 2) батамом йўқ қилиб юбормоқ. [Дадажон:] Муродова яна бир-икки йил турадиган бўлса, чилимнинг уруғини ҳам қуритадиганга ўхшайди. И. Раҳим, Ихлос.

УРУҒДОН 1 анат. Одам ва ҳайвонлар эркагида уруғ ҳужайралар — сперматозоидлар шаклланадиган жинсий безлар.

2 бот. Ўсимликнинг уруғ етиштирувчи ва сақлаб турувчи қисми, қобиғи.

УРУҒДОШ Бир уруғ аъзоси, уруғ. У билан уруғдошимиз. ■ У [Ойнагул] ҳам ёвмут қизи. Ўз уруғдошини беҳуда йўқотишмас.. — деди Фарҳод Дурдига. А. Ҳакимов, Илон изидан.

УРУҒЛАМОҚ 1 қ.х. Уруғ ҳосил қилмоқ. Беда уруғлай бошлади. Пиёз иккинчи йили уруғлайди.

2 кўчма Кўпаймоқ. ..иллатларнинг уруғлаб кетишига.. кўпчиликнинг лоқайдлиги ҳам сабабчи. Газетадан.

3 шв. айн. кўзиламоқ II. Қўлидаги пиёла-ни кўриб.. хумда уруғлаб ётган ёғидан тўлдириб берди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

УРУҒЛАНМОҚ биол. Уруғ (сперма) билан кўшилмоқ (она тухум ҳужайраси ҳақида) Ҳомиланинг ривожланиш жараёни тухумдонда уруғланиш билан бошланади. «Фан ва турмуш»..

УРУҒЛИ Уруққа эга, уруғи бор. Майда уруғли ўт.

УРУҒЛИК Уруғ (экиш) учун ажратилган нарса (дон, мева, ҳосил ва б.). Уруғлик чигит. Уруғлик картошка. ■ Самарқанд деҳқонлари очарчиликда уруғлик донларини еб қўйган эмишлар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

УРУҒХОНА Уруғлик сақланадиган жой.

УРУҒЧИ қ. уруғшунос.

УРУҒЧИЛИК 1 Ўсимликшуносликнинг навли уруғ етиштириш иши билан шуғулланувчи соҳаси; тармоғи; уруғ тайёрлаш. Уруғчилик хўжалиги. ■ Ҳа, айтгандай, устод шу яқин кунларда уруғчилик совхозига келар эканлар. Хат олдим. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Пахтачиликнинг истиқболли ҳақида ўйламайдиган калтабин ходимгина уруғчилик ишини ташкил этишга менсимасдан қарашини мумкин. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Уруғ ажратиш, уруғларни бир-бирига зидлаш (қ. уруғ 7). Қулжон эшон, Мулламуҳаммад, Нафас Охунлар ўтакетган мута-

ассиб, жоҳил бўлганидан, уларда қабила, уруғчилик таъсири кучли. А. Ҳакимов, Илон изидан. Энди, ана шу касофат уруғчилик зимдан ўртага тушиб, ишининг белига тепади. П. Турсун, Ўқитувчи.

УРУҒШУНОС Уруғ етиштириш, уруғчилик билан шуғулланувчи мутахассис, олим. Селекционерларимиз ва уруғшуносларимиз олдида жиддий вазибалар турибди. Газетадан.

УРУҒШУНОСЛИК Уруғлар тўғрисидаги фан, уруғчиликнинг назарий асоси; агрономиянинг бир бўлими.

УРФ [а. عرف — эътироф, баҳо бериш; расм, одат, таомил; ўрганиш] Умум томонидан қабул қилинган ва амал қилинадиган тартиб-қоида; расм, таомил. Ҳар бир халқнинг ўз урфи бор. ■ Биз кўпинча ажойиб, кўрилмаган, ҳалигача урф бўлмаган ранго-ранг гулларни дасталаганда.. қайси боғда битган-у боғбони ким? деб суриштириб ўтирмаймиз. Газетадан. Пошша хола эғнида эса шаҳар урфидан чиқиб қолган қора духоба чопон. Д. Нурий, Осмон устун.

УРЧИМОҚ Кўпаймоқ, кўплаб насл юзага келтирмоқ. Пашша жуда тез урчидиган ҳашаротдир. ■ Яйловда урчиётган чорва моллари ҳам давлат ва жамоат бойлигидир. Н. Сафаров, Оловли излар

УРЧУҚ 1 Толалардан қўлда ёки машинада ип йигириш, пишитиш учун ишлатиладиган мослама ёки қурилма; дук. Қўрғоннинг ичида бир неча қора уй қатор тикилган ва буларнинг олдида ёш болалар икковлашиб.. тую юнгидан урчуқ билан ип ийгирадилар. С. Айний, Қуллар.

2 Тўқимачилик саноатида: ип йигирув машиналарининг ипни пишитиб ўрайдиган қисми; дук, йиг. Бир кило.. пахта чит бўлиб тўқилгунча Минглаб моки отилур, минглаб урчуқ айланур. Ф. Гулом. Улар пиллакашлик фабрикасининг кенг, ёруғ корпусларида кириб, минларча урчуқларга майин ипак толалари ўраётган йигит ва қизларни кўришибди. Ш. Гуломов, Ёрқин уфқлар.

УРҒОЧИ Эркакка қарама-қарши жинсли (ҳайвон, жонивор). Урғочи айиқ. Урғочи бузоқ.

УРҒУ тлш. Турли фонетик воситалар (мас., овозни кучайтириш) орқали бўғин ёки сўзни ажратиш, шу ажратишга хос кучли талаффуз.

Ургу белгиси Ургули унли устига қўйиладиган диакритик белги. **Ургу бермоқ** Нутқ жараёнида бирор сўз ёки унинг қисмига алоҳида диққат жалб этиш мақсадида уни бошқаларидан ажратиб, кучлироқ айтиш. *Мамажон ака унинг [инженернинг] «уртоқ» сўзига ургу берганини сезди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Рўнарадаги ошхона ойнасидан мўралаган ошпаз хотин «Ф» ҳарфига ургу бериб деди: Келдила Сиддиқ акангиз.* «Муштум».

УРГУЛИ Ургуга эга, ургу тушган, ургу билан айтиладиган. *Ургули бўғин. Ургули унли.*

УРГУСИЗ Ургуси йўқ, ургу тушмаган. *Ургуsiz бўғин.*

УСКУНА [a. اسكنه] **1** Муассаса, корхона учун зарур бўлган нарсалар, ашё; жиҳоз. *Ошхона ускуналари. Мактаб ускуналари. Лаборатория ускуналари.* ■ [Ғуломжон:] *Тақсирим менинг мактабимни горт қилдим, ускуналарини ёндирдим, деб хурсанддирлар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Замонавий ускуналар билан жиҳозланган медицина-санитария маркази қуриб, фойдаланишга топширилди.* С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини.

2 Касб-ҳунар амалиётида зарур бўладиган қурол ва мосламалар. *Дурадгорлик ускуналари. Наққошлик ускуналари.*

УСКУНАЛАМОҚ Зарур нарсалар, асбоб, қурол ва ш.к. билан таъминламоқ, ускуналар билан жиҳозламоқ. *Лабораторияни янги техника билан ускуналамоқ.* ■ *Электростанция қуриш. Завадингизни ускуналанг.* Н. Сафаров, Уйғониш.

УСЛУБ [a. اسلوب – тартиб, тартиб-усул; усул, йўсин; шакл] **1** Тил унсурларининг маълум вазифа бажаришига боғлиқ ҳолда бириктирилган, тил бирикларининг ўзига хос танланиши, бирикиши ва ш.к. билан характерланадиган тизимлар. *Тил услублари. Функционал услублар.* ■ *Демак, турли поэтик образ ва тасвирий воситалар муайян бир услубнинг унсурларигина, холос.* «ЎТА».

2 Тил воситаларидан фойдаланишнинг маълум бир ёзувчи, асар, жанр учун характерли бўлган усуллари мажмуи. А. Қаҳҳор *услуби. Фельетонлар услуби.* ■ *Навоий учун Хусрав [Дехлавий] ўзига хос услубга эга бўлган ажойиб лирик шоир ҳамда буюк ҳамсанависдир.* «ЎТА».

3 Тил воситаларининг экспрессив-услубий белги асосида танланиши (сайланиши); нутқнинг сўз қўллаш ва синтактик

меъёрларга мос ҳолда тузилиши. *Китобий услуб. Расмий услуб. Илмий услуб.*

4 Ишлаш, бошқаришдаги ўзига хос йўл, усул. *Раҳбарлик услуби. Сузиш услуби. Мирзачўл пахтакорларининг иш услуби.* ■ *Бинокорликда шарқона услуб кўплаб бинолар кўркига кўрк қўшди.* «Фан ва турмуш». *Марказнинг асосий мақсади – дунёдаги энг яхши ўқитиш услубини ўрганишдир.* «Фан ва турмуш».

УСЛУБИЙ Услубга оид. *Услубий хато.* ■ *Санъат турларининг уйғунлашуви учун умумий услубий хусусиятларнинг мавжудлиги зарурий шарт ҳисобланади.* «Саодат».

УСЛУБИЯТ [a. اسلوبيت – «услуб» с. дан] *тлш.* Тил бирикларининг услубий имконият ва хусусиятлари, функционал-услубий, эмоционал-экспрессив бўёғи, шунингдек, нутқда тил воситаларини мақсадга мувофиқ тарзда танлаш ва қўллаш ҳақидаги таълимот.

УСЛУБШУНОСЛИК Тилшуносликнинг турли услубларни ўрганувчи соҳаси; стилистика.

УСМОНЛИ: усмонли турк Туркларнинг қадимги номи (турклар салтанатининг асосчиси, Туркия султони Усмон I исмидан).

УСТ 1 Нарсаларнинг юқори томони; тепа; *зид. паст. Усти очиқ аравага юклар ортилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ясси қора столларнинг ён-вери одамга, усти эса уюм-уюм китобга тўла.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Эрининг ёрдамида хонтахта устини ширинликлардан бўшатди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дўконхона бурчагида усти ейилган, текис косиб тўнкаси.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ичга қарама-қарши томон; сирт. *Пальтонинг усти. Идишнинг усти.* ■ [Ғулсум-биби] *Усти кўк сирли катта челақни олиб, сир соққани оғилхона томон кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сидиқжон этикни чироққа солиб, устини, ичини кўрди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Саодатхон устига ҳеч нарса ёзилмаган, елимланган конвертни портфелига солиб қўйди.* С. Зуннунова, Янги директор.

3 кўчма Кийим, кийимлар мажмуи; устбош. *Усти юпун, қорни оч, озғин бола унинг ўзи эмасдек туюлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Шу ҳам баҳонами? Устинг бут, қорнинг тўқ. Қордан кўрқасанми?! Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.*

4 кўчма Зимма, масъулият. Ҳоким текшириб, ҳеч бир натижа чиқара олмагандан кейин, айбни карвонсарой қоровули устига қўяди. Ш. Зуннун, Ҳийлакор ўғри. Бу йўлда қанча зарба бўлса, устимга олишга ҳозирман. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

5 3-ш. эгалик ва ж.к., ў.-п.к., ч.к. аффикслари билан (устига, устида, устидан) кўмакчи вазифасида макон, пайт, объект каби муносабатларни ифодалайди. *Меъмор аравадан тушиб, бир муддат бўлса ҳам майса устига ёнбошлади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Кўрғонбеги от устида кўрғоннинг у бошидан бу бошига чопарди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Чой устида эри руҳиясини кузатади, унинг нечундир кайфи бузуқ..* Мирмуҳсин, Топилган ҳусн. *Пастда қамишзор ботқоқлик ва унинг устидан ўтган узун ёғоч кўприк бор эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Домла икки шиша пивонинг устидан юз грамм ароқни битта отиб, ўрnidан турди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

Усти ялтироқ — ичи қалтироқ Кўринишдан яхши, мазмун-моҳияти яроқсиз, номақбул.

УСТА [ф. *استا* — ўргатувчи, муаллим] **1** Бирор касб-ҳунар билан шуғулланувчи малакали мутахассис. *Соатсоз уста. Этикдўз уста. Тикувчилик устаси. Иш устасидан кўрқар.* Мақол. ■ *Бу бинони ким қурган, Кўк билан улаштириб? Қоматин заб ўхшатган Устаси келиштириб.* Қ. Муҳаммадий. [Тўлаган:] *Оғил солган усталарга доим қарашдим, лекин бировдан бир чақа сўраганим йўқ.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Уста солмоқ Уста, мутахассис ёллаб ишлатмоқ. *Сидиқжон онаси кутгандан ҳам ортиқроқ ғайрат қилиб, ҳаш-наш дегунча ёғоч, сомон, бўйра, тахта ва бошқа нарсаларни ташиб олди ва тездан уста солди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Маълум касб ёки ҳунарни эгаллашга ўргатувчи шахс; раҳбар, устоз. *Уста кўрмаган шогирд ҳар мақомда йўрғалар.* Мақол. ■ *Устанинг шогирди — ўн тўрт яшар Йўлдош дераза олдида ўтирарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ака-ука уста қўлида уч йил ишлашди..* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Шундай шахсларни билдирувчи сўзларга (шахснинг исми ёки бува, амаки каби сўзларга) қўшиб ишлатилади. *Қишлоқ чеккасида уста Абдуваҳоб деган, Айтдан кўчиб келиб қолган тожик яшайди.* Т. Ашуров, Оқ

от. *Уста бобонинг кайфи чоғ эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Уста амаки, мундан халат тикиб берсангиз.* «Гулдаста».

4 Бирор иш, соҳанинг машҳур, моҳир билағони; моҳир. *Бадиий сўз устаси. Юқори ҳосил усталари. Санъат усталари.*

5 Спортнинг у ёки бу соҳасида маълум натижаларни қўлга киритган спортчиларга бериладиган унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Спорт устаси. Хизмат кўрсатган спорт устаси.*

6 Эпчил, чечан. *Марасул ака, кўк пиёз тўғрашга устасиз..* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Гапга ҳам уста экансиз..* Мирмуҳсин, Меъмор. *Майнабозчилик қилишга уста эди Раҳим ака.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

УСТАБУЗАРМОН Бирор нарсани тузатаман, яхшилаيمان деб уриниб, уни бузиб қўювчи, ишдан чиқарувчи, қош қўяман деб, кўз чиқарувчи шахс. *Бола деган сал бўйи чўзилгандан кейин, мол боқади, бозор-ўчарингни қилади. Наҳотки тарақ-тарақ қилиб, устабузармон бўлиб ўтирса.* Ойдин, Ўзига монанд. *Буни нон ейишдай осон деб ўйламанглар, устабузармонлар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УСТАВ [р.] қ. **НИЗОМ.**

УСТАЗОДА [ф. *استازاده* — устанинг боласи] Ота-боболарининг ҳунарини эгаллаган фарзанд.

УСТАКОР [ф. *استاکار* — бирор ишга моҳир киши] **1** Маълум иш ёки ҳунар бўйича усталарга бошчилик қилиб, уларни бошқарувчи, бош уста; корхона бошлиғи. *Уста Олим билан уста Фарфининг сўзларидан, илгарида бир устакорниқиди ишлаганликлари.. ва шундан сўнг [уста Олим] ўз уйига дўжон қуриб, ўзича ишлай бошлаганлиги англашилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ном чиқарган уста; усталарнинг устаси.

УСТАКОРЛИК **1** Устакор иши. *Устакорлик қилмоқ.*

2 Устакорга, устачиликка хос. *Номаълум киши қандайдир бир ишни бажармоқчи бўлиб, ҳар турли устакорлик асбобларига диққат билан кўз ташлади.* Файратий, Тун қўйнида.

УСТАЛИК **1** Уста эканлик. *Ҳаммасини ҳам қўйинг-а, гапга усталиги.. ва гап орасида кулиб қўйишларини қаранг.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

2 Устага хос маҳорат; моҳирлик. *Юрєв бу йўлнинг ана шу ноқулайликларидан уста-*

лик билан фойдаланади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Биканинг уйида қанчадан-қанча жиҳозлар.. кимхоб тўшаклар, усталик билан ишланган Хива ёйма кўрпалари.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Устага оид, уста билан боғлиқ (қ. уста 1). *Усталик ишим йўқ. Самоварга чой ичгани келдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

УСТАМА 1 Пул ҳисобида тайинли (белгиланган) миқдорга қўшиб бериладиган; устига қўшимча. *Агар пайкал сифатли ҳайдалган бўлса, механизаторга устама ҳақ тўланади.* Газетадан. *Кузга бориб меҳнат ҳақидан ташқари қанча устама мукофот олишларини ҳам ҳаёлида чўтлаб айтиб берди.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

2 Маҳсулотнинг ишлаб чиқарилиши билан боғлиқ бўлмаган, таннархдан ташқари, таннарх устига қўйиладиган. *Хуллас, эгов ва бошқа бир қанча товарларга ҳам мудирнинг ҳакалак отган нафсига жавоб берадиган даражада устама нарх қўйилди.* Газетадан. *Ўғитларни жойлаштириш учун катта-катта омборлар зарур. Мана шуларнинг ҳаммаси устама харажатларни анча кўпайтириб юбормоқда.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 с.т. кам қўл. Қўшимча равишда; яна. *Бир неча тарёкийлар менинг ҳикояларимдан ўзларидан кетай деб қолдилар, баъзилари ҳозиргина еган афюнлари эсларида йўқ, яна устама афюн еб олдилар.* Ф. Фулом, Шум бола.

УСТАНОВКА [р. установить — «ўрнатмоқ, қурмоқ; белгиламоқ, йўлга қўймоқ» фл. дан ясалган от] **1 қ. қурилма.** *Фарғона азот ўғитлари заводида эса баъзи янги қувват ва установкалар белгиланган муддатларда ишга туширилмаган.* Газетадан.

2 қ. қўлланма, кўрсатма. *..шогирдлари томонидан илгари сурилган методологик ва методик установкалар тўғрисида гапириш керак эди.* «ЎТА».

УСТАРА Соч-соқолни қириш учун ишлатиладиган ўткир тиғли, дастали асбоб. *Сочини устара билан қирдирган, янгигина марғилоннуса дўпписи ўзига ярашиб турарди.* Х. Фулом, Феруза. *Отаси Афғонистондан олиб келган дандон сопли устара ярим очиқлигича чормихга илиниб турибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

УСТАХОНА [уста + хона] **1** Бирор нарсани ясаш, тайёрлаш ёки таъмирлаш учун

махсус жиҳозланган кичик муассаса ва унинг биноси. *Умарали техника устахонаси олдида қаторлашиб турган машиналар ичидан.. «Победа» га ҳавас билан қаради.* И. Раҳим, Ихлос. *Аваз ярим соатча дам тортиб утирди-ю, бу тор, нимқоронғи устахонадан зерикиб, чиқиб кетди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Корхона, хўжалик ва ш.к. ларда устачилик, таъмирлаш ишларини олиб борувчи бўлим. *Хўжаликларнинг устахоналари бу ишга мослаштирилмаган, йиғиш сифати техника талабларига мутлақо жавоб бермайди.* Н. Худойқулов, Ер тафти. *Ҳар бир ўқув кабинети ва устахонага комбинат бўлимларининг раҳбарлари бириктириб қўйилган.* Газетадан.

3 Рассом, ҳайкалтарошнинг иш олиб борадиган жойи, хонаси (хоналари). *Рассом ўз устахонасида ёлғиз ижод қилади.* Газетадан.

УСТАЧИЛИК Уста бажарадиган ишлар билан шуғулланиш. *Устачилик қилмоқ. Устачиликни йиғиштирмоқ.*

УСТ-БОШ Шахсга хос, оёқ кийимидан бошқа ҳамма кийимлар. *..янги уст-бош тўғрисида ҳам, янги этик тўғрисида ҳам ўйламас.. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ақсарининг уст-боши юпун, маҳсиларининг йиртиқларидан кир пайтавалари осилиб туради, кимларда похол тиқилган эски калиш, кимларда жағи йиртиқ кафш, лекин улар шод.* Ойбек, Танланган асарлар.

УСТИГА-УСТАК Бунинг устига, буниси етишмагандай. *Тушда иштаҳа бўлмай, қовун билангина таҳаммул қилганларидан, қорин оч, бунинг устига-устак жазирама офтоб.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

УСТКИ 1 Юқорида, тепа қисмда жойлашган; юқориги, тепадаги. *Устки тиш. Устки жағ. Уйнинг устки қавати.* ■ [Камолхонов] *Сулаймоновнинг кулмаганини кўриб, ўзини жиддий кўрсатиш учун, қошларини чимирди, устки лабини сўра бошлади.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун.

2 Нарсанинг ташқи қисмида, сиртида жойлашган; сиртидаги. *Нормат бинтни про- тивовозга халтасининг устки чўнтагига солиб қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шудгорларни бороналашни тупроқнинг устки қатлами етилиши биланоқ бошлаш керак.* Газетадан.

УСТМА-УСТ рвш. **1** Бири устига бошқасини қўйиб, қалаштириб. *Китобларни уст-*

ма-уст жойламоқ. ■ [Маҳмуд Торобий] Бозор кунлари икки инисини икки ёнига олиб, устма-уст тахланган галвир-элакларни орқалаган ҳолда, пийёда Бухорога жўнар. М. Осим, Маҳмуд Торобий.

2 Кетма-кет, уст-устига. *Отига устма-уст қамчи босди.* ■ *Мадамин пастга тушиб, Худойқулнинг биқини ва кўкрагига устма-уст тепди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [Душман] Буталарни оралаб юз элик метрча яқин келганда, [Аҳмаджон] устма-уст икки сидра ўқ ёғдирди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

УСТОД [ф. استاد — муаллим, ўргатувчи] *кт. айн. устоз.* *Аваз ҳар куни эрталаб улуғ устодларининг китобларини ўқиб, дарс оларди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *У ҳатто Ҳиротда қолиб, бошқа бир ерда истиқомат қилса ҳам, устоднинг қўлида хизмат этишини истарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

УСТОДОНА [ф. استادانه — устоз каби; моҳирона] *рвш.* Устодларга ўхшаш, устодларга хос. *Маждиддин парвоначи.. бармоқларини энгилгина қисирлатиб, устодона тур билан мажлисга қаради.* Ойбек, Навоий.

УСТОЗ [ф. استاد — муаллим, ўргатувчи; уста] 1 Касб, ҳунар, илм ва ш.к. ни ўргатувчи; ўқитувчи, муаллим. *Устозидан сабоқ олан, аудиторияларда бўладиган баҳслар ва жиддий машғулотларда қатнашган студент, бўшаган заҳоти, иккинчи уйи — ётоқхонага шошилади.* Газетадан.

2 Йўл-йўриқ кўрсатувчи, тарбияловчи, мураббий; раҳнамо, ўқитувчи, муаллим. *Бобур отдан тушиб, устози билан кўришар экан, бирдан кўнгли юмшаб, кўзларига ёш қуйилиб келди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Шундай қилиб, китобни кўтариб, минг истиқола билан устоз Миртемирга яқинлашдим.* Газетадан. *Сизлар, сизларнинг устозларингиз отнинг қашқасидай маълум бўлиб қолгансиз.* Ҳ. Фулом, Машғал.

УСТОЗЛИК Устозга хос ҳолат, мавқе; устоз иши. *Мунис ёмон бир сўз айтмоқчи бўлди-ю, яна устозлик ҳурмати, ўзини тийди.* 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

УСТОМОН Жуда усталик, муғамбирлик, ҳийлакорлик билан муомала қиладиган; айёр, ҳийлагар, маккор. *Тўрахонов устомон, обрўси ҳам баланд, ёлғонни ҳам қойил қилади.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Толшов жуда устомон киши, фирибгарлиқни эзги қилиб ичиб юборган.* «Муштум».

УСТОМОНЛИК Устомонга хос ҳислат, хатти-ҳаракат. *Туя ютса, думини кўрсатмайдиган бу очофатлар ғоят устомонлик билан иш битириб юришган экан.* «Муштум». *Унинг сўзларидан қандайдир устомонлик баъзан баъзан кўзга ташланиб қолади.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

УСТУВОР [ф. استوار — чидамли, маҳкам, тўғри, ўткир, кучли] *эск. кт.* Маҳкам, мустаҳкам, бузилмас. *Яна қонлар тўкиб устувор қилдик..* Ҳ. Фулом.

Устувор йўналиш Биринчи даражали, устун йўналиш. **Устувор турмоқ** 1) кимирламасдан, мустаҳкам турмоқ; 2) кўчма иккиланмасдан бир фикрда қатъий турмоқ.

УСТУН 1 [ф. استون / ستون — тиргак, поя, тирговуч, таянч] 1 Томни кўтариб турувчи тик таянч ёғоч. *Меъмор айвонга қаради: пешайвоннинг ўша тўрт устуни кўзига оловдек кўринди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Лаъли отхонанинг ўт ялаётган хариларини, чарсиллаб ёнаётган устунларини кўрди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 *архит.* Бино пештоқи ва шифтининг асосий таянчи; колонна. *Театр пештоқининг устунлари. Фойе устунлари.* ■ *Станция айвонининг баҳайбат устунлари, ранг-баранг ясашиб, поезд кутишга чиққан одамлар аста-секин суза бошлаганда, Элмурод тоқат қилолмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Умуман, бирор нарсани кўтариб туриш, осиб қўйиш ва ш.к. учун фойдаланиладиган узун тик ёғоч ёки шу тахлитда ишланган қурилма. *Чегара устуни. Йўл кўрсатувчи устун.* ■ *Ажалнинг ништари бағрим йиртади, Шиқирлатиб дор устунга тортади.* «Ширин билан Шакар». *Кетмон кўтарган икки мўйсафид унинг ёнидаги электр устуни тагида гаплашиб ўтирарди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

4 *физ.* Ҳаво босими ёки ҳарорат ўлчаш асбобларининг тик шиша найчаси ичидаги суюқлик. *Симоб устуни пасая бошлади.* ■ *Суюқлик устуни қанча баланд бўлса, босими шунча катта бўлади.* «Физика».

5 *кўчма* Ушлаб, тутиб, сақлаб турувчи шахс; таянч, суянчиқ. *Афсуски, орамизда устоз Абдусамод Аввал йўқлар, маърифат иморатининг бир устуни йиқилиб тушиди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Тунов куни шаҳардан чиқиб келаётган уч-тўрт оқсоқол мени кўрсатиб, «районнинг устуни» дегани қу-*

логимга чалинди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. Устунлари тезлик билан яксон қилинган бўлса ҳам, эски жамият осонликча қуламади. «ЎТА».

Дунёга устун бўлмоқ Абадий яшамоқ. [Исломуҳжа:] Ҳаммамиз ҳам бу дунёга меҳмонмиз. Ҳеч ким дунёга устун бўлган эмас. Ж. Шарипов, Хоразм.

УСТУН II Бирор жиҳатдан юқори, баланд, кучли. *Сон жиҳатдан устун.* ■ *Мирзакаримбойнинг қизи Нурунисонинг табиатида енгиллик билан макр устун турар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эл-юрт манфаатлари ҳар бир нарсадан устун ва улур.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Устун чиқмоқ (ёки келмоқ) Галаба қозонмоқ, голиб келмоқ; енгмоқ. *Одамларнинг салобати унинг қайғусидан устун келдими.. энди у йиғламас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тугилаётган янгиллик билан эскилик ўртасидаги кураш жараёнида шғор фикр устун чиқди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

УСТУНЛИК I Устунга мўлжалланган, устун учун ишлатса бўладиган. *Устунлик ёғоч.*

УСТУНЛИК II Юқори, устун ҳолатга эғалик; устун эканлик. *Рамазон қори бу сафар ҳам ўзининг устунлигини ҳис қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Айниқса, Кенжанинг асосий характеристикалари ўзиникидан устунлиги бу масалани янада ойдинлаштиради.* О. Мўминов, Хиббондаги уч урашув.

УСТУНЧА I Устун I I с. кичр. *Ариқчалар бўйида.. икки томондан бир-бирига рўпара қилиб, қатор устунчалар ўтказилган.* С. Айний, Эсдалиқлар.

2 бот. Гулнинг уруғи (оналик) оғизчаси билан тугунчаси оралиғидаги найчасимон қисми.

УСТ-УСТИГА *реш.* Иш-ҳаракатнинг такрорланишини ифодалайди; бирин-кетин, устма-уст. *Куч олади қарсақ қалблардан, Уст-устига тушади хитоб.* Э. Раҳим. *Эшик кўнги-роғи уст-устига жиринглаб, холанинг хаёлини бўлди.* «Гулдаста».

УСТУХОН [ф. استخان — сўнгак, суяк] Суяк, сўнгак (одатда, эт билан бирликда). *Онангизни кўринг: устухон, бир ҳовуч устухон.* Шўхрат, Умр поғоналари.

2 Гўштли, пиширилган суяк. *Махсум.. пешинда ейилган гўштдан қолган устухонни тозалай бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

Устухон бўлмоқ Ниҳоятда озиб кетмоқ, қоқ суяк бўлиб қолмоқ. *Озиб, тўзиб, биргина устухон бўлиб қолган жафокаш қиз бидъат овоқтасидан чиқарилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Устухони йўқ айн. суяги йўқ қ. суяк. Очиғи, Адашев қариндошчилик, маишатбозликка устухони йўқ.. одам экан, қурғур.* А. Муҳиддин, Характеристика. **Устухони қолган ёки эти (бориб) устухонига ёпишган** Ниҳоятда озиб кетган, қуруқ суяк. *Кечқурунлари ухлаш учун ечинаётганда, у озиб-тўзиб, устухони қолган баданига қарамасликка ҳаракат қиларди.* Газетадан. *Бир неча кун ичида Нодиржоннинг эти устухонига ёпишди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

УСТҚУРМА Тарихан шаклланган ижтимоий муносабатлар ва сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, эстетик, фалсафий қарашлар ва уларга мос келувчи ва жамиятнинг иқтисодий базиси томонидан бошқариладиган, ўз навбатида, базисга таъсир ўтказувчи муассасалар мажмуи.

УСУЛ [а. اصول — асосий қоидалар, қонунлар; қабул қилинган тартиб] **1** Бирор нарсани юзага чиқариш, амалга ошириш йўли; ҳаракат тарзи, хили, тартиби; йўл. *Қоғоз тайёрлаш усули. Масала ечиш усули. Квадрат уялаб экиш усули. Сунъий нафас олдириш усули.* ■ *Кишиларни меҳнатга муҳаббат руҳида тарбиялаш хурофотга зарба беришининг энг қулай усулидир.* Газетадан. *Ғўза сўғоришининг янги-янги усуллари қўлланадиган бўлиб, Жамоловнинг мулоҳазалари эскириб қолди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Бирор иш, машғулот кабиларга хос бўлган, унда қўлланувчи асосий хатти-ҳаракат, йўл. *Фарғонача кураш усуллари.* ■ *Оғир вазнилар беллашувида Республикамиз вакили чиройли усул қўллаб, соф галабани қўлга киритди.* Газетадан.

3 айн. услуб I. *Проза усули.*

4 мус. Куйнинг ижро этилиш суръати ҳамда бу суръатни бошқариб (тезлатиб ёки секинлатиб) туриш учун бериладиган муסיқий имо-ишоралар. *Усуллар рақснинг ритмларидир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик. *Отаси танбур ёки торда машқ қилаётганида, унга доира билан жўр бўлиб, усул бериб турадиган бўлди.* А. Мадрохимов, Моҳир жангчи.

5 Ноз-карашма, ишва; шўх қилиқ, шўхлик. *Усул қилмоқ.*

Гоҳ худою расул, гоҳ гамзаю усул Фақат тоат-ибодат билан яшамай, дунё лаззатидан ҳам баҳраманд бўлиш керак, маъносидаги эски ибора. -*Хунарингиз гоҳ худою расул, гоҳ гамзаю усул экан-да, генерал, — деди Мардонбек. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.*

УСУЛЧИ 1 мус. Куй суръатини бошқариб, унга усул бериб турадиган созанда. *Усулларнинг мураккаб турларини ўзлаштирган усулчилар жуда кам бўлади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

2 шв. раққоса.

УТИЛЬ [фр. utile < лот. utilis — фойдали] с.т. Ишдан чиққан, лекин иккиламчи хомашё сифатида ишлатса бўладиган эски-туски нарсалар, чиқиндилар (темир-терсак, латта, қоғоз, суяк, шиша, пойабзал ва ш.к.). *Утиль тўпламоқ. ■ Утилдан олинган китоблар эди, шундай китобларки, ажойиботлар. Т. Тўла. Ана ундан кейин утиль идорасига ишга кириб, битта эшак араванинг эгаси бўлиб.. шиша йиғадиган бўлди. С. Аҳмад, Сайланма.*

УТМОҚ шв. Устидан қайноқ сув куйиб ёки ўтга тутиб, жунини, тукини тозалamoқ. *Каллани утмоқ. Товуқни утмоқ.*

УТОПИЗМ [«утопия» с. дан] Амалга ошмайдиган назария ва қарашлар; утопияга мойиллик, хаёлпарастлик, хомхаёллик.

УТОПИК Амалга ошмайдиган, реал эмас, хаёлий, ғайриилмий.

Утопик социализм флс. Жамиятни молмулкнинг умумийлиги, барча кишиларнинг тенглиги, меҳнатнинг мажбурийлиги, шаҳар билан қишлоқ, ақлий меҳнат билан жисмоний меҳнат ўртасидаги тафовутларнинг йўқ бўлиши негизда идеал тарзда қайта қуриш ҳақидаги таълимот (инглиз ёзувчиси Томас Морнинг «Утопия» асаридан келиб чиққан).

УТОПИСТ 1 Утопик социализм тарафдори.

2 Амалга ошмайдиган, нореал нарсаларни орзу қилувчи, хаёлпараст, хомхаёл одам.

УТОПИЯ [юн. utopos < мавжуд бўлмаган жой, мамлакат < u — йўқ, мавжуд эмас + topos — жой, макон ёки eutopos — гўзал, ажойиб мамлакат < eu — яхши, соз + topos — жой, макон] 1 флс. Илмий асосга эга бўлмаган идеал ижтимоий тузум тасвири (Т. Морнинг айна шундай жамият тасвирланган «Утопия» асари номидан).

2 Илмий фантастика жанри; ижтимоий қайта қуришларнинг нореал, хаёлий режалари тасвирланган барча асарларнинг белгиси.

3 Амалга ошмайдиган орзу, хомхаёл.

УТОРИД [а. عطار د айн. аторид.

УФ унд.с. Бирор нарсдан шикоят, ранжиш, бўғилиш каби туйғуларни ифодалайди. *Уф, ҳаво жудаям дим! Уф, саримсоқ иси келяпти! Уф, ҳамма ёқни тутун босиб кетди! ■ -Уф! Сувсадим, — деди Фотима елпигичини силкитар экан. П. Турсун, Ўқитувчи. Хотин паранжисини билан айвоннинг олдида ўтириб олгач, уф, деб чайқалди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Йигит ичкари кирди; қўлидаги портфелини диванга улоқтирди; уф тортиб, пешонасига урди. А. Қаҳҳор, Қайгулар.*

УФЛАМОҚ Уф демоқ, уф тортмоқ. [Отабек] *Бу қарашида бутун ўтган кунларини яна бир қайта хотирлагандек бўлди ва.. уфлаб юборди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..совуқдан этикчаларини бир-бирига уриб ишқайди, қўлларига уфлайди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

УФОЛОГ Уфология мутахассиси, уфология билан шуғулланувчи.

УФОЛОГИЯ [ингл. ufology < UFO (unknown flying object) — НУЖ (номаълум учар жисм) + logos — сўз, таълимот] Номаълум учар жисмлар ва улар билан таҳминан боғлиқ бўлган воқеа-ҳодисалар, ҳолатлар ҳақидаги гувоҳларнинг хабар ва маълумотларини тўплаш, гуруҳлаштириш ва талқин қилиш, уларнинг тўғри-нотўғрилигини аниқлаш билан шуғулланувчи соҳа. *Астрология, уфология ва шу каби соҳаларга оид билимлар пинҳоний билим тури дейилади. Газетадан.*

УФОР [а. عفار — чанг; тўзон; ҳид] 1 айн. **мушк. ифор.** *Ўйлаб қолар тонгда ғунчалар, Кийиб баргикарам нимчалар. Пинҳон-пинҳон кўзин очарлар, Борлиқ узра уфор сочарлар. Э. Охунова.*

2 мус. Қадимги доира, шунингдек, ноғора усулларидан бири.

3 Халқ ва мумтоз мусиқада шу усул жўрлигида ижро этиладиган чолғу ва ашула йўллари. *Рубочини уфор ҳавосига чала бошлади, кокилини тараб ўтирган бола ўйинга тушди. С. Айний, Дохунда. Чалинади най,*

чилдирма, дўмбира, Жўшар ғижжак, қайнар уфур, дилхирож. М. Шайхзода.

УФУРМОҚ Ҳаво оқими билан атрофга таратмоқ, димоққа урмоқ. *Анҳор томондан енгил шабада ялпиз ҳидини уфуриб эсарди. Ў. Умарбеков, Ялпиз ҳиди. Гўзал Фарғонадан эсан шабада Мирзачўл кўксига уфура ҳаёт. М. Икром. Чор атрофда гуллар чаманзор, Хушбўй атрин уфура баҳор. Ҳ. Ҳасанова.*

УФҚ [а. افق – ер ва осмон туташган чегара; горизонт; истиқбол] Очиқ жойда осмон билан ернинг ёки сув сатҳининг кўз иллаган узоқликда ўзаро туташгандай, ер билан осмон кўшилгандай бўлиб кўринган чизиғи, қисми; горизонт. *Фарбий уфқда самолётлар пайдо бўлди. Кўёш уфққа яширинди. ■ Уфқни ўз гавдаси билан тўсган паст-баланд тоғлар қоп-қорайиб.. кўрнади. Шўҳрат, Шинелли йиллар. Кеч кириб, қўёш гарбга ёнбошлагач, уфқ қип-қизил аланга ичида қолгандай бўлди. Ж. Шарипов, Саодат. Энди-энди уфқ ёришмоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

УХЛАМОҚ 1 Уйқуга кетмоқ, ухлоқ ҳолатда бўлмоқ. *Бола.. гоҳ у ишга, гоҳ бу ишга югурар, кечалари эса ҳолдан тойиб, ҳориб, донг қотиб ухлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

2 кўчма Тинч ҳолатда бўлмоқ. *Оғир сукунатга чўмиб Ухларди қишлоқ. Файратий. Пашиша учмас, ухлар унгулар. Аллалайди сойнинг шовқини! Т. Тўла.*

Етти ухлаб, туш(и)да (ҳам) кўрмаган ёки етти ухлаб, туш(и)га (ҳам) кирмаган қ. туш.

УХЛОҚ Уйқу ҳолатида, ухлаган.

УХУ тақл. с. Йўтал товушини ифодалайди. *Тойни миниб шаҳарга туши, икки шиша коньяк ол. Тез. Уху-уху.. йўтал қурсин. Ойбек, Танланган асарлар.*

УЧ 1 1 Нарсаларнинг ингичкалашган, ўткир томони. *Найза учи. Ханжар учи. Қозиқнинг учи. Игнанинг учи. Тикан захри – учида, душман захри – ичида. Мақол. ■ Жувон Сидиқжондан пичоқ сўраб олиб, иккита бодринг арчиди, бирини ўзи тишлаб, иккинчисини пичоқ учига Сидиқжонга узатди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Мирзакаримбой соқолининг учини бармоқлари билан чимтиб, кулиб қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Ёғоч, ип, сим ва б. энсиз, узун нарсаларнинг томонларидан бири, бир томон охири, боши. *Таёқнинг учи. Арқоннинг учи.*

■ Яна бир йигит дарвозага тирмашиб чиқаётир, пастда иккитаси бир-бирининг елкасига чиқиб, узун алвоннинг учини унга узатишга уринмоқда. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Аравадагилар дарров тушиб, кўчанинг икки учига қараб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Нарсаларнинг ўзи бириккан, ўрнашган жойдан ташқари йўналган томони, охири. *Бармоқнинг учи. Чойнак жўмрагининг учи. ■ Акрамжонни бир нав қучоқлаган бўлдим, жувонга эса кўлимнинг учини бердим. А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Унинг юзида, шундай бурнининг учига холи бор. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. ..вафот этган холасини эслади ва кўзидан тирқираб чиққан ёшини енг учи билан артди. И. Раҳим, Ихлос.*

4 Чорбурчак буюмларнинг томонлари туташган жойи, бурчаги. *Фанернинг тўрт учидан ушлаб кўтармоқ. ■ Полвон елкасига ташлаб чиққан қийиғини олди-да, икки учидан ушлаб, бир-икки айлантирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

5 мат. Чизиқларнинг ёки сиртларнинг ўзаро туташиб, кесишиб, бурчак ҳосил қилган нуқташи.

6 Нарсаларнинг юқори қисми, тепаси, боши. *Миноранинг учи. Дарахтнинг учи. Симёғочнинг учи. ■ Тераклар учига ўйнар қизил нур. Файратий. Бир кун урикнинг учига чиқиб.. атрофни томоша қилдим. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Деворга ташқаридан қўйилган кенг нарвонларнинг учлари хиёл чиқиб турарди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

7 кўчма Бирор нарсанинг бошланиш қисми, боши. *Сир(нинг) учини сўз очар. Мақол. ■ У [Элмурод] ҳали бу муваффақиятнинг фақат учигина эканини ҳеч бир унутмади. П. Турсун, Ўқитувчи. Нури бу воқеанинг учини эшитган ҳамон безгакдай қалтираб кетди.. Ойбек, Танланган асарлар.*

Оёқ учига (ёки учи билан) кўрсатмоқ Назар-писанд қилмаслик, менсимаслик. *Аммо муомаласи дағал.. одамларни оёқ учига кўрсатади. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. [Нури] Камбағал, ҳатто ўртаҳол оила қизларини оёқ учи билан кўрсатар.. эди. Ойбек, Танланган асарлар. Тил учига Истар-истамас, шунчаки йўли учун. -Келинг, – деди бошқарувчи тил учига. «Муштум». -Тил учига айтган экансиз-да бу гапни. -Нега тил учига бўлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқ-*

лари. **Уч бермоқ** 1) кўриниш бермоқ, пайдо бўлмоқ, юзага келмоқ. *Кунлар ўтди. Опанинг образи уч бера бошлади. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. Кун энди уч бериб, қояларда жшлоланар, тиниқ осмон шишадай ялтиллаб, бу манзарага яна бир кўрк бағишламоқда эди. С. Кароматов, Бир томчи қон; 2) белги бермоқ, очилмоқ, ошкор бўлмоқ. Нарироққа бориб, бу жумбоқ тасодифан уч берди. Х. Назир, Кўктерак шабадаси. **Учини чиқармоқ** Бошланғич, белги тарзидаги маълумот бермоқ; шипшимоқ. *Орамизда қоладиган гап бор, азизим! Фақат сизгагина учини чиқаришим мумкин. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Жўртага очиқ айтмадим. Лекин хайрлашаётим, учини чиқаргандим, шунга ҳам бир санчиб тушди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. **Учига чиққан** Энг ашаддий, ўтакетган. *Айёрликда учига чиққанман, деб мақтансам ёлгон эмас.. Ойбек, Улуғ йўл. Ўзи бориб турган ивгозар, учига чиққан материалчи, писмиқ одам. «Муштум». **Хамир учидан патир қ. патир. Қалам учи** Ёзилган, ёзиб эълон қилинган нарса учун бериладиган ҳақ. *Манави осонлиқни қаранг, тақсир. Қалам учисига бўзни узатдим, олмайди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Қўл учид** 1) астойдил эмас, истар-истамас. *Бу йигитни ҳеч кўрмаган эди, малол олди шекилли, қўл учид* сўрашиб, қизга савол назари билан қаради. «Муштум»; 2) ночор ҳолда, енгил-елпин. *Энди сен қўл учид* қиладиган тирикчилигинг учун кеча-кундуз капиталистларга ишлашинг керак. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.****

УЧ II снқ. сон 1 3 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Уч карра уч тўққиз. Уч йил бурун. Уч ойдан кейин. Бир бўлган, икки бўлмай қолмас, Икки бўлган, уч бўлмай қолмас. Мақол. ■ Эртасига соат бирда уч партизанни кўмиш маросими бўлди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Собиржон овчилар инъом қилган икки қуён ва уч ўрдакдан бир қуён ва икки ўрдакни Асқар отага берди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

2 Беш балли баҳо тизимида ўзлаштириш «қониқарли», «ўртача» деган маънодаги баҳо. *Унинг баҳоси — уч. Бу ишио учун уч қўйса бўлади.*

3 этн. айн. кирювди. *Чолнинг ёстиғи тайдан топилган пул уни кўмиб келишгагина етди. Ҳали бу ёқда учи, еттиси, йигирмаси,*

фотиҳахонлиги.. ва ҳоказолар бор. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

УЧ III дин. этн. *Учига пахта ўраб, ёглаб, марҳум арвоҳига атаб пайшанба, жума оқшомлари ёқиб қўйиладиган чўп. Уч ўрамоқ. Уч ёқмоқ.*

УЧА шв. *Елка, елканинг орқа томони. Ҳар бир полвоннинг ўз ўнги бўлади. Отасининг ўнги — яғрини, боласининг ўнги — учаси. Т. Мурод, Қўшиқ.*

УЧАК шв. айн. том I. *Кеча кўҳна арк олдидан ўтгандим, кўзим дўконингга тушди: девори қийшайган.. учаги босай деб турибди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

УЧАЛАТОЙ *Гилдирак тўғини ясаш учун ишлатиладиган, ниҳоятда қаттиқ ёғочли қайрағоч тури.*

УЧАР I Учоқ *фл. сфдш. Учар балиқлар. ■ Учар қушдан улги олган жонивор, Минганнинг кўнглида қолмайди ғубор. «Ёдгор».*

2 *кўчма Учгандай тез юрадиган, жуда тез чопадиган; чопқир. Бўтабой ака бу кунларда ўзини ҳали от минишни дурустроқ билмай туриб, жуда учар отда улоққа кирган кишидай сеза бошлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

3 *кўчма Ҳийла-найранг билан ҳар нарсани ундира оладиган, ҳар нарсага эриша оладиган; эпчил. Тўлқинжон, ким айтади сени олғир, учар йигит деб. Мана ярим йилча бўлиб қолибди-ку, битта қишлоқи қизнинг муҳаббатини қозонолмайсан. Ф. Мусажонов, Ҳури. Жонқуяр, ҳалол кишилар ўғрига чиқарилди. Ўндан тўққизини ураётган айрим учарларнинг боши силанди. В. Маҳқамов, Айбсиз айбдорлар.*

Учар юлдуз с. т. Метеор.

УЧАСТКА [р. участок] **1** *Бирор мақсадда ажратилган ер бўлаги, майдон. Бундан чиқадиган сув билан.. мактаб участкасинигина эмас, унга туташган томорқа ерларни ҳам суғориш мумкин. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Элмурод полкдан ўз батальонига участка олиб, мудофаага ўтганда, тонг ёришиб қолган эди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

2 *Ер майдони, даланинг бирор белгиси билан ўзига хосликка, алоҳидаликка эга бўлган бўлаги. Кўчатхонада бир участка тайёрланиб, унга мажнун арча кўчатлари ўтқазилди. Газетадан.*

3 *Маълум бир хўжаликнинг ҳудудий жиҳатдан ажратилган, алоҳида бўлими. Ўр-*

монжон бугун, негадир.. ҳамма участкага борди, кечга яқин.. уйига қайтди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.

4 Бирор нуқтаи назардан чегараланишда худудий ички бўлинма, бўлинмалар; худудлар. *Халқ судларининг ҳозирги вақтда амалда бўлган участка системасини тугатиш ва ягона туман (шаҳар) халқ судларини тузиш кўзда тутилади.* Газетадан. *Ҳозир, сен келмасдан бир оз бурун, бир одамни Қумариққа юбордим. Участка пристави ҳам ўша ерда.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

5 Маълум бир иш-фаолият олиб борилаётган, унга оид жой, объект. *Қурилиш участкасининг бошлиғи Гулбой Бўриевнинг ишончи комилки, йирик объект ҳам белгиланган мuddатда аъло сифат билан топширилади.* «Ўзбекистон кўриқлари». Эркаклар билан тенг ҳуқуқли аёлларни бугунги кунда ишлаб чиқаришнинг барча участкаларида учратиш мумкин. Газетадан.

6 с.т. Хусусий уй-жой қуриш учун расмий равишда ажратиб берилган ер, майдон ва унда барпо этилган ҳовли-жой. *Уларнинг участкаси ҳали битмаган, икки уйни хомсувоқ қилиб, кўчиб киришган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Участка олиш учун ариза берганимга икки йил бўлди, ҳалигача дарак йўқ.* «Муштум». *Бу орада ер тузувчи Худойназаров билан ўзингиз иккитадан тўртта участка қуриб олдингиз.* «Муштум».

УЧАСТКОВОЙ [р. участковый] с.т. Аҳоли яшайдиган худуднинг муайян бир қисмида тартиб-қоида сақланишини назорат қилиб турувчи милиция офицери (қ. **участка 4**).

УЧБУРЧАК 1 Учта бурчакли, туморча шаклидаги. *Учбурчак ҳовли.* ■ *Тўққиз самолёт учга бўлиниб, учбурчак шаклида текис оқиб келарди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Нарироқда уч муллабачча бир бўйра устида учбурчак бўлиб ўтириб, мушкул бир масалани баҳслашади.* Ойбек, Навоий.

2 с.т. эск. Муассаса, корхоналарда уч раҳбар шахс (директор ёки раис, партком котиби ёки вакили ва касабакўм раиси). *Бу масалани учбурчак ҳал этади.*

3 мат. Бир тўғри чизикда ётмаган учта нуқта ва учлари шу нуқталарда бўлган учта кесмадан ясалган геометрик шакл. *Тўғри бурчакли учбурчак. Тенг бурчакли учбурчак.* ■ *Олиб кирилган чой ҳам совиб қолар, алла-*

қандай ўлчовлар-учбурчаклар хаёлини тортиб кетарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

УЧЁТ [р. учеть — «ҳисоблаб чиқмоқ, рўйхатга олмақ, қайд қилмоқ» фл. дан ясалган от] **1** Бирор ташкилот ёки муассасадаги кишиларни ҳисобга олиш, рўйхатга киритиш орқали қайд этиш. *Учёт варақаси. Учётга ўтиш (ёзилиш). Учётга олиш. Учётдан чиқиш.*

2 Ҳисоблаш, рўйхатга олиш йўли билан нарсаларнинг борлигини аниқлаш; ҳисоб-китоб. *Бухгалтер учёти. Молларни учёт қилиш.*

УЧЁТЧИ қ. ҳисобчи.

УЧИРИҚ айн. учуриқ.

УЧИРМА 1 Эндигина инидан чиқиб уча бошлаган (қуш боласи ҳақида). *Кўнғирлар май ойида тухум очиб, жўжаларини июндаёқ учирма қиладилар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 кўчма айн. учуриқ. *Обиджон.. кинояли ва учирма гаплар қилишдан нарига ўтмайди.* Газетадан. *..раиснинг учирма гаплари гашига тегар, асабини бузар эди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

УЧЛАМОҚ Бир томонини йўниб, ингичка ва ўткир қилмоқ. *Ёғочни учламоқ. Қаламни учламоқ.*

УЧЛАМЧИ 1 Айтилаётган фикрнинг тартибини билдиради; учинчидан. [Нор:] *Учламчи, улар биздан бойроқ кишилардан.. уларга бизнинг ҳеч бир важ билан алоқамиз йўқ.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Баъзи терминлар таркибида «бирор нарсанинг учинчи даври, даражаси» каби маъноларни ифодалаш учун ишлатилади; учинчи. *Ер тарихининг учламчи даври.*

УЧЛИ 1 Бир томони борган сари ингичкалашиб тугалланадиган. *Навоий.. салласиз, учли тағал кийган, боши бир оз эгик.* Ойбек, Навоий. *Турсуной нимранггина узунчоқ юзи, учли ияги билан онасига ўхшаб кетарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Учи бор; учи муайян шаклга эга. *Узун ёғоч бошига боғланган қайирма учли ўткир темир ойдинда ялтирарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

УЧЛИК I Бирор нарсанинг учига кийгизиб, ўрнаштириб қўйиладиган учли, ўткир қисм. *Камалак ўқининг учлиги. Омоч тишининг учлиги. Сумбанинг учлиги.*

УЧЛИК II 1 Ваколатли уч шахсдан ёки уч томоннинг вакилларида иборат мувақ-

қат гуруҳ, комиссия. *...жанговар учлик группасини уюштиришни Мадёровга буюрган. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Бу гаплар учлик комиссия аъзоси Низомиддинов йиққан материаллар. С. Аҳмад, Хукм.*

2 Уч холли, уч рақамли нарса (карта, домино кабиларда). *Ғиштиннинг учлиги. Доминонинг учлиги.*

УЧМА-УЧ рвш. **1** Учлари ўзаро туташтирилган ҳолда. *Қатор-қатор ўрмаловчи кранлар йўғонлиги ўн одамнинг қучоғига зўрға сиғадиган қувурларни бир-бирига учма-уч қўйиб ётқизмоқдалар. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

2 кўчма Даромади харажатини аранг қоплайдиган ҳолда; аранг, зўрға. *Балиқ сотиб топган пули рўзғорига керакли нарсаларга учма-уч етар эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Оладиган ҳосилим қарз билан учма-уч келавергандан кейин пахта экинни ташлаб юборган эдим. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

3 Баб-баробар, тенг ҳолда. *-Бухгалтернинг дебет-кредити учма-уч бўлиб туриши керак, — деди Одил. Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.*

УЧМОХ 1 дин. Жаннат, биҳишт.

2 кўчма Қиши бахтли ҳаёт кечирадиган гўзал ва фаровон жой; жаннат. *Урнинг ёруғ, Ватанинг — учмоҳ, Мендан сўра, Мен ёниб ўтдим. Миртемир. Одамлар ундан: «Нима иш билан машғулсиз?» деб сўрасалар, аксар вақт: «Гуноҳга ботган Ҳиротда бир учмоҳ қуряпмиз!» деган жавобни қайтаришни севар эди. Ойбек, Навоий.*

УЧМОҚ 1 Қанот воситасида ҳавода ҳаракатланмоқ, қанот қоқиб, бирор томонга йўналмоқ; парвоз қилмоқ. *Қуш қаноти билан учиб, қуйруғи билан қўнар. Мақол. ■ Баҳор ҳидидан бесаранжом бўлган қарғалар қағиллаб.. далалар устида учарди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 Махсус механизмлар, аппаратлар ёрдамида ҳавода бир томонга йўналмоқ; парвоз қилмоқ. *Баландда, юлдузли кўкда, қаёқ-қадир самолётлар учиб ўтди. Ойбек, Қуёш қораймас. Асад модели эса, Тик ва тез учар эди. Т. Тўла.*

3 Елмоқ, эсмоқ (шамол ҳақида). *Меъморнинг диққатини кенг ва яш-яшил дала, ғир-ғир учаётган шабада, адирлардаги қип-қи-*

зил гилам лолалар тортса ҳам.. Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Шамол, зарб ёки бошқа нарса таъсирида ҳавода бирор йўналишда ҳаракатланмоқ. *Ҳавода момиқ оқ толалар арғамчи бўлиб учиб юрарди. Газетадан. Тенада руҳни суғуриб олаётгандек хунук инграб учган снарядлар атрофда ёрилмоқда. Ойбек, Қуёш қораймас.*

5 кўчма Ҳавода кезмоқ, парвоз қилмоқ (мавҳум нарсалар ҳақида). *Куй узоқдан, бойниқидан учар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ёдимдадир аччиқ дардларим каби Фазоларда учар хаёлим. Р. Парфи. Кўшиқ учар эди кўкда беармон. А. Орипов, Юртим шамоли.*

6 кўчма Жуда катта тезликда ҳаракатланмоқ. *Тепаликка учиб чиқаётган отнинг туёғи ердан бош кўтариб, бугун-эрта очилай деб турган лола гунчасини эзиб, янчиб ўтди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Машина шиддат билан қалтис тоғ йўлидан учиб кетди. Газетадан. ..поезд чўлдан кўм-кўк водийга бирдан учиб кираркан.. фарғоналик аскарнинг кўзларидан ихтиёрсиз равишда қайноқ ёш томчилаган эди. Ойбек, О.в. шабадалар.*

7 Қор, муз устида сирпанмоқ, тойғаноқ отмоқ. *Чанада учмоқ. ■ Момиқ қор кўрпасига бурканган Чимён тоғлари бағрида ёшлар чанги учимоқда. Газетадан.*

8 Мавжуд еридан узилиб отилиб кетмоқ. *Тоғдан учган катта-катта тошлар. Бола мотоциклдан учиб кетди. ■ Соқолли солдат от тағида қолди, униси отдан учиб, юмаланиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

9 Синиб узилмоқ, синмоқ. *..товоқнинг жиндай жойи учган экан. «Муштум». Шишаси ярмидан учган кичкина лампани тутатиб, ёлғиз ўтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар. ..синган, чети учган, чегали пиёла, чойнаклар. Ойбек, Болалик.*

10 Асаб ёки бошқа таъсир сабабли пирпирамоқ, титрамоқ (лаб, киприк каби аъзолар ҳақида). *Онаси тебраниб қўйди. Қовоқлари пир-пир учди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Бу боланинг бир қадар ўзини мустаҳкам тутуши Толиб акага ёқмади, лаби асабий учди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. ..оғзининг икки чеккасида зулукдай осилиб турган йўғон мўйловлари бир-икки учди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

11 кўчма Берилмоқ, қизиқмоқ, асири бўлмоқ (асоссиз, номақбул равишда). *Ши-*

рин гапга учма, мақтагани кучма. Мақол. ■ [Рашида] Курсдоши Темурнинг энгилтак гапларига учди-ю, Рўзиматни бутунлай унутди. Тўлқин, Оғир эслаш. [Элдор:] Дарвоқе, Райҳоннинг нимасига уча қолдим? Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда. Ақлли одамлар мақтовли ва баландарвоз сўзларга учмайдилар.. Н. Сафаров, Оловли излар.

12 Кайф таъсирида эс-ҳушини йўқотмоқ, ўзидан кетмоқ. Афанди бўза ичиб, учиб қолибди. «Муштум». Маъмуржон кўчадан ичиб келган эканми, юз грамм шампанни отди-ю, учиб қолишига сал қолди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

13 Айрим сўзлар билан қўлланиб, шу сўзлар англаган нарсанинг йўқ бўлиши (йўқолиши), кетиши маъносини билдиради. Баракаси учмоқ. Ҳуши бошидан учмоқ. Кайфи учмоқ.

Елга (ёки ҳавога, осмонга) учмоқ қ. ел. Эҳ, аттанг, орзулар учди ҳавога, Англамай йўлиқдим бу бедавога. Я. Курбон, Меҳрим ва қаҳрим. **Кўзим учиб тургани йўқ ёки кўзим учиб турувди** (алоҳида, киноя оҳанги билан). Бирор шахс ёки нарсанинг келишини, бўлишини ёқтирмаслик, истамасликни билдиради. Келибдилар-да.. сизни кўрамиз деб кўзимиз учиб турувди! А. Мухтор, Опа-сингиллар.

УЧОВОРА Уч киши бирга, уч кишига бир. Икковора, учовора шивир-шивир, одамлар шивирлаша бердилар. «Равшан». Палов сузилиб, учовора бир товоқ бўлди. Т. Мурод, Кўшиқ.

УЧОҚ I эск. Самолёт, вертолёт каби учиш аппарати. «Юлдузча» манзилига озик-овқатлар ва анжомлар учоқ [вертолёт] ёрдамида етказиб берилди. Газетадан. Учоқлар ҳам учолмайдиган даражада юк ортиб, совуқ ўлкаларга парвоз қилмоқда. Газетадан.

УЧОҚ II шв. этн. Кинна, суқ. У исирик тутатиб, қўлим энгил, кимгаки учоқ кирса, ўзим силаб қўйганман.. деди. Ш. Бўтаев, Қўргонланган ой.

УЧРАМОҚ I Қаршисидан чиқмоқ, дуч келмоқ. Йўлда икки отлиқ учради. Бу жойда бирорта таниш учрамади. ■ Сел оқими йўлида учраган ҳамма нарсани остин-устун қилиб, шаҳарга бостириб келарди. Газетадан.

2 Ҳузурда, суҳбатида бўлмоқ; учрашмоқ. Отасига учраб, ўзимни танитдим, қимтиниб, тортиниб, арзимни айтдим. «Муштум». Ана

шундан кейин Фуломжон шаҳарга тушиб, тўғри ҳокимга учради. Уҳам мингобошидай юмшоқ муомала қилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Қисматига тушмоқ, насиб бўлмоқ, йўлиқмоқ. Қўявер, хотин, шу қизга ҳам менга ўхшаган кўса куёв учрасин. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳеч қаерда бундай улгуржи ганимат учрамади. А. Қаҳҳор, Башорат.

4 Мавжуд бўлмоқ, бўлмоқ. Бу касаллик кўпинча ёз ойларида тарқалади ва 2–8 ойлик кўзи, улоқларда кўпроқ учрайди. «Фан ва турмуш». Менинг бошқаларда учрамайдиган яна битта фазилатим бор. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

5 Дучор бўлмоқ, йўлиқмоқ. Тавба денг, болам, буйдоқсиз, яна шундай таннозлардан бирига учраб.. «Гулдаста». Умрим паккасига етай деганда, худонинг қаҳрига учрадим, қизим. К. Яшин, Ҳамза. Мариянинг бахтига қарши, амаки сил касаллигига учраб, ишдан қолди. Ойбек, Танланган асарлар.

УЧРАШМОҚ I Учрамоқ фл. бирг. н. Улар дарров врачга учрашсин. ■ Бўронбек билан Комил Чирчиқдан ўтаётганда, қизиллар тўсиғига учрашибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Эшикни Инобат очди. Аламми кўзлар бир-бирлари билан учрашди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

2 Бирор мақсад билан ҳузурда бўлмоқ; учрамоқ (қ. учрамоқ 2). Йўлчи эртасига Қоратойга учрашгани Шоқосимни юбормай, ўзи кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Маъкул, агар бу кун домлага учрашсам, жавобини эртага оламан, дейими? А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Бирор мақсад билан ўзаро мулоқот қилмоқ, кўришмоқ. Қаллиқлар одамларнинг кўзидан йироқда — яшириқча учрашиб юрар эдилар. П. Қодиров, Юлдузли тунарлар. Аҳмедов Саодатхоннинг районо мудири Воҳидов билан учрашмоқчи бўлганини эшитиб, сал ўзгариб қолди. С. Зуннунова, Янги директор.

УЧРАШУВ I Учрашув фл. ҳар. н. Унинг мақсади Йўлчи билан учрашув, албатта. Ойбек, Танланган асарлар. Меъмор Бухорий билан устод Қавом учрашуви ғайриодатий бўлди. Мирмуҳсин, Меъмор. Юсуфжон қизиқ Мадаминбек билан кўп «ширин учрашув ва суҳбатлар»да бўлган. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Ким(қимлар) биландир суҳбат ўтказиш мақсадида тайёрланган (уюштирилган)

махсус йиғин. Фармон эълон қилингандан бир неча кун ўтгач, ҳарбий қисм жангчиларининг Ж. Усмонов билан учрашуви бўлиб ўтди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Янги қабул қилинганлар билан юқори курс студентларининг учрашув кечаси уюштирилди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

3 Беллашув, беллашув ўйини. Қишлоқ спортчилари спартакиадада футбол учрашувлари ҳамиша кескин курашлар остида ўтади. Газетадан.

УЧУВЧИ I Учмоқ фл. сфдш. Бу саҳроларнинг қумлари сирғалувчи ва учувчи бўлиб.. у барча жонли мавжудотни кўмиб ташлашга қодирдир. Газетадан.

2 Учиш аппаратларини бошқарувчи, ҳайдовчи мутахассис. Қарасам, эшик олдида Чимёнга учган учувчи турибди. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.

УЧУВЧИЛИК Учувчи касби, иши. Учқун бўлса учувчиликка ўқиб.. биз кўрмаган қанчадан-қанча элларни кўрар. Ҳ. Ғулом, Машғал. [Пўлатжон] Учувчилик мактабини яқинда битириб, Тошкент аэропортига путёвка олармиш. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УЧУН кўм. Сабаб, мақсад, аталганлик каби маъноларни билдиради, шундай маъноли муносабатларни кўрсатади. Бу ерга Мадали аканинг жиғига тегиш, рашкини келтириш учун кирганлигимни эслаб, мулзам бўлдим. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Дунёда тўғри яшаб, юртга хизмат қилиб ўтишдан ортиқ бахт борми инсон боласи учун?! Т. Ашуров, Оқ от. Ота-онаси саводли кишилар бўлганлиги учун ҳам ёшлигидан савод чиқарди. «Фан ва турмуш».

УЧУНИҚ Шамоллаш натижасида юз берадиган энгил бетоблик; бир қанча касалликларнинг бошланғич белгиси.

УЧУНМОҚ этн. Ёмон кучлар таъсирида, кўрқиш, чўчиш сабабли тоби қочмоқ, огримоқ.

УЧУРИҚ I Шама тарзидаги сўз, гап, ибора; қочириқ. Хоннинг бош айғоқчиси Али маҳрамни биладиганлар олакўз деҳқонга учуриқ ташлаб, масхара қилиб кулдилар. С. Сиёев, Аваз. -Юрагингдаги хуфёна ниятларингдан анчадан буён хабардорман, - учуриқ қилди у. Ш. Бўтаев. Қўрғонланган ой. Чолакмпирнинг учуриғига стол атрофидагилар

қийқириб кулишди. Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

2 шв. Бир учи, кичик бир қисми. Аммо бола тарбияси талаб қиладиган катта вазифанинг бир учуриғи холос бу. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

УЧУҚ I Шамоллаш, учуниш ва ш.к. сабаблар туфайли лабга тошадиган тошма. Лабларига тошган учуқ ҳали қайтмаган бўлса-да, иситмаси пасайган эди. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

Лабига учуқ тошмоқ (ёки чикмоқ) қ. тошмоқ. Унда кўнгли қинғирларнинг лабига учуқ тошириб юборадиган қип-қизил гувоҳнома бор. Газетадан. Доим шундай қиласиз, янгилик деса, лабингизга учуқ чиқаверди. А. Муҳиддин, Ҳаля.

УЧУҚ II Четининг кичик бир қисми синган, чети учган; синиқ. Лаби учуқ лаган. Лаби учуқ пиёла.

УЧҚУН I Ёниб ёки лаққа чўғ бўлиб турган моддадан отилиб, учиб чиқувчи зарра.. Йилтираган чўғ ерга тушиб, ожиз учқунлар сачратиб сўнди. М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат. Тўхта хола тандирга ўт қўйганга ўхшайди, кўча томонга гоҳ-гоҳ учқун учиб турибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Нарсаларнинг бир-бирига тегиши, уринишдан ҳосил бўлувчи олов-зарра. Тоҳир болтани.. гоҳ қулфга, гоҳ дарвоза занжирининг зулфинига урар, темирдан учқун сачрар.. эди. П. Қодиров, Юлдузди тунлар. Кўкрак чўнтагидан мўъжазгина ялтироқ қутичани олиб, бир жойини босган эди, «чирс» этиб учқун сачраб, қутичага ўрнатилган пилик аланга олди. К. Яшин, Ҳамза.

3 Нарсаларнинг сачрайдиган, сочиладиган энг майда бўлаги, зарраси. Темир учқуни. ■ Совуқ шамол зўрайиб, қор учқунлари бурунга, кўзга, пешонага урила бошлади. Ҳ. Ғулом, Машғал. Қалин, қора булут яна битта-битта совуқ учқун ташлаб, ҳамма ёқни қоплаб олган. Ў. Ҳошимов, Икки сурат.

4 кўчма Сизги, ҳиссиёт, қобилият ва ш.к. белгиси. Лекин кўнглида гоҳо йилт этган учқун чақнайди. Бу — умид, рўшнолик, нажот учқуни. С. Сиёев, Аваз. ..бу хотинда, ширинсўзлиги ва ташқи кўринишини ҳисобга олмганда, сатангликдан учқун ҳам йўқ эди. С. Зуннунова, Гулхан.

УЧҚУНЛАМОҚ 1 Учқун сачратмоқ, учқунлар сочмоқ. *Электр сими учқунлади.*

2 Зарра (учқун) тарзида ҳаракатланмоқ (қ. **учқун 3**). *Қор жуда эринчоқлик билан майдалаб, сийрак учқунлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўчма Учқун чиқармоқ, учқун (зарра) сифатида намоён бўлмоқ (қ. **учқун 4**). *Агар бу умид учқунламаса, ҳаёт уқубатга айланиб, кўнгиллар вайрон бўларди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Шу тонда Тоҳирнинг кўнгида ҳам умид учқунлагандай бўлди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

УЧҚУР 1 Тез уча оладиган, тезучар. *Вақт бамисоли бир учқур қуш экан.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

2 кўчма Тез чопа оладиган; чопқир. *Қамчи еб ўрганмаган учқур бедов олдинга ўқдай отилиб, эгасини бало-қазодан олиб чиқиб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 кўчма Жуда тез (учиш каби) ҳаракатланувчи (мавҳум нарсалар ҳақида). *Учқур замон билан қалқиб, чайқалиб, Чарх уриб бораман гирдоблар аро.* Э. Воҳидов, Чароғбон. [Ойбекнинг] *Қақроқ дудоқларида айтилмаган сўз.. учқур ҳаёлида улкан китоб.. қолиб кетди.* Миртемир, Йўқлаш. *Йиллар учқур, ўтаверади, Хотиралар тобора оғир..* Х. Даврон.

УШАЛМОҚ Бўлак-бўлак бўлиб синмоқ, майда-майда бўлинмоқ. *Тун совуғи билан қотган лой оёқ остида, синиқ шиша парчаси каби, қирс-қирс ушалади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Орзуси (ёки **нияти**, **умиди** ва ш.к.) **ушалмоқ** Орзуси, умиди амалга ошмоқ, рўёбга чиқмоқ. *Ука, ер олганидан кейин ҳам ўша мўлжалларим юзага чиқмади, орзуларим ушалмади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Кунлар келар, толеингиз ёр — Ушалади умид ва армон.* Файратий.

УШАТМОҚ 1 Бўлак-бўлак қилиб синдирмоқ, майда бўлақларга бўлмоқ, ажратмоқ, синдирмоқ. *Қудрат.. нонларни ушати, чой қуйди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Отхонада дийдираб, кунжара ушатиб, қўйларга беради.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *..тиши билан нўхатдек қандни ушатиб, бир қултум чой ичди..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Урмоқ, уриб пачақламоқ. - *Уриб, жағини ушатмадингми? — Қодир гуваладек муш-*

тини ҳавода тўлғади. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

3 с.т. кам қўл. Йирик пулни шу қийматдаги майда пуллар билан айирбош қилмоқ, майдаламоқ. *Юз сўмликни ушатмоқ.*

ПАТИР (ёки **нон**) **ушатмоқ** этн. Йигит ва қизни никоҳлаш ҳақида ахдлашмоқ, келишмоқ, унаштирмоқ. *Орадан уч-тўрт кун ўтгач, нон ушатиб, фотиҳа ҳам қилинди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Розилик бериб. патиур ушатамасиз, бир ойга қолмай, қизингизни ўйнаб-қулиб узатасиз.* К. Яшин, Ҳамза. **Рўзани ушатмоқ** Овқат еб қўйиб, рўзани бузмоқ. *Жаноби устоз! Рўзангизни ушатиб қўйдингизми? «Латифалар».* **Таҳорат ушатмоқ** қ. таҳорат.

УШБУ кўрс. олм. кт. Шу, мана шу; мазкур. *Ушбу ёзган мактубимни Бошдан-оёқ тоза кўр, Озроқ муҳаббатинг бўлса Тезроқ жавоб ёза кўр.* Ҳамза. *Ёвга қарши ғазаб-ла Чақнар эди кўзлари.* Ҳамон менинг эсимда *Унинг ушбу сўзлари.* З. Диёр.

УШЛАМОҚ 1 Қўл, панжа билан дахл қилмоқ, тутмоқ. *Пешонасини ушламоқ.* Икки қўли билан бошини ушламоқ. *Кўкрагини ушламоқ.* ■ *..бу текин томошадан завқланиб, қоринларини ушлаб, қотиб-қотиб кулишарди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Бу киши шунақа, боғдан деворларни ушлаб чиқиб кетмаса, ҳисоб эмас..* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Набижон беморнинг томирини ушлаб, юзига қаради.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

2 Қўл, панжа, бармоқ(лар) орасига олмақ, шундай ҳолда тутмоқ. - *Оғирроқ бўлинг, шайх! — деди сўйил ушлаб турган йўғон бир йигит.* К. Яшин, Ҳамза. *Эшик олдида етганида, негадир ўзининг ҳам ўша ёққа кетаётганини сезиб, ҳаяжон ичида тутқични ушлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ҳар замонда бир қўлида тўрхалта, бир қўлида зонтик ушлаган қари-қартанглар, болалар ўтиб турибди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Ализамон унинг қўлидан ушлаб, тинчлантиргандек силаб қўйди.* А. Обиджон, Аканг қарағай, Гулмат.

3 Қўл билан тутиб олмақ; тутмоқ. *Улар [қизлар] чимчиловчиларни қарғайдилар. Ушлаб олсалар, урадилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қиз уни [товуқни] ушлаб олгани кўп уринди..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Войдод, ҳой, қўшнилар.. ушланглар.. ҳой, Абдурахмон, ушла уни!* С. Зуннунова, Олов.

4 Кўлга олмоқ, кўлга туширмоқ (мас., жиноятчини). *Бу ерга келиб, фақат айрим хавfli шахсларни кузатиб, уларни жиноят устида ушлаб, қамоққа ташлаш билан кифояланиб..* К. Яшин, Ҳамза. *Бир неча солдат келиб, маҳбусларни ушлади, ясовул ҳаммасининг қўлига кишан урди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Бирор ҳолатдан (кетиш, йўқ бўлиш ва ш.к. дан) сақламоқ; тутмоқ. *Уни то шу пайтгача икки нарса ушлаб турар эди: ..биродарининг уйига қуруқ кўл билан кириб боргиси келмасди. У шаҳид кетган бўлса, болалари зориқаятгандир, бир тишламдан бўлса ҳам у-бу олиб борай, дерди.* Т. Малик, Ажаб дунё. *Беаёв тонг яқинлашмоқда. Ёвдан тортиб олинган жойни ушлаб туришса, бас.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *У Зулфиқорни ортиқ ушлаб турмай, фотиҳа берди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

6 Бериладиган ҳақни ёки унинг бир қисмини бермасдан чегириб олмоқ, олиб қолмоқ, тутиб қолмоқ (қарз, жарима каби тўловлар ҳисобига). *Кассир ойликдан беш сўм ушлади.*

7 кўчма Сақламоқ, тутмоқ. *..ёлғиз бошимга ҳам Тошкентдан, ҳам Марғилондан икки хотин ушлаб туриш оғирлик қила бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Саид ака, болалар эрталаб албатта сут ичишлари керак деб, кўп йиллардан бери мол ушларди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

8 Риоя қилмоқ, амалда тутмоқ (қонун-қоида, таомил кабилар ҳақида). *«Ер-сув ишлаганники! Фақат ишлаган тишлайди!»* шиорини маҳкам ушлаб иш қилдик. Н. Сафаров, Оловли излар. *Шариатни маҳкам ушлаган хотин шаҳарда иккита бўлса, бири — мулла Норқўзининг хотини, иккинчиси — шу!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

9 Кўзғамоқ, тутмоқ (вақти-вақти билан авж оладиган касаллик ҳақида). *Кутилмаганда санчиқ ушлади.* ■ *Кумушни ўқтин-ўқтин оғриқ ушламоқда.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Нозик жой(и)дан ушламоқ Қалтис, жиддий еридан тутмоқ. *Дарҳақиқат, Кумуш энг нозик жойдан ушлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Этагини ушламоқ айн.** **этагини тутмоқ қ.** **этак.** *Ўртоқжон, мен сенинг раҳбарлигингда одам бўламан, деб этагини*

маҳкам ушлаганман. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

УШОҚ I Ноннинг майда бўлакчалари; увоқ. *Сухари ушоғи. Патир ушоғи.* ■ *-Қаддини кўтаргунча, заводчи бойлардан солиқ олинмаслиги керак, — деди.. нон ушоқларини териб ўтирган Ёлмонбой.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Раҳмим келиб уларга, Айвончага дон сепдим. Ҳар хил нарса: кўноқ, сўк Ҳамда ушоқ нон сепдим.* Уйғун.

2 Жуссаси, гавдаси кичик, заиф, нимжон. *Ушоқ киши.* ■ *Ҳикояни тинглаган сарим, бу қотма, ушоқ чол кўз ўнгимда салобат касб этиб.. гавдаланарди.* Ҳ. Назир, Узр, отахон. *Ёши қирқ бешга бориб қолган.. ушоқ, пакана Нуруллаев турмада баттарроқ чўкди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 шв. Бола, бола-чақа. [Оқсоқол:] *Мўғул келиб, ўзимизни қул қилиб олса, хотин, ушогимизни бозорга чиқариб сотса, яхшими?* М. Осим, Ўтрор.

УШР [а. عشر — ўндан бир] тар. Деҳқончиликдан келадиган даромаднинг ўндан бири ҳисобидан олинадиган солиқ. *Хазинани бойитаман деб, халқни гадо қилдингиз.. ушр деб оласиз, улоғ деб оласиз.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *..ўлпону ушр солиқлари раиятни тобора қашшоқлаштириб, тинкасини қуритди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

УШУ, у-шу [хит.] *спрт.* Шахсни камолотга етказишнинг фалсафий, ахлоқий ва руҳий-жисмоний (психофизик) жиҳатларга асосланган, турли хил куроллар билан ёки куролсиз жанг олиб бориш усулларини қамраб олувчи махсус жисмоний машқлардан иборат анъанавий хитойча ҳарбий санъатлар мажмуи.

УШУК I шв. Совуқ. *Қорабўрон. Ўлат. Қор. Ушук. Камчил эди замбарагу тўп.* Миртемир.

Ушук урмоқ айн. **совуқ урмоқ. қ.** **совуқ.** *..қулоқ-бурнимни ушук уриб, госпиталда ҳам ётиб чиқдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

УШУК II шв. кам қўлл. Эртақ, чўпчак. *Бир пайтлар ушугимизни эшитиб одам бўлганлар бугун ўзимизга ушук айтиб ўтирса-я!* «Ёшлик».

УШШОҚ [а. عشاق — «ошиқ I» с. кўпл.] мус. «Шашмақом»нинг иккинчи мақомлар гуруҳига оид куй ва шу куйдаги ашуланинг номи. *Юнус ака катта йиғинларда «Ушшоқ»*

айтадиган бўлса, уста Сирожиддинни топтириб келмай иложга йўқ. Мирмуҳсин, Со-занда.

УЮМ Бир ерга уйиб ташланган нарса; тўп, тўда. *Қум уюми. Шағал уюми. Гишт уюми. Китоблар уюми.* ■ *Ҳаммамиз кўсак уюми атрофига ўтириб олиб, кўсак чувирик.* У. Икромов, Унутилмас хотиралар.

УЮМОҚ *шв.* Ивимоқ.

УЮР Орасида бир айғири бўлган биялар тўдаси. *Узоқ йўл босган уюр ҳовуз атрофидаги барханларнинг ёнбағрида тўзон булутидай бўлиб ётибди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Ути тизза бўйи келадиган кенг яйловларда йилқи уюрлари.. утлаб юрибди.* А. Шермухамедов, Ўт-ўланлар водийси.

УЮРМА Ўралиб ҳаракат қилувчи кучли шамол; бўрон, гирдибод; шундай шамол билан юқорига кўтарилиб тушадиган майда нарсалар. *Тўзон уюрмаси. Қорли уюрма.* ■ *Саҳродан келган қум уюрмаларидан ўзларини сақлаш учун ҳамма жониворлар ин-инига беркинди, чўл ҳувуллаб қолди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Уюрма ер юзини сурпурмоққа қасд этгандай, тиккайган нимаики бор, комига тортмоққа уринади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *..саратонда завол топган, қуриган хаслар осмон бўйи уюрмада чирпирак бўлиб айланади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

УЮШИҚ Уюшган, жипслашган, аҳил. *Уюшиқ маҳалла.*

Уюшиқ бўлақлар *тлш.* Гапда бир хил сўроққа жавоб бўлиб, бир хил синтактик вазифани бажариб, тенг боғловчилар ёки санаш оҳанги билан боғланган бўлақлар.

УЮШМА Бир мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилиш учун бирлашган кишилар ёки ташкилотлар бирлашмаси; иттифоқ, ташкилот. *Ёзувчилар уюшмаси.* ■ *Ер ислоҳоти ўтказилиш олдидан қишлоқ камбағаллар уюшмаси тузилади.* А. Қодирий, Обид кетмон. У [Мўмин] ҳозир шу фикрда бўлиб, колхозга вақтинчалик бир уюшма деб қарар, ишга асло ихлос қўймас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

УЮШМОҚ I Ўзаро бирлашиб, бир мақсад йўлида бирга ҳаракат қиладиган гуруҳ, жамоа, ташкилот ҳосил қилмоқ, бирга ҳаракат қилиш учун ўзаро бирлашмоқ. *Келганидан буён ҳаваскорларни тўплаб, тў-*

гарак очмоқчи бўлиб юрган Жалолхон ҳали жуда уюшиб, қовушиб бўлмаган тўгаракнинг дастлабки бадиий хизматини кўрсатди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

УЮШМОҚ II *шв.* Увишмоқ. *..болалар уюшган оёқларини ишқалаб ёзиб, ерга туша бошладилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бўри полвоннинг қалби уюшиб кетди.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

УЮШТИРМОҚ I I **Уюшмоқ** I фл. орт. н. [Абдурашул] *Қамишканада биринчи мартаба батрак-камбағалларни уюштиради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ташкил қилмоқ. *Ҳашар уюштирмоқ. Фитна уюштирмоқ.* ■ *Ўтган йили санъатшунослик институти Хоразмга экспедиция уюштирди.* Газетадан. *Ҳозирги хурсандчилик, тантананинг ҳаммасини Комилжон уюштирганлигини у биларди.* С. Зуннунова, Янги директор.

УЮШТИРМОҚ II **Уюшмоқ** II фл. орт. н. *Хушрўйнинг оғзидан чиққан бу таҳдид бечора онанинг юрагини уюштирадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УЮШҚОҚ Бир мақсад йўлида бирлашиш, уюшишга ҳаракат қиладиган, шунга интилувчан. *Биз, ишчилар, жуда катта уюшқоқ ошамиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *..ташаббускор, уюшқоқ, энг муҳими, бир тан, бир жон бўлиб, қовушиб меҳнат қилаётган коллективлар бор.* «Ўзбекистон кўриқлари».

УЮШҚОҚЛИК Уюшиб, қовушиб ҳаракат қилиш, иш-фаолиятда яхши уюшиш, жипслашиш. *Меҳнат интизомини шундай бир воситаки, у ишда уюшқоқликни, ташаббускорликни.. таъминлайди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Дастлабки кунданоқ уюшқоқлик билан иш бошланиб, терим суръати кучая борди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

УЯ I Ёввойи ҳайвонлар, қушлар ва ҳашаротларнинг яшаш ва кўпайиш учун мослаб ясаган жойи, уйи; ин. *Қалдирғоч уяси. Арининг уяси. Юмронқозиқнинг уяси. Бўри уяси. Қуш уясида кўрганини қилар.* Мақол. *Йўлбарс боласини тутмоқ учун йўлбарс уясига кирмоқ керак.* Мақол. ■ *Қуш дўстлари, қушларни кутинг, дарахтларга уя ўрнатиб.* З. Диёр. *Қаердадир ўргимчак уясига илинган пашша гингиллар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 қ.х. Уруғни ташлаш, экиш учун очилган чуқурча, жой. *Ҳар уяга маълум миқдор-*

да чигит экишга кўчиш.. энг муҳим масала-лардандир. Газетадан. Энди чигитни жўякка эмас, уяга экар эканмиз, Ҳатамбек. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

3 Ёмон ниятли кишилар ўрнашган ёки учрашадиган, тўпланадиган жой, макон. *Жосулар уяси. Текинхўрлар уяси. Ўғрилар уяси.* ■ *Кўзғолончилар аввалги ғайрат билан олға талпиндилар. Душман уясига айланган Кармана шаҳрига йўл очиқ эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. -Уша пайтда бизнинг колхозга ҳаромхўрлар уя қўйган экан, мен кейин билдим, - деди Аброр. П. Қодиров, Қалбдаги қуёш.*

4 кўчма Фитна, ваҳима, қайғу ва ш.к. лар кўплаб мавжуд бўлган ёки пайдо бўладиган жой, макон. *Адоват уяси. Фисқ-фужур уяси.* ■ *Сиз аввал шаҳардаги гулуни бартираф қилинг, фитнанинг уясини топинг. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

УЯЛАМОҚ I Уя қурмоқ. *Қўлтиғимда ари уяласа чидайман-у, лекин қаллиғимнинг чўлга боришига чидолмайман. А. Ҳасанов, Чироқлар. Кимсасиз қишлоқлар, тахта қоқилган деразалар, кўршапалак уялаган қутсиз уйлар.. тоғ манзараларига қабристондай совуқ тус бериб турипти. А. Мухтор, Чинор.*

Уялаб экмоқ қ.х. Оралиғи бир хил бўлган уялар ҳосил қилиб, шу уяларга уруғ экмоқ. *Сиз, уялаб чигит эксак қандоқ бўладиди.. десангиз, раҳматлик Маллавоё ака эсимга тушади. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.*

УЯЛАМОҚ II Ётган жойидан туролмай қолмоқ, туришга мажоли келмай қолмоқ (ҳайвонлар ҳақида). *Қора қушлар айланганига бирорта чўлоқ қўй уялаб қолиб кетганими, деган эдим. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

УЯЛИ Муайян ҳудуднинг турли участкаларида уяча (хонача) тартибида симметрик жойлашган радиоузаткичлар асосида ишловчи алоқага оид. *Уяли алоқа.*

Уяли телефон Симсиз телефон тури; қўл телефон.

УЯЛМАЙ-НЕТМАЙ *рвш.* Уят, ор-номус ҳақида ўйламасдан; уят-андишага бормай. *Тўйдан бир кун бурун қизни ҳаммомга олиб боришларига бало борми, уялиб-негишмайди ҳам. К. Яшин, Ҳамза. Уялмай-нетмай, Маҳмуд номига хутба ўқитайлик, дейди-я! М. Осим, Карвон йўлларида.*

УЯЛМОҚ Уят-андиша ҳис-сезгисини туймоқ. *Эр йигитнинг уялгани - ўлгани.*

Мақол. ■ *Ортиқ бир сўз деёлмадим Андишалик бу ишдан. Лекин отда уялмадим «Ҳайр, жоним» дейишдан. Т. Тўла. -Дилор, ўртоғинг қаерга тушган? - Дилора ҳам бўйига етиб қолган қиз эди, бўласига тик қарашдан уялдими, ғўзалар ичидан туриб: -Уйда, - деди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

УЯТ I Ўз қилмиши, ноўрин хатти-ҳаракатидан хижолатлик ҳисси; номус. *Бетамизда бет бўлмас, Безорида уят бўлмас.* Мақол. ■ *Кўнглида уйғонган қўрқувми, уятми - аллақандай тушуниб бўлмас бир туйғудан ранги ўчиб кетганини ўзи ҳам сезиб, Анварга зимдан қараб қўйди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. [Йўлчи:] Андак инсоф, уят керак. Чолнинг меҳнатда чириган кўксига бигизни санчаверманг! Ойбек, Танланган асарлар. Уятни йиғиштириб қўйиб, Замираларниқига телефон қилди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

2 Ахлоқ-одоб, таомил талабига тўғри келмайдиган, унга зид иш, хатти-ҳаракат ва ш.к. *Санам хола ишқ-муҳаббатни қаттиқ уят ҳисоблар эди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Ё ўғлинг сартарош бўлса, уяласанми? Дунёда фарлик уят, ўғирлик уят! Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

3 Уят бўладиган, уятли. *Ўтган хотинга гап ташлайди, уят гапларни гапиреди. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Ҳисобчи уят сўз айтиб, оёғини кўтарди-ю, тепмади. С. Сиёев, Ёруглик.*

4 Уятли иш, хатти-ҳаракат, ҳолат каби-ларни алоҳида таъкидлаш, қайд этиш учун қўлланади. *Дудуқланма, буйруқ бажарилдими, йўқми? Уят! И. Раҳим, Чин муҳаббат. Соқолингизда битта ҳам қора тук йўқ-ку, ёлгон гапирасиз, уят! Ойбек, Танланган асарлар.*

УЯТЛИ Киши уяладиган, кишини уяттирадиган; хижолатли. *Холмурод бу ҳақда эндигина шубҳа қилар, гуё бир уятли иш қилиб қўйгандай, ўз-ўзидан номусланар эди. М. Абдулла, Кутилмаган меҳмон. Болалар кетиб қолишибди.. жуда уятли иш бўлдику-а! Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 Уят бўладиган, уят мазмунли. *Қори Зоҳид [ўзининг] қозикалан ўғли билан бошидан ўтказган ҳодисаларни уятли таъбирлар билан ёзиб қўйган экан. С. Айний, Эсдалиқлар. Уткинчиларга уятли гаплар айта бош-*

лади, ҳатто бир хотинга ҳужум қилди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Уятли бўлмақ Уятли, хижолатли ҳолатда қолмоқ. *Биз сиздан жуда ҳам уятли бўлдик, почча.* А. Қодирӣ, Обид кетмон. **Уятли қилмоқ** Уятли, хижолатли ҳолга кўймоқ. *Кўйинг, бобо, ўзимиз ечиб минармиз, бизни уятли қилманг.* «Эрали ва Шерали».

УЯТМОҚ с.т. Уялмоқ.

УЯТСИЗ 1 Уят-номуси йўқ; номуссиз, шарманда. *Қандай даҳшат! Беномус, уятсиз хотин.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 Ахлоқ-одобга тўғри келмайдиган. *Уятсиз хатти-ҳаракатлар.* *Уятсиз гап.*

3 Шундай шахсларга нисбатан ҳақорат сўзи сифатида қўлланади (қ. **уятсиз 1**). *«Номард! – деб ўйлади Чарос аламдан қақшаб, – атайлаб таъна қилгани келибсан-да, уятсиз!»* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

УЯТСИЗЛИК Уятсизга хос хатти-ҳаракат, хислат. *Бу ҳўрлик, бу одатдан ташқари уятсизлик бечора қўтидорни жуда эзган.. эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Мирзакаримбойнинг уятсизлиги, дадасининг нодонлиги.. ва ҳоказони ҳикоя қиларди [Гулнор].* Ойбек, Танланган асарлар.

УЯТЧАН Уят-номус ҳис-туйғуси кучли; тортинчоқ. *Неъматжон хуштабиатли, уятчан бир йигит бўлиб, одамлар билан ҳам жуда одобли, бир маромда сўзлашарди.* Ж. Шарипов, Саодат. *Бировга ишқингиз тушса, қиз боладан беш баттар уятчан бўлиб қолар экансиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

УЯТЧАНЛИК Уятчан эканлик, уялиш ҳис-туйғуси кучлилик. *Қизнинг кўрқоқлигидан, уятчанлигидан фойдаланиб, уларни зўр билан ажратиб, қизни тутиб, бошқа кишига берсалар, оқибати ёмон бўлади.* С. Айний, Эсдаликлар. *-Раҳмат! – деди, кейин шу сўзнинг ўзини уятчанлик билан секин такрорлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

УҚА Безак учун газмол буюмлар, кийим-кечак ва ш.к. нарсалар четига тикиб, қадаб кўйиладиган узун энсиз мато. *Ислоҳ барлос қаҳрли кўзларини юқорига – ипак чодирнинг кўркам уқаларига, ранг-баранг ипак шокиллари осилиб турган шипга тикди.* Ойбек, Навоӣ. *Очиқ деразадан кирган баҳор шамоли деразанинг, учига уқа тутилган сурп пардасини силқитди.* С. Аҳмад, Хукм. *Зарбоф тўни ёқасига заррин уқа тутилган барваста*

эшик оғаси кириб, таъзим қилди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

УҚАЛАМОҚ 1 Баданни ёки унинг бирор қисмини босиб силамоқ, эзғиламоқ, ишқаламоқ. *Анорхон кечаси билан кампирнинг бошларини уқалаб, хўрозларнинг товўшларини тинглаб чиқди.* И. Раҳим, Ихлос. *Афғон чойфуруш қорнини тўйғазиб бўлиб, дарров оёқларини чўзди, тиззаларини уқалаб, гапга тушди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сауд кўзини йиртиб, қовоқларини уқалаб, уйқусини қочирди.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

2 Ишқаб кўчирмоқ. *Терговчи ўйларини қолди ва зўр бериб пешонасининг кирини уқалар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ашур кийимларига ёпишиб қуриб қолган лойни уқалаб туширяпти.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Ишқаб, доналарни сўта, пўст ва ш.к. дан кўчириб туширмоқ, ажратмоқ, тозаламоқ. *Кунгабоқарни уқаламоқ.* ■ *Жўхори ни амакимнинг ўғли учдан бирга қайириб, уқалаб, келтириб берди.* Ф. Фулом, Тирилган мурда. *Қози пиёлани олдига кўйди-да, сўйилган анордан катта бир бўлагини олиб, йирик қизил доналарини кафтига уқалай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

УҚМОҚ 1 Мазмуни ўзлаштирмоқ, билиб етмоқ; англамоқ, тушунмоқ. *Гапни гапир уқанга, жонни жонга суққанга.* Мақол. ■ *Қассоб бошини тез-тез ирғаб, уқиб олганини ишора қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *[Қондаларни] Роса уқиб, ёдлаб ол, Уқиб, дилга жойлаб ол.* Қ. Муҳаммадий.

2 Пайқаб олмоқ, ҳис қилмоқ, сезмоқ. *Олимов бошқа болаларнинг ҳам ҳайрат билан боққан кўзларида шундай саволни уққан эди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Қиз-жувонларнинг кўзларидан фақат қишлоқ одамларига хос соддалик ва теранликни уқийш мумкин.* Э. Усмонов, Ёлқин.

УҚТИРИШ 1 Уқтирмоқ фл. ҳар. н. *Сен саҳро боласига сўзни уқтириш ҳам қийин.* Ойбек, Танланган асарлар.

2: **уқтириш хати** Ёзма шарҳ, изоҳ.

УҚУБАТ [а. عقوبت – жазо; таъзир; ўч, қасос; жарима] Рухий ёки жисмоний азоб, қийноқ, жафо. *Фуломжон бу кекса дунёда жуда кам яшаган бўлса ҳам, бошидан жуда кўп уқубатлар кечирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Э парвардигорим.. боламни ўз паноҳингда асра, қолган умримни уқубатга ташлама!* Мирмуҳсин, Меъмор.

УҚУБАТЛИ Азоб ва қийноқли, машаққатли. *Уқубатли меҳнат. Уқубатли ҳаёт.* ■ *Қасос йўли! Оҳ, бу уқубатли ва мардона йўл.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Бу ҳид Шаҳнозани ғалати, ҳам ширин, ҳам уқубатли бир аҳволга солиб кетди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

УҚУВ 1 Кишининг бирор нарсани тушуниб, билиб олиш хусусияти; дид, фаҳм, фаросат. *Ҳар ишга уқув керак.* ■ *Маҳмуда уқуви зўрлиги, саводлилиги ва уддабуролиги туфайли ҳар қандай янгиликни тез ўзлаштириб олади.* Газетадан. *Ҳаваси келарди-ю, шунга маҳорати, кучи, уқуви етадими-йўқми, ўйлаб кўрмас эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Эрматжон билан Иномжон ремонтга киришган бўлса ҳам, баъзи жойларига уқувлари етмай, мурватни бураб олишга олиб, жойига қўёлмай, унинг [Қўқонбойнинг] юрагига гулгула сола бошлади.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

2 Ўқиш-ўрганиш кучи, имконияти; истеъдод, қобилият. *Шеър яхши нарасаку-я, лекин уни ёзишга уқувимиз йўқ.* Ойдин, Суҳбати жонон.

УҚУВЛИ 1 Уқуви яхши; дид-фаросатли. *Уқувли қиз.* ■ *-Солдат уқувли, эпчил, ботир бўлмоғи лозим, — деди генерал.* Ойбек, Кувёш қораймас. *Дастурхон безашда бунақа уқувлисини учратмаган эдим.* И. Ўктамов, Ҳикоялар.

2 Лаёқатли, истеъдодли. *Уқувли, тажрибали кишилар.*

УҚУВСИЗ 1 Уқуви яхши эмас, диди паст. *Содда кун кечирришга ўрганган уқувсиз бир қишлоқи аёл нима ҳам қила олади?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қишлоққа келадиган кўчма кинонинг уқувсиз механиклари узиб ташлаган ямоқ ленталардан йиғиб, олақуроқ «кинофильм» қилган эди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

2 Таланти, истеъдоди йўқ. *Буларнинг ҳаммаси уқувсиз ёш артистлар томонидан биринчи мартаба биринчи репетицияда бажарилган ролей ясама чиқди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

УҒОН эск. дин. Худо, олло, тангри. Тўғонбек салмоқланиб деди: *-Маблагни сўзсиз берганларга, уғоним суюв, тилимни қимирлатмадим.* Ойбек, Танланган асарлар.

УҒ унд.с. Чарчаш, бўғилиш каби руҳий-жисмоний ҳис-туйғуларни ифода этади. [Марям:] *Уҳ! Жуда қийин ҳолда қолдим-да!* Ҳамза, Ким ўғри? *-Уҳ, бу Говнинг қилаётган найранги! — деди-да, Абдурасул тоқчага суюб қўйилган қўшотарни қўлига олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

УҒ тортмоқ айн. уҳламоқ. *У [Қобил] ғамгин ва хаёлчан гапириб, ҳикояси давомида неча-неча марта уҳ тортди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

УҒДА [а. عهدہ — масъулият, жавобгарлик; кафиллик] айн. удда. *Аммо тўрт юз жаллоднинг қаршисига чиққан бир кишининг уҳдаси, албатта, бир кишича эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

УҒЛАМОҚ «Уҳ» демоқ, уҳ тортмоқ.